

Філіпенко Т.В.

**ВАЛЮТНИЙ
КОНТРОЛЬ
В УКРАЇНІ**

Донецьк 2010

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ**

ФІЛІПЕНКО Т.В.

ВАЛЮТНИЙ КОНТРОЛЬ В УКРАЇНІ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Рекомендовано
вченою радою ДонДУУ
Протокол № 9/6 від 26.02.2008

Донецьк ДонДУУ 2010

УДК 351.822
ББК 67.99 (2)
Ф 53

Філіпенко Т.В. Валютний контроль в Україні: навчальний посібник. – Донецьк: ДонДУУ, 2010. – 175 с.

У навчальному посібнику розглянуто поняття, зміст і організаційно–правову природу валютного контролю, міжнародний досвід і систему органів валютного контролю в Україні, порядок контролю валютно-обмінних операцій, проведення перевірок банків та інших фінансових установ, організації перевірок Національним банком України, податковими та митними органами. Визначено види та ступінь юридичної відповідальності за порушення валютного законодавства.

Навчальний посібник адресується викладачам, аспірантам, студентам, працівникам підприємницьких структур і органів контролю, а також усім тим, хто цікавиться питаннями регулювання та контролю валютного ринку в Україні.

Рецензенти:

Батченко Л.В. – доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Донецького державного університету управління

Дерев'янюк Б.В. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри господарського та екологічного права Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ

© Філіпенко Т.В., 2010
© ДДУУ, 2010

ЗМІСТ

Вступ	4
Глава I. Валютний контроль в системі державного контролю в Україні	7
1.1. Поняття, зміст і призначення валютного контролю	7
1.2. Міжнародний досвід валютного контролю	17
1.3. Система органів валютного контролю в Україні	40
1.4. Порядок ліцензування валютних операцій	61
<i>Контрольні питання</i>	73
Глава II. Організація валютного контролю	74
2.1. Порядок проведення перевірок банків та фінансових установ щодо дотримання валютного законодавства	74
2.2. Організація та контроль валютно-обмінних операцій	89
2.3. Валютні перевірки податковими органами	110
2.4. Контроль за переміщенням валюти через митний кордон України	117
<i>Контрольні питання</i>	124
Глава III. Юридична відповідальність за порушення валютного законодавства	126
3.1. Поняття та види відповідальності у сфері валютного регулювання	126
3.2. Порядок застосування фінансових санкцій за порушення валютного законодавства	141
<i>Контрольні питання</i>	152
Словник основних термінів валютного законодавства	153
Література	160
Додатки	167

ВСТУП

Валютна політика як частина загальноекономічної політики являє собою комплекс регулюючих заходів, які здійснюють держава і міжнародні фінансові інститути з метою впливу на фінансові правовідносини.

На сучасному етапі формування ефективної валютної політики набуває актуального і важливого значення, оскільки від неї значною мірою залежить не тільки розвиток ринкових відносин і розширення зовнішньоекономічних відносин, але і забезпечення економічної безпеки держави в цілому.

Цей навчальний посібник присвячений вивченню організаційно–правової природи валютного контролю, його змісту та призначенню. У навчальному посібнику розглянуто міжнародний досвід і систему органів валютного контролю в Україні, порядок контролю валютно-обмінних операцій, проведення перевірок банків та інших фінансових установ, організації перевірок Національним банком України, податковими та митними органами. Визначено види та ступінь юридичної відповідальності за порушення валютного законодавства.

Актуальність вивчення означених питань визначається сучасними економічними умовами в Україні, що зумовили активізацію зовнішньоекономічної діяльності підприємств, зростання відповідальності за порушення законодавства, зокрема за недотримання або за неналежне дотримання норм валютного законодавства.

Важливе значення у з'ясуванні сутності валютного контролю має наявність конфлікту відносно валютного контролю як інструменту державного втручання в систему ринкових відносин.

З одного боку в цьому конфлікті виступає держава, яка, керуючись стратегічними цілями, спрямованими на стабілізацію макроекономічної ситуації, створює достатньо жорстку систему контролю над зовнішньоекономічними операціями господарюючих суб'єктів і пересуванням валютних цінностей, намагаючись уникнути:

- а) масштабного вивозу капіталу з країни;
- б) перевищення імпорту товарів над експортом;
- в) дефіциту іноземної валюти на внутрішньому ринку країни, що, у свою чергу, приводить до:

- падіння курсу національної валюти;
- посилення процесів інфляції.

З іншого боку виступають суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, які, найчастіше керуючись програмами підвищення норми прибутку від конкретних зовнішньоекономічних операцій, прагнуть обійти чинне законодавство, регулююче дану сферу економічних відносин.

Це реакція господарюючих суб'єктів на будь-який прояв державного втручання в механізм ринкових відносин, будь то податкові, цінові, соціальні, антимонопольні або інші програми, що безпосередньо знижують економічний ефект від підприємницької діяльності.

Виходячи з наявності такого конфлікту необхідно розглядати сучасну систему державного валютного контролю, її суперечності та недоліки, механізм її дії на поведінку господарюючих суб'єктів з двох точок зору:

- з позицій макроекономічних інтересів держави;
- з позицій підприємств і організацій, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, інтереси яких суперечать інтересам держави.

У навчальному посібнику зосереджено увагу на розгляді проблем, що виникають у сфері валютного контролю, з урахуванням положень валютного, банківського і митного законодавства, якими в сукупності і регулюється державою здійснення валютних операцій. У навчальному посібнику розглянуті:

- основні риси сучасної системи валютного контролю в Україні;
- основні поняття, об'єкти і суб'єкти в даній сфері економічних відносин;
- позитивні моменти, основні недоліки і суперечності вітчизняного механізму валютного контролю;
- найбільш типові системи валютного контролю зарубіжних країн у порівнянні їх із механізмом валютного контролю в Україні;
- система органів валютного контролю, їх компетенція та взаємодія при здійсненні своїх повноважень;
- порядок здійснення валютних перевірок уповноваженими органами;

- особливості організації та контролю валютно–обмінних операцій;
- порядок здійснення контролю за переміщенням валюти через митний кордон України;
- юридична відповідальність за порушення валютного законодавства.

Зміст навчального посібника відповідає вимогам кредитно–модульної системи організації навчального процесу і забезпечує самостійну роботу студентів при вивченні дисципліни «Основи зовнішньоекономічної діяльності» за темами:

- Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності (заліковий модуль I);
- Валютно–фінансове забезпечення зовнішньоекономічної діяльності (заліковий модуль II).

Навчальний посібник розрахований на практичних працівників контролюючих органів, банківських та інших фінансових установ, суб'єктів господарської діяльності, викладачів, аспірантів, студентів, а також усіх тих, хто цікавиться питаннями валютного регулювання та контролю.

Глава 1. ВАЛЮТНИЙ КОНТРОЛЬ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

1.1. Поняття, зміст і призначення валютного контролю

Валютний контроль є елементом державної валютної політики, пов'язаної з державним управлінням валютними правовідносинами, а також однією з функцій державного управління в галузі валютного регулювання.

Система державного валютного контролю є складовою певних заходів, що здійснюються державою в рамках валютної політики, яка, у свою чергу, є підсистемою структури масштабнішого рівня – державного контролю.

Запровадження валютного контролю пов'язується із загостренням фінансових проблем, зумовлених скасуванням державної монополії на зовнішню торгівлю, розширенням зовнішньоторговельних контактів та лібералізацією зовнішньоекономічних зв'язків.

Державний валютний контроль – це система заходів, що застосовуються урядом з метою впорядкування обігу іноземних валют усередині країни для стабілізації макроекономічної ситуації за допомогою встановлення контролю з боку держави над операціями з валютами і експортно-імпортними операціями резидентів.

Держава віддає перевагу системі валютного контролю над іншими видами валютної політики у зв'язку з тим, що така політика забезпечує від подальшого збільшення витрат з державного бюджету на підтримку курсу національної валюти (окрім витрат на організацію і забезпечення функціонування служб валютного контролю). Крім того, валютний контроль стає гарантом того, що об'єм імпорту, а отже і відтік іноземної валюти з країни, будуть суворо фіксовані. Валютний контроль полегшує здійснення регулюючої функції держави відносно вітчизняних фірм за допомогою введення процедур подачі заявок на придбання валюти і механізмів відстеження процесів, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю.

Незаконний відтік капіталу, правопорушення в валютній сфері і корупція завдають такого значного збитку державі і громадянам, що їх усунення і мінімізація компенсує певний неминучий утиск інтересів окремих експортерів, імпортерів і учасників валютного ринку при посиленні валютного контролю.

Конкретні механізми дії системи державного валютного контролю в кожній країні індивідуальні, виключенням можуть бути валютні союзи і наднаціональні об'єднання, в яких валютний контроль відносно валют третіх країн будується на підставі внутрішньоорганізаційних міждержавних договорів. Але у будь-якому випадку механізм державного валютного контролю впливає як на макроекономічну ситуацію в країні загалом, так і на поведінку окремих господарюючих суб'єктів, зокрема.

Що стосується впливу державного валютного контролю на макроекономічну ситуацію в країні, то його можна представити як наслідки введення імпорتنих квот, які поширюються також і на надання кредитів за кордон. Держава видає обмежену кількість експортно-імпорتنих ліцензій, що вирішують ввезення і вивіз товарів, оплата за які проводитиметься в іноземній валюті (ведення валютних операцій без наявності ліцензій суворо заборонене). Якщо об'єм іноземної валюти в країні наближається до критичної межі мінімуму і ціна на неї зростає при падінні курсу національної валюти, то уряд має право обмежити розподіл імпорتنих ліцензій і тим самим зменшити відтік іноземної валюти з країни. І навпаки, якщо іноземна валюта починає заміщати національну на внутрішньому ринку як засіб обігу, держава обмежує розподіл експортних ліцензій і, зазвичай, зобов'язує резидентів здавати іноземну валюту державі, але по штучно заниженому курсу, що пояснюється політикою підтримки престижу національної валюти. Однак якщо об'єм ввезення іноземних валют і боргових зобов'язань менший за попит на них на внутрішньому ринку, то валютний контроль не тільки зменшує об'єм капіталопотоків, але і призводить до штучного завищення курсу національної валюти. Така ситуація є достатньо небезпечною, оскільки завищений курс національної валюти діє тільки усередині держави і найчастіше не підтримується на зовнішніх валютних ринках. Це призводить до псевдостабілізації, яка має виключно внутрішній характер, що обмежує можливості національної економіки у сфері міжнародної економічної інтеграції.

Щодо впливу використання державою валютного контролю на поведінку окремих господарюючих суб'єктів, то можна зазначити, що за умов жорсткого державного валютного контролю підприємства та організації або припиняють розвивати зовнішньоекономічну діяльність, або йдуть на порушення державного валютного законодавства. Це відбувається внаслідок зниження норми прибутку,

пов'язаного зі зростанням витрат обігу, зниженням конкурентоспроможності імпортованих товарів через підвищення цін, відмовою іноземних партнерів співпрацювати з вітчизняними фірмами через затримку платежів, що спричинене проходженням адміністративних процедур державного валютного контролю.

Зіткнення інтересів держави і підприємств, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність призводить до виникнення конфліктних ситуацій, пов'язаних із необхідністю обов'язкового проходження достатньо значної кількості процедур оформлення валютних операцій, обов'язковістю сплати зборів при проходженні валютного контролю.

Великий приватний бізнес, бажаючи перевезти значні суми в валюті за кордон, часто обходить валютне законодавство, що не тільки негативно впливає на макроекономічну ситуацію в країні (падіння курсу національної валюти), але й вимушує державу постійно підвищувати витрати з держбюджету на коригування нормативно-правової бази і на забезпечення дотримання останньої резидентами.

Також виникають конфліктні ситуації при зіткненні інтересів держави і резидентів у сфері обігу іноземних валют усередині держави. Серед них можна виділити такі:

а) формування і розповсюдження нелегальних операцій з валютами на «чорних» валютних ринках призводить до зниження оподаткованої бази (обіг наявної валюти) і відповідно до зниження надходжень до держбюджету, а ажіотажний попит на іноземну валюту знижує курс національної валюти і підриває довіру населення до останньої;

б) за умов функціонування кризової економіки населення найчастіше здійснює заощадження «в панчохах», це не дозволяє урядам використовувати валютні депозити в національних банках як інструмент регулювання зміни курсу національної валюти;

в) оскільки першочерговим завданням державного валютного контролю є відстеження порушень валютного законодавства, це породжує яскраво виражену негативну реакцію з боку резидентів на застосування механізму валютного контролю в цілому.

Незважаючи на те, що в законодавстві України термін «валютний контроль» вживається ще з 1993 р., у науковій літературі ще не склалося сталого й загальновизнаного поняття валютного контролю.

Зокрема Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» містить термін «валютний контроль» та визначає сферу валютного контролю, але не дає визначення цього поняття, чітко не встановлює напрямків валютного контролю, видів та ін.¹

У преамбулі Положення про валютний контроль, затвердженого Постановою Правління Національного банку України № 49 від 08.02.2000 визначаються функції Національного банку України як головного органу валютного контролю та йдеться про притягнення до відповідальності за порушення валютного законодавства, але не окреслюються об'єкти, види та форми валютного контролю.²

У ст. 7 Закону України «Про Національний банк України» серед функцій Національного банку названо функцію валютного контролю, що передбачає контроль за уповноваженими банками та іншими кредитними установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями, але безпосереднього визначення валютного контролю не дається.³

У юридичній енциклопедії валютний контроль визначено як систему контролю за обміном іноземної валюти, тобто регулюванням обсягу готівки в іноземній валюті та її обмінного курсу щодо іноземних валют.⁴ Але таке визначення стосується лише обмінних (конверсійних) операцій готівкової валюти і не охоплює широкого кола валютних операцій, пов'язаних як із готівковою, так і з безготівковою валютою.

Поняття «валютний контроль» розглядається в роботах таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як О.А. Костюченко⁵, Н.В.

¹ Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.

² Про затвердження Положення про валютний контроль: Постанова Правління Національного банку України від 08.02.2000 № 49 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 14. – Ст. 573.

³ Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.

⁴ Юридична енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 1998. – Т. 1. – С. 301.

⁵ Костюченко О.Л. Валютне регулювання, валютний контроль // Юрид. енциклопедія. – К.: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 1998. – Т. 1: А-Г. – С. 301.

Сапожников⁶, О.О. Качан⁷, І.В. Хаменушко⁸, Л.М. Кравченко⁹ та ін. Але наявні визначення валютного контролю не в повній мірі відтворюють його правову природу, значення та місце в системі державного управління в цілому.

Полемічним на сьогодні лишається і питання про місце валютного контролю в системі державного контролю, зокрема чи є валютний контроль самостійним видом спеціального державного контролю, чи це суто різновид фінансового контролю.¹⁰

Такі науковці, як І.В. Новоселов¹¹, Л.К. Царьова¹², В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко¹³ вважають, що валютний контроль є окремим видом чи підвидом фінансового контролю.

З нашого погляду поняття «фінансовий контроль» не повністю охоплює поняття «валютний контроль». Під фінансовим контролем розуміється цілеспрямована діяльність законодавчих і виконавчих органів публічної влади і недержавних організацій, спрямована на забезпечення законності, фінансової дисципліни і раціональності під час мобілізації, розподілу і використання коштів централізованих і децентралізованих грошових фондів держави з метою найефективнішого соціально-економічного розвитку усіх суб'єктів фінансових правовідносин. Водночас діяльність органів і агентів валютного контролю спрямована на забезпечення законності не лише під час мобілізації, розподілу і використання грошових фондів держави, а й заходів, спрямованих на дотримання порядку здійснення валютних операцій усіма учасниками валютного ринку.

⁶ Сапожников Н.В. Валютные операции коммерческих банков. Правовое регулирование. – М.: Юристъ, 1999. – С. 89.

⁷ Качан О.О. Банківське право: Навч. посіб. – К.:Юрінком Інтер, 2000. – С. 225.

⁸ Хаменушко І.В. Валютний контроль в Российской Федерации: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.12. – М., 1999. – С. 8.

⁹ Кравченко Л.М. Правові засади валютного регулювання і контролю в Україні. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – С. 85.

¹⁰ Кравченко Л. Валютний контроль: правова природа та місце в системі державного контролю // Вісник прокуратури. – 2003. – № 1. – С. 16.

¹¹ Химичева Н.И. Финансовое право: Учебник / Отв. ред. Н.И. Химичева. – М.: БЕК, 1996. – С. 463.

¹² Царьова Л.К. Організаційно-правові основи фінансового контролю в Україні. – О.: Юрид. літ., 1999. – С. 43.

¹³ Авер'янов В.Б., Андрійко О.Ф. Виконавча влада і державний контроль. – К., 1999. – С. 32-37.

Формально об'єктом фінансового контролю є фінансові показники діяльності, але оскільки вони або регламентують процес формування, розподілу, перерозподілу і використання фінансових ресурсів, або відображають результативність їх кругообігу, фактичним об'єктом фінансового контролю є весь процес виробничо-господарської діяльності.¹⁴ Валютному контролю підлягають не тільки фінансові показники і не лише суб'єкта господарської діяльності, а і фізичні особи, які не здійснюють господарську діяльність. Тобто об'єктом валютного контролю є дії фізичних і юридичних осіб, що виникають у процесі здійснення ними валютних операцій на відповідність їх чинному валютному законодавству. Отже, об'єкти фінансового і валютного контролю охоплюють різне коло суспільних відносин.

Існують й інші точки зору щодо правової природи валютного контролю. Так, російський науковець В.С. Мартем'янов вважає, що валютний контроль є різновидом господарського контролю.¹⁵

Великий юридичний словник Російської Федерації визначає валютний контроль як складову митного контролю, тобто здійснення митними органами необхідних дій, спрямованих на дотримання фізичними та юридичними особами встановленого законом та іншими нормативно-правовими актами порядку переміщення валюти та валютних цінностей через митний кордон країни.¹⁶ Але це визначення не повністю відтворює правову природу валютного контролю. По-перше, валютний контроль як у Російській Федерації, так і в Україні здійснюється не тільки органами митної служби, а й іншими органами державного управління. По-друге, валютний контроль спрямований не тільки на дотримання фізичними і юридичними особами встановленого порядку переміщення валюти та валютних цінностей через митний кордон України, а й на забезпечення законності та правопорядку під час мобілізації, розподілу і використання валютних коштів держави та інших суб'єктів підприємницької діяльності, а також на дотримання правил здійснення валютних операцій резидентами та нерезидентами на території України.

¹⁴ *Фінансове право: Підручник / Кер. авт. кол. і відп. ред. Л.К. Воронова. – Х.: Консум, 1998. – С. 79.*

¹⁵ *Мартемьянов В.С. Хозяйственное право. – М.: БЕК, 1994. – Т. 1. – С. 21.*

¹⁶ *Большой юридический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2000. – С. 73.*

На думку таких російських вчених, як І.В. Хаменушко¹⁷, М.Х.Степанян¹⁸, Ю.О. Тихомиров¹⁹: валютний контроль є самостійним видом державного контролю. Власним предметом такого контролю визначаються будь-які операції з валютними цінностями. Серед суб'єктів контрольної діяльності виділяються державні установи та організації, наділені повноваженнями здійснювати заходи з перевірки дотримання норм валютного законодавства. Таким чином, підтримуючи останню точку зору, ми вважаємо, що валютний контроль має спеціальні завдання та мету, а також характеризується наявністю власного методу, що дозволяє говорити про особливе місце валютного контролю в системі державного контролю.

Отже, валютний контроль є самостійним видом державного контролю, оскільки:

- по-перше, валютний контроль є функцією державного управління у сфері валютного обігу, тобто забезпечує перевірку діяльності учасників валютних правовідносин для виявлення випадків порушень норм валютного законодавства;

- по-друге, валютний контроль є стадією управлінських дій держави, оскільки, наприклад, встановивши правило обов'язкового повернення валютної виручки резидентів в Україну, держава в особі органів та агентів валютного контролю відстежує рух коштів за кожним зовнішньоекономічним контрактом через систему паспортів угод;

- по-третє, валютний контроль в Україні здійснює спеціальна система органів державного управління, яка перебуває на стадії формування, а саме: Національний банк України, Державна податкова адміністрація України, Державна митна служба України та ін.;

- по-четверте, валютний контроль спрямований на забезпечення дотримання правил валютних операцій усіма учасниками валютного ринку, незалежно від того, чи це державні

¹⁷ Хаменушко І.В. *Валютний контроль в Російській Федерації*. – М.: ІД ФБК-ПРЕСС, 2001. – С. 16.

¹⁸ Степанян М.Х. *Правові питання використання іноземної валюти во внешнеготорговой діяльності // Чернівецькі діри в російському законодавстві*. – 2001. – № 21. – С. 16-21.

¹⁹ Тихомиров Ю.Л. *Адміністративне право і процес*. – М.: Юрінформцентр, 2001. – С. 422.

органи, чи суб'єкти підприємницької діяльності, чи фізичні особи.

В. Кротюк та А. Іоффе вважають, що «валютний контроль можна охарактеризувати як діяльність держави в особі органів валютного контролю, що спрямована на забезпечення дотримання валютного законодавства у здійсненні валютних операцій».²⁰ Таке саме визначення надає і М. Артемов.²¹

О. Северин пропонує таке визначення: «Валютний контроль – система організаційно-правових заходів, спрямованих на забезпечення додержання резидентами і нерезидентами валютного законодавства при здійсненні ними валютних операцій».²²

Виходячи з різних точок зору, **валютний контроль** можна визначити як діяльність державних органів або інших уповноважених суб'єктів із забезпечення дотримання валютного законодавства, яка передбачає використання специфічних форм та методів його здійснення.

Метою валютного контролю є підтримка стійкої рівноважної ситуації на валютному ринку, стабільної вартості національної валюти, забезпечення режиму законності у сфері валютних відносин та належної поведінки суб'єктів цих відносин відповідно до вимог чинного законодавства.

Залежно від економічної ситуації в країні може запроваджуватися валютний контроль, класифікований за такими критеріями:

1. За ступенем жорсткості:

- 1.1. «Жорсткий» валютний контроль над усіма операціями, який повністю виключає вільний обіг останніх на території країни;
- 1.2. «М'який» валютний контроль, спрямований на регулювання окремих видів валютних операцій без жорстких обмежень.

2. За напрямом руху валютних потоків:

- 2.1. Контроль над ввезенням валюти на територію країни;
- 2.2. Контроль над вивозом валюти за межі країни.

3. За національною приналежністю валют:

- 3.1. Контроль над обігом валют певних країн;
- 3.2. Контроль над обігом усіх іноземних валют.

²⁰ Кротюк В., Іоффе А. Валютний контроль та його правова регламентація в Україні // Вісник Національного банку України. – 1999. – № 11. – С. 10.

²¹ Артемов Н. Валютный контроль. – М.: Профобразование, 2001. – С. 8.

²² Северин О. Наріжні камені валютного регулювання і контролю (термінологія) // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 6. – С. 70-73.

4. За обсягом валютних операцій:

- 4.1. Диференційований контроль залежно від обсягу валютних операцій;
- 4.2. Загальний контроль незалежно від обсягу валютних операцій.

Функції валютного контролю можна умовно поділити на два напрями:

1. Контроль за додержанням резидентами законодавчо встановлених термінів розрахунків за експортно-імпортними операціями.

2. Контроль за відповідністю законодавству України валютних операцій резидентів і нерезидентів, що здійснюються на території України.

Завданнями валютного контролю є:

- визначення відповідності проведених валютних операцій чинному законодавству і наявності необхідних на це ліцензій і дозволів;

- перевірка виконання резидентами зобов'язань в іноземній валюті перед державою;

- перевірка обґрунтованості платежів в іноземній валюті;

- перевірка переміщення валюти та валютних цінностей через митний кордон України;

- перевірка повноти та об'єктивності обліку і документації стосовно валютних операцій.

Об'єктами валютного контролю є дії юридичних і фізичних осіб (резидентів і нерезидентів), що виникають у процесі здійснення валютних операцій.

Ефективність валютного контролю залежить від конкретних дій та процедур, які застосовуються суб'єктами контролю, тому особливого значення набуває питання щодо визначення форм валютного контролю.

У юридичній літературі зустрічаються різні точки зору щодо форм державного контролю.

Так, деякі вчені називають ревізію, перевірку, спостереження формами державного контролю,²³ інші вважають, що це – методи контролю.²⁴

²³ Андрійко О.Ф. *Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади: Автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.07 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1999. – С. 25; Кравченко Л. Валютний*

На думку Л.М. Кравченко, основними формами валютного контролю є спостереження і перевірка.²⁵

Спостереження застосовуються під час:

- контролю за своєчасністю зарахування валютної виручки на рахунки в уповноважених банках на території України за паспортами експортних угод;
- контролю за забезпеченням ввезення імпортерами на територію України товарів у кількості, еквівалентній сумі перерахованих за кордон коштів, або за забезпеченням повернення коштів у разі недопоставки товарів (здійснюється уповноваженими банками на підставі паспорта імпортової угоди);
- контролю уповноважених банків під час виконання доручень клієнтів на здійснення валютних операцій, а саме: купівля іноземної валюти для клієнта, перерахування іноземної валюти з поточного рахунку клієнта, здійснення валютообмінних операцій з фізичними особами.

У наслідок спостереження визначається правомірність дій об'єктів валютного контролю. Якщо ж спостерігаються факти правопорушень, необхідно здійснити перевірку, адже винести рішення про застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства на підставі спостереження неможливо, оскільки джерела, з яких отримується інформація в процесі спостереження, не дають змоги зробити висновки про всі важливі обставини справи. Тому під час спостереження органи та агенти отримують лише інформацію про необхідність збору доказів за допомогою більш складної форми валютного контролю – перевірки.

Таким чином, перевірка виступає основною формою валютного контролю в тих випадках, якщо виникає необхідність встановлення факту порушення валютного законодавства. Порівняно зі спостереженням перевірка є більш глибоким дослідженням обставин справи із застосуванням усіх можливих

контроль: правова природа та місце в системі державного контролю // Вісник прокуратури. – 2003. – № 1. – С. 14-15.

²⁴ *Хаменушко І.В. Валютний контроль в Російській Федерації. – М: ІД ФБК-ПРЕСС, 2001. – С. 86-89; Грачева Е.Ю., Соколова ЗД. Финансовое право России: Учеб. пособие для вузов. – М.: Новый юрист, 1998. – С. 33-39.*

²⁵ *Кравченко Л.М. Правові засади валютного регулювання і валютного контролю в Україні. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – С. 88.*

джерел інформації. Перевірка як форма валютного контролю повинна застосовуватися лише за умови наявності інформації про неправомірну поведінку учасника валютних правовідносин, який порушив порядок здійснення будь-якої валютної операції, в той час як спостереження застосовується і у зв'язку з правомірною поведінкою об'єкта валютного контролю.

Таким чином, невизначені питання щодо поняття валютного контролю, його мети і завдань, форм і методів проведення та ін., наявних у валютному законодавстві України, потребують свого негайного вирішення і закріплення у відповідних нормативно-правових актах.

1.2. Міжнародний досвід валютного контролю

Необхідний елемент організації грошово-кредитної системи будь-якої країни становить валютний контроль як дисциплінарно-адміністративний засіб забезпечення дотримання правил та норм регулювання сфери валютних відносин. Світовий досвід свідчить, що валютні відносини і внутрішній валютний ринок успішно розвиваються, як правило, за активної участі держави та ефективного контролю уповноважених органів за валютними операціями.²⁶

У Великій Британії більшість повноважень щодо валютного контролю здійснює Банк Англії. Він керує діяльністю своїх філій та представництв у більшості комерційних банків (як британських, так і іноземних), що знаходяться на території Великої Британії. Низку повноважень мають також органи митниці й акцизів.

У Франції, де акцент із функцій валютного та експортного контролю перенесено на удосконалення методів боротьби із відмиванням грошей, статистичний облік та аналіз інформації здійснює державний контрольний орган при Міністерстві економіки, фінансів та бюджету – Група розслідувань незаконних фінансових операцій. Виявлена інформація надходить спеціально уповноваженим митним і поліцейським органам – Національному митному управлінню та Центральній службі поліції боротьби із великими фінансовими правопорушеннями.

У Японії більшість питань валютного контролю є компетенцією міністерства фінансів та міністерства зовнішньої торгівлі і

²⁶ Блащук Ю.О. Валютний контроль: міжнародний досвід і національні тенденції // Вісник НБУ. – 2001. – № 4. – С. 28-30.

промисловості. На банки покладено деякі контрольні функції – запобігання і обмеження незаконних платежів резидентів.²⁷

Основними цілями валютного контролю є захист економіки країн від різких коливань грошово-кредитної системи й зменшення валютних резервів, пов'язаних із рухом капіталу, а також забезпечення національної (у т.ч. економічної) безпеки.

Головним інструментом досягнення цілей валютного контролю донедавна були обмеження руху капіталу. Розвиток внутрішнього фінансового ринку промислово розвинених країн Західної Європи, США і Японії, а також зміцнення зв'язків цих країн із міжнародними валютно-фінансовими структурами призвели до здійснення найважливіших реформ грошово-кредитної політики й ослаблення валютного контролю (валютні обмеження в економічно розвинених країнах Західної Європи зберігалися до початку 60-х років, окрім США, де вони були скасовані значно раніше).

Необхідно зазначити, що навіть у випадку формального скасування валютного контролю, як правило, здійснюється хоча б статистичне спостереження за процесами, що відбуваються під час руху капіталів, найчастіше при цьому використовуються механізми, що раніше застосовувалися у валютному контролі (Німеччина, Японія). Ці ж механізми держави використовують і для реалізації завдань, пов'язаних із боротьбою з «відмиванням брудних грошей», чому на сьогодні світовим співтовариством приділяється надзвичайно серйозна увага.

З огляду на найбільш розвинені механізми валютного регулювання і контролю, зупинимося на розгляді досвіду окремих країн в даному напрямку.

Механізм валютного контролю в промислово розвинених країнах історично складався з урахуванням специфічних умов розвитку кожної із цих країн. У наслідок цього в них існували й дотепер зберігаються деякі особливості проведення валютного контролю.

Бельгія. Система валютного контролю Бельгії функціонувала в період з 1955 до 1990 р. Її основою став так званий «подвійний валютний ринок», тобто застосування різних форм і методів регулювання поточних валютних операцій й операцій, пов'язаних із рухом капіталів.

²⁷ Блащук Ю.О. Комерційний банк як агент валютного контролю // *Фінанси України*. – 2004. – № 4. – С. 138-141.

Національний банк Бельгії регламентував операції на ринку поточних валютних операцій, у тому числі шляхом підтримки курсу національної валюти (тільки для цілей поточних операцій).

Операції, пов'язані з рухом капіталів, здійснювалися на «нерегульованому» «вільному» ринку. Таким чином, ризики здійснення «капітальних» операцій через вплив ринкових факторів значно перевищували ризики регульованого ринку.

Основний орган валютного контролю - Бельгійсько-Люксембурзький інститут валютного контролю (ІВК), якому парламентом Бельгії були делеговані серйозні повноваження. ІВК мав власний бюджет, у який зараховувалося 0,2% від суми кожної угоди. Співробітникам інституту було надане право на здійснення розслідувань незаконних валютних операцій і передачу матеріалів у судові органи. У той же час була можливість не передавати справи до суду у випадку, якщо порушник визнавав свою провину й добровільно сплачував штрафи.

Більша роль приділялася уповноваженим банкам, що здійснюють основну технічну роль по контролю за репатріацією валютного виторгу.

Завдання митних органів Бельгії зводилося до необхідності подання в ІВК митних декларацій, що підтверджують переміщення товарів через кордон. Уповноважений банк, у свою чергу, у випадку здійснення валютних операцій, пов'язаних з організацією розрахунків за зовнішньоекономічною угодою заповнював спеціальний формуляр, фіксуючи основні умови платежу, що дозволяють віднести дану операцію до розряду поточних або капітальних. Звітність направлялася банками в ІВК у 3-х випадках – при здійсненні розрахунків, пов'язаних з експортом, імпортом і транзитними поставками. Таким чином, банки контролювали напрямок проведеної операції в той або інший сегмент валютного ринку, а учасники ЗЕД одержували можливість використання пільгового курсу при здійсненні поточних операцій, або ринкового курсу на ринку капітальних операцій (різниця досягала 2%).

ІВК крім контрольних функцій виконував роль аналітичного центра, обробляючи дані митних органів і банків.

Система «подвійного валютного ринку», при її гнучкості й реальній можливості прийняття (уповноваженими банками) суб'єктивних рішень, у той же час дозволяла зробити привабливим для іноземних інвесторів ринок капітальних операцій, оскільки на

даному сегменті валютного ринку завищений курс дозволяв діставати серйозний прибуток уже тільки за рахунок курсової різниці.

Необхідно зазначити, що при розвинутій системі контролю валютних операцій, пов'язаних із зовнішньоторговельною діяльністю, заснованої на зіставленні даних митних органів і банків, ефективність контролю послуг була надзвичайно мала й ґрунтувалася тільки на довірі до уповноважених банків.

Франція. У період з 1939 до 1989 р. у Франції існувала одна з найбільш розвинених і детально пророблених глобальних систем валютного контролю. Залежно від складної економічної й політичної обстановки в зазначений час спостерігалися коливання від введення надзвичайно твердих адміністративних заходів до майже повної їх лібералізації, аж до скасування контролю при здійсненні поточних валютних операцій.

Жорсткість системи валютного контролю спостерігалася в періоди з 1939 до 1967 р., травень 1968 р. - серпень 1969 р., 1973-1974 р., 1981 р. Поступове послаблення контролю, починаючи з 1983 р., було завершено його скасуванням наприкінці 1989 р. Однак слід зазначити, що законодавство Франції дозволяє, якщо виникне необхідність, у будь-який момент знову ввести у дію як окремі елементи валютного контролю, так і всю систему в цілому.

Система валютного контролю Франції охоплювала всі види валютних операцій і поширювалася на територію Франції й держав, що використовували французький франк як національну валюту («зона франка»), при цьому особлива увага приділялася таким питанням:

- обов'язкова репатріація валютного виторгу з її 100% продажем за національну валюту;
- здійснення всіх видів валютних операцій тільки через уповноважені банки;
- здійснення валютних операцій тільки після обґрунтування їхньої необхідності у суворо регламентованому порядку;
- контроль за валютообмінними операціями, переміщенням через кордон валютних цінностей і національної валюти;
- жорстка регламентація операцій, пов'язаних із рухом капіталів, включаючи здійснення як іноземних, так і французьких інвестицій.

Безпосередня реалізація контролю у Франції після 1969 р. була покладена на такі органи:

1. Міністерство фінансів:

- Казначейське управління (розробка стратегічних напрямків у сфері валютного регулювання й контролю, контроль інвестицій)

- Головне митне управління (контроль за валютними операціями «комерційного» характеру, а також неторговими операціями, пов'язаними з переміщенням через кордон іноземної валюти, національної валюти, цінних паперів, платіжних документів і фондових цінностей в іноземній і національній валюті, дорогоцінних металів і каменів; здійснення заходів щодо виявлення порушників і застосування до них санкцій)

- Страхове управління (контроль за валютними операціями, пов'язаними з виконанням договорів страхування)

2. Національний банк Франції – «Банк де Франс» (регламентація й контроль операцій фінансового характеру в іноземній і національній валюті – кредити, позики).

3. Уповноважені банки або «обрані посередники» (контроль за виконанням валютних операцій, здійснюваних через банки).

4. Міністерство промисловості (питання патентування й придбання нерезидентами французьких промислових підприємств).

Таким чином, у Франції питаннями валютного контролю в межах своєї компетенції опікувалося декілька уповноважених органів валютного контролю, однак за умов серйозних обсягів саме зовнішньоторговельної діяльності основну «поліцейську» роль виконували митні органи Франції, що структурно входять до складу міністерства фінансів.

Основу контролю «комерційних» операцій (включаючи операції, пов'язані з наданням послуг) становила дворівнева схема:

- контроль уповноваженими банками («обраними посередниками»);

- контроль митними органами (з цією метою було створено спеціальні підрозділи).

Роль банків була надзвичайно важливою, оскільки всі валютні операції здійснювалися тільки через них і була можливість запобігти порушенню на стадії попередньої перевірки операцій. Передбачався більший ступінь довіри до банків, які зобов'язані були інформувати митні органи про всі порушення чинного законодавства.

З метою організації валютного контролю при здійсненні експортних й імпорتنих поставок товарів обов'язковою умовою було «банківське доміцилювання», тобто проведення всіх розрахунків за угодою тільки в конкретному уповноваженому банку на вибір

клієнта. У банку заводилася справа про доміцилювання, якій привласнювався спеціальний номер. Зазначений номер в обов'язковому порядку фіксувався в єдиному адміністративному документі (аналог вантажної митної декларації) при митному оформленні товарів з метою подальшого прямування даних про переміщення товарів через кордон у банк-доміциліат.

Одним з основних елементів безпосереднього контролю було зіставлення банками митних документів й інформації про реальні рухи валютних коштів за рахунками свого клієнта.

Дані про будь-яке порушення встановлених правил банк в обов'язковому порядку направляв у митні органи для проведення необхідного розслідування й застосування до порушників санкцій.

На більш пізньому етапі організації контролю основу інформаційно-аналітичної обробки бази даних валютного контролю склала спеціально створена автоматизована система, що дозволила митним органам здійснювати глобальний контроль за кожною валютною операцією.

Окрім валютного контролю, інформація, отримана в результаті дії системи, активно використовувалася для складання торговельного й платіжного балансу Франції.

Невід'ємною частиною організації валютного контролю було здійснення митними органами перевірок бухгалтерської й іншої звітної документації учасників ЗЕД, що дозволяє перевіряти вірогідність даних, що представляються як підприємствами, так і банками.

На початку 80-х років уряд Франції розпочав здійснення планомірної політики лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, у першу чергу валютного обігу. Така політика виявилася відбиттям загальних тенденцій у розвитку економічних зв'язків між країнами Західної Європи.

Жорстка обмежувальна система валютного контролю, встановлена у Франції наприкінці 70-х років, зіграла свою роль в обмеженні темпів інфляції в країні, створенні достатніх валютних резервів.

Зусилля органів валютного контролю сприяли виходу Франції з затяжної економічної кризи. Однак уже на початку 80-х років стало очевидним, що всеосяжна система валютного контролю гальмує подальший розвиток французької економіки.

Лібералізація економічних зв'язків й ослаблення системи валютного контролю у сфері імпорту, експорту й операцій із цінними паперами сприяли принциповому поліпшенню динаміки руху валютних коштів і стабілізації економіки країни в цілому.

Указом Президента № 89-938 від 29 грудня 1989 р. Франція офіційно декларувала свою відмову від проведення політики твердого валютного контролю.

Італія. Система валютного й експортного контролю Італії є однією із найжорстокіших у Європі.

У зв'язку з важким економічним становищем країни в 30-і роки було розроблено систему валютних обмежень, що одержала назву «монополія на обмін валют». За цією системою, що проіснувала до 1955 р., експорт італійської валюти заборонявся в будь-якій формі. Одержувані експортерами товарів і послуг виторг і доходи в іноземній валюті підлягали обов'язковій здачі до Національного інституту за валютними операціями в обсязі 100% в обмін на національну валюту.

У 1955–1956 р. у країні був ухвалений т. зв. Рамковий закон, основні положення якого зберігаються й у цей час. Так, законом від 1955 р. було скасоване правило обов'язкового продажу резидентами іноземної валюти італійському валютному бюро. В уповноважених банках-агентах для них були відкриті спеціальні валютні рахунки, на які зараховувалася вся сума виторгу в іноземній валюті.

У 1963 р. італійським юридичним і фізичним особам було дозволено вільно купувати й продавати акції й облигації за національну валюту за умови, що всі угоди такого роду будуть здійснюватися через банк Італії.

Поступово стала відбуватися лібералізація зовнішньоекономічної діяльності Італії. Наприкінці 1989 р. в Італії був прийнятий Декрет про валютне регулювання, що, по суті дозволив ведення будь-якого роду валютної фінансової діяльності, яка не суперечить законам. Водночас основні принципи валютного регулювання (обов'язкове повідомлення державних органів про всі операції в іноземній валюті, здійснювані резидентами; заборона на ходіння іноземної валюти на внутрішньому ринку країни) підлягають неухильному виконанню.

Вважається, що до 1988 р. Італія завершила заходи щодо лібералізації зовнішньоекономічної діяльності.

Велика Британія. Основним завданням органів валютного контролю Великої Британії є збереження національних валютних резервів і забезпечення оптимальних пропорцій платіжного балансу.

Основи сучасної системи валютного контролю були закладені в довоєнний час із прийняттям 1939 р. Приписів про оборону й Закону про імпорт, експорт і повноваження митниць. У 1947 р. набув чинності Закон про валютний контроль, у подальшому доповнений положеннями Закону про фінанси від 1968 р. й 1977 р., а також більш ніж 40 нормативними документами, виданими Казначейством і Банком Англії.

Серед найбільш важливих сучасних нормативних документів, що регламентують валютний і експортний контроль, слід згадати Закон про імпорт і експорт від 1990 р., Розпорядження про контроль за експортом товарів від 1979 р., Закон про адміністрації митного й акцизного управління від 1979 р.

Система органів валютного й експортного контролю Великої Британії містить у собі Казначейство, Банк Англії й уповноважені банки, що мають валютну ліцензію, а також органи митниці й акцизів. Британське Казначейство є головним органом, що визначає режим валютного регулювання, однак більшу частину повноважень воно делегувало Банку Англії, що безпосередньо здійснює валютний контроль.

Однією з функцій валютного контролю у Великій Британії є забезпечення своєчасного повернення виторгу за експортом англійських товарів із країн, що не входять до спільноти, куди ставиться Сполучене Королівство Великої Британії й Північної Ірландії, Нормандські острови й острів Мен, Ірландія й Гибралтар.

Останнім часом, незважаючи на тенденцію до лібералізації валютного й експортного контролю у відношенні традиційних валютних і зовнішньоторговельних операцій, уряд Великої Британії приділяє серйозну увагу боротьбі з легалізацією злочинних доходів як усередині країни, так і в міжнародній сфері.

Японія. Рух валют і зовнішні розрахунки за торговельними угодами й інвестиціями у Японії регулюються базовим Законом «Про контроль за іноземною валютою й зовнішньою торгівлею», а також численними постановами уряду й відомчими актами. Цей закон регулює:

- угоди з іноземною валютою, здійснювані банками;
- платежі (включаючи переклад дивідендів) за кордон;

- угоди, пов'язані з рухом капіталів (включаючи інвестиції);
- зовнішньоторговельні операції.

Основними засобами валютного регулювання є ліцензування певного роду операцій або обов'язковість попереднього повідомлення. Ліцензування платіжних операцій має на меті спонукати компанії робити ці операції через уповноважені банки.

Правовою основою регулювання експорту в Японії є Закон «Про контроль за зовнішньою торгівлею й валютним обміном» від 1980 р. Напрямки експортного контролю такі:

- контроль експорту певних товарів з метою регулювання внутрішнього попиту та пропозиції;
- контроль експорту товарів з метою підтримки порядку на окремих ринках;
- контроль експорту товарів за міжнародними угодами;
- контроль товарів, заборонених до експорту;
- контроль експорту товарів із сумнівним походженням або таких, що порушують у країні-імпортері права третіх осіб, що пов'язане зі сплатою штрафів.

Контроль за експортом і видача експортних ліцензій повністю зосереджені в експортному відділі Управління зовнішньої торгівлі Міністерства зовнішньої торгівлі й промисловості Японії.

Росія. Одним із найважливіших напрямків реформування економіки Росії після розпаду СРСР став розвиток зовнішньоекономічних зв'язків. Даний напрямок знайшов втілення в лібералізації зовнішньої торгівлі. Початком даного процесу в Росії слід вважати Указ Президента РФ від 15 листопада 1991 року № 213 «Про лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності на території РРФСР». Цей указ поклав кінець монополії державних зовнішньоекономічних відомств на здійснення експортно-імпортних операцій, що довго відігравали роль посередників між виробниками експортованої продукції і їх зарубіжних партнерів. Цей указ дозволяв всім зареєстрованим на території РРФСР господарюючим суб'єктам незалежно від форм власності здійснення зовнішньоекономічної, у т.ч. посередницької діяльності. Цим указом покладений початок першого періоду в розвитку операцій з іноземною валютою.

Основним документом, що визначив принципи здійснення валютних операцій у РФ, став Закон РФ «Про валютне регулювання й валютний контроль» від 9 вересня 1992 року № 3615-1. Він визначив повноваження й функції органів валютного регулювання й валютного

контролю, права й обов'язки юридичних і фізичних осіб відносно володіння валютними цінностями, відповідальність за порушення валютного законодавства. Цей закон скасував монополію Зовнішекономбанку на проведення операцій з іноземною валютою. Комерційні банки одержали право здійснювати валютні операції, регульовані Мінфіном РФ і Центральним банком (ЦБ) РФ поряд з регулюванням зовнішньоекономічної діяльності.

Основним принципом побудови в РФ системи валютного контролю є створення твердого контролю з боку держави за зовнішньоекономічними операціями господарюючих суб'єктів в усіх напрямках, чітка регламентація використання валютних цінностей на території РФ.

Відповідно до Закону РФ «Про валютне регулювання й валютний контроль» органами валютного контролю в Росії є Центральний банк та Уряд Російської Федерації. Крім того, після прийняття Митного кодексу у 1993 році, Державному митному комітету було привласнено статус органа валютного контролю.

Органи валютного контролю в межах своєї компетенції видають нормативні акти, обов'язкові до виконання всіма резидентами й нерезидентами Росії. Органи й агенти валютного контролю здійснюють контроль за проведеними в Росії резидентами й нерезидентами валютними операціями, за дотриманням ними валютного законодавства країни, а також проводять перевірки здійснюваних у країні валютних операцій.

ЦБ РФ є основним органом валютного контролю й валютного регулювання в РФ. ЦБ РФ управляє валютними операціями, видає комерційним банкам ліцензії на здійснення валютних операцій на російській території й за кордоном, дозвіл уповноваженим підприємствам на право торгівлі валютою, дозвіл на відкриття рахунків за кордоном.

ЦБ, здійснюючи від імені держави валютний контроль, вправі делегувати свої повноваження агентам валютного контролю, якими є уповноважені банки.

Органи валютного контролю в межах своєї компетенції видають нормативні акти, обов'язкові до виконання всіма резидентами й нерезидентами Росії. Органи й агенти валютного контролю здійснюють контроль за проведеними в Росії резидентами й нерезидентами валютними операціями, за дотриманням ними

валютного законодавства країни, а також проводять перевірки здійснюваних у країні валютних операцій.

Крім того, ЦБ РФ визначає сферу й порядок обігу в РФ іноземної валюти й цінних паперів в іноземній валюті, встановлює правила проведення операцій з іноземною валютою, видає нормативні акти, обов'язкові до виконання в РФ резидентами й нерезидентами, а також уповноважений на проведення всіх видів валютних операцій.

Після прийняття Митного Кодексу 1993 року Державному митному комітету був привласнений статус органа валютного контролю, а іншим митним органам – агентів валютного контролю. Необхідно зазначити, що на відміну від ЦБ й Уряду РФ компетенція митних органів у сфері валютного контролю обмежена. Вона поширюється лише на валютні операції, пов'язані з переміщенням валюти й валютних цінностей через кордон, і зовнішньоторговельну діяльність російських осіб.

Важливою ланкою валютного й експортного контролю є Федеральна служба РФ з валютного й експортного контролю (ФСВК).

Вона була створена відповідно до Указу Президента РФ «Про систему центральних органів федеральної виконавчої влади» від 30 вересня 1992 року, Постановою Ради Міністрів РФ «Про посилення валютного й експортного контролю та розвитку валютного ринку» від 6 березня 1993 року.

Головним завданням ФСВК є проведення єдиної загальнодержавної політики з організації й нагляду за дотриманням російського законодавства у сфері валютних експортно-імпортних й інших зовнішньоекономічних операцій.

Функціями даної служби є такі:

- контроль за дотриманням резидентами й нерезидентами російського законодавства й відомчих нормативних актів, що регулюють здійснення валютних операцій, і за виконанням резидентами зобов'язань перед державою в іноземній валюті;

- контроль за дотриманням порядку квотування й ліцензування експорту товарів і послуг та правильністю використання отриманих квот і ліцензій;

- контроль ефективності використання кредитів в іноземній валюті, надаваних Росією на основі міжнародних договорів;

- контроль за повнотою надходження коштів в іноземній валюті за зовнішньоекономічними операціями;

- аналіз й узагальнення практики валютного й експортного контролю, у т.ч. у закордонних країнах, і подання пропозицій з розвитку й удосконалення законодавства РФ у цій сфері.

Постановою Уряду РФ від 28 лютого 1996 року «Про заходи щодо посилення й розвитку валютного контролю в РФ» Федеральній службі з валютно-експортного контролю надане право ухвалювати рішення щодо надання юридичним особам розстрочки до 6 місяців по сплаті штрафів за порушення валютного законодавства, порушувати питання про призупинення валютних, експортно-імпортних операцій, про позбавлення господарюючих суб'єктів ліцензій та інших прав у сфері зовнішньоекономічної діяльності, одержувати від органів й агентів валютного й експортного контролю необхідну інформацію й документи.

Створення ефективної системи валютного регулювання й валютного контролю, розробка комплексу заходів, що перешкоджають проведенню незаконних операцій з валютними цінностями й відтоком російських капіталів за рубіж – важливі завдання, що постають перед ЦБ.

У системі державного валютного контролю в РФ можна виділити такі головні напрямки:

- контроль за надходженням валютного виторгу від експорту товарів за межі РФ;

- контроль за надходженням оплачуваних товарів за імпортними операціями згідно з укладеними контрактами;

- контроль за обміном національної валюти на іноземну усередині країни;

- контроль за обігом на території країни інших валютних цінностей.

З метою стримування відтоку валютних коштів за кордон, ЦБ РФ створив систему валютного контролю за здійсненням зовнішньоторговельних операцій і забезпеченням взаємодії органів, що беруть участь у ньому, і агентів валютного контролю.

З 1 січня 1996 року митно-банківський контроль був розповсюджений на операції, пов'язані з імпортом товару. Це дозволило мінімізувати можливість використання учасниками зовнішньоекономічної діяльності такого каналу витоку капіталу, як

авансові платежі, не підтверджені поставками товарів у строки, встановлені законодавством.

Були створені передумови для збільшення пропозиції валюти на внутрішньому ринку. Значну роль у цьому зіграло підвищення з 1 січня 1999 року нормативу обов'язкового продажу експортного валютного виторгу з 50% до 75% і посилення контролю за його поверненням у країну.

На початку 1999 р. найбільш актуальною стала проблема витоку капіталу в офшорні зони за імпортними контрактами, значна частина яких має фіктивний характер. Реакцією держави на сформовану критичну ситуацію стало прийняття Банком Росії пакета нормативних рішень у сфері валютного регулювання й валютного контролю. Зі вжитих заходів слід виділити введення вимоги відкриття рубльових депозитів при авансуванні товарів, заборона на купівлю валюти на спеціальних торговельних сесіях під виплати за внесками фізичних осіб і конверсію рублів в іноземну валюту через кореспондентські рахунки банків - нерезидентів, а також визначення ознак підозрілості валютних операцій і початок створення системи контролю уповноваженими банками за угодами клієнтів, що володіють такими ознаками.

На сьогодні метою валютної політики Росії є досягнення повної конвертованості рубля. Для реалізації цієї мети передбачається перехід на нову систему зовнішніх розрахунків, при якій російську нафту, газ та іншу сировину Європа, США та інші країни повинні будуть купувати за рублі. У наслідок цього рубль стане міжнародною розрахунковою одиницею і перетвориться в світову резервну валюту, що безумовно позитивно позначиться на економічному стані Росії.

Валютний контроль активно використовувався абсолютною більшістю держав у критичні для їх економіки періоди, пов'язані з необхідністю відновлення господарства в післявоєнні роки або лібералізації економічних відносин, з метою захисту фінансової самостійності, стабільності їх грошової системи, зміцнення курсу національної валюти, мобілізації валютних ресурсів.

Відповідно до особливостей розвитку різних країн при визначенні форм і методів валютного контролю існували досить серйозні розходження. Крім того, значні розбіжності спостерігалися в термінах дії систем контролю, тактиці відмови від валютних обмежень.

Проте такі держави поєднувало розуміння того, що на певному етапі розвитку, при вдалому використанні цього механізму, валютний контроль може служити одним із важливих елементів економічної політики держави, що забезпечують стабільність і поетапність ринкових реформ, збереження валютних ресурсів держави на стадії складного перехідного періоду.

Система валютного контролю досить успішно реалізовувалася в різні періоди у Франції, Великобританії, Японії, Німеччині, Австрії, Італії, Новій Зеландії, Ірландії, Іспанії й у багатьох інших державах.

Системи валютного контролю, що обмежують валютні операції з використанням адміністративних заходів, на сьогодні функціонують, наприклад, в Угорщині, Чехії й Словаччині. У Греції й Португалії існують обмеження на операції, пов'язані з рухом капіталів. У Польщі контроль за повнотою репатріації валютного виторгу здійснюють уповноважені банки за наявності ліберальної заявительної системи відкриття рахунків резидентами за кордоном.

Таким чином, можна говорити про широкий спектр тактичних підходів при організації валютного контролю, яким може скористатися держава.

Валютний контроль застосовується практично у всіх країнах, але з різним рівнем жорсткості. Деякі країни посилюють валютний контроль, проте багато розвинених країн прийшли до лібералізації валютного регулювання і вільного курсоутворення, перейшовши до повної конвертованості валют і зняття обмежень при русі капіталу. При цьому неодноразово спостерігалися повернення до посилення валютного регулювання, особливо у важкі для країни періоди.

Якщо зіставити режим валютного регулювання і контролю в Україні з практикою закордонних країн, то суттєво ліберальніший режим характерний не тільки для розвинених країн Європи й Америки, але і для Туреччини, Перу і ряду країн із перехідною економікою, зокрема Чехії, Словаччини, Угорщини, Хорватії, Казахстану та ін., а практично повна його лібералізація зустрічається як у США, так і, наприклад, у Вірменії.

Необхідно зазначити, що на національні валютні системи окремих країн суттєво впливають тенденції міждержавного валютного регулювання, яке забезпечується наявністю світових та регіональних (міжнародних) валютних систем.

Світова валютна система – це сукупність кредитно-грошових відносин, що складаються на основі інтернаціоналізації

господарського життя, міжнародного розподілу праці і світового ринку. Характер функціонування і стабільність світової валютної системи залежать від ступеня її відповідності світовому господарству. При зміні структури світового господарства і співвідношення сил на світовій арені відбувається зміна наявної форми світової валютної системи на нову. Світова валютна система виникла у XIX столітті і в своїй еволюції пройшла декілька етапів.

Першою світовою валютною системою вважається **Паризька валютна система** – система золотовалютного стандарту. Вона сформувалася стихійно в Англії після промислової революції на базі золотого монометалізму у формі золотомонетного стандарту і була юридично оформлена міждержавною угодою на Паризькій конференції у 1867 році, яка визнала золото єдиною формою світових грошей.

У роки першої світової війни золотомонетний стандарт був відмінений більшістю країн. У багатьох країнах впроваджується золотозлитковий стандарт (Великобританія, Франція).

Після першої світової війни, на початку 20-х років XX ст., було рекомендовано перейти до золотодевізного стандарту, покладеного в основу **Генуезької світової валютної системи**. Ця система була юридично оформлена міждержавною угодою на Генуезькій міжнародній економічній конференції у 1922 р. Основою Генуезької валютної системи виступало золото і девізи (іноземні валюти для міжнародних розрахунків).²⁸

При цій валютній системі валютне регулювання здійснювалось у формі активної валютної політики, міжнародних конференцій та нарад. На відміну від попередньої системи золото служить тільки для часткового забезпечення грошового обігу, обмін паперових грошей на золото для приватних осіб не здійснюється.

Бреттон-Вудська валютна система (липень 1944р.), яка базувалась на золотодевізному стандарті (золото, долар, фунт стерлінгів), була створена на валютно-фінансовій конференції в Бреттон-Вудсі (США) під головуванням міністра фінансів США Моргентау.²⁹

На конференції було створено Міжнародний валютний фонд (МВФ), який мав допомогти стабілізації курсів валют країн-учасниць

²⁸ Жуков Н.И. Из истории мировых валютных систем // ЭКО, 1997. – № 9. – С. 199.

²⁹ Иванов Ю.А. FOREX. Учебное пособие. – М.: Изд-во ОМЕГА-Л, 2005. – С. 16.

шляхом надання коштів для вирівнювання їхніх платіжних балансів як орган міждержавного валютного регулювання.

Засновано Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) з метою надання допомоги країнам-членам у реконструкції та розвитку їх господарства шляхом полегшення інвестування капіталу.

Створена система повинна була відновити порядок у міжнародних валютних відносинах, а також ввести відповідальність країн-членів цієї системи за політику обмінних курсів і валютних обмежень.

Криза Бреттон-Вудської валютної системи (1967 – 1976 рр.) пов'язана із загостренням протиріч між інтернаціональним, глобальним характером міжнародних економічних відносин та використанням для їх здійснення національних валют, схильних до знецінення (переважно долара).

Наплив доларів у країни Західної Європи і Японію спричинив масовий перехід до плаваючих валютних курсів і тим самим спекулятивну атаку їх валют на долар.

Пошуки виходу з валютної кризи завершилися компромісною **Вашингтонською угодою групи «десяти»** 18 грудня 1971 р.

Смітсонівська (Вашингтонська) угода (1971 р.) між промислово розвиненими країнами (була дійсна трохи більше року) поклала початок реформи наявної світової валютної системи.

Ямайська валютна система (Кінгстонська) створена відповідно до угоди (січень 1976 р.) країн-членів МВФ в Кінгстоні (Ямайка) і ратифікована більшістю членів у квітні 1978 р. Прийнято поправки до Статуту МВФ, які на сьогодні визначають порядок світової валютної системи.

Базою валютної системи було проголошено міжнародну розрахункову одиницю СДР, яка в перспективі мала стати основою паритетів і курсів валют і основним платіжно-розрахунковим засобом. Спеціальні права запозичення (*special drawing rights*) СДР (резервна валюта кошикового типу) – це безготівкові гроші у вигляді запису на спеціальних рахунках у МВФ.³⁰

Підсумки функціонування СДР свідчать про те, що вони далекі від світових грошей. Більше того, виникли проблеми емісії, розподілу, забезпечення, методу визначення курсу та сфери

³⁰ Булатов А.С. *Економика. Национальные и мировые валютные системы.* – М.: БЕК, 1997. – С. 682.

застосування СДР. Таким чином, СДР не стали еталоном вартості, головним міжнародним резервним і платіжним засобом.

Ямайська валютна реформа не забезпечила валютної стабілізації. Кредитні можливості МВФ, не дивлячись на зростання кредитів, залишились недостатніми порівняно з величезними міжнародно-фінансовими потоками і дефіцитом платіжних балансів.

Проблеми Ямайської валютної системи породжують об'єктивну необхідність її подальшої реформи. Потрібні пошуки шляхів стабілізації валютних курсів, посилення координації валютно-економічної політики провідних країн. Відповіддю на нестабільність Ямайської валютної системи стало створення і функціонування регіональних валютних систем та поглиблення регіональної валютної інтеграції. До найуспішніших регіональних валютних систем належить Європейська валютна система.³¹

Історичний шлях утворення **єдиної європейської валюти** починався півтора сторіччя тому. Тоді, у другій половині ХІХ століття, бурхливий розвиток капіталізму підштовхував європейські країни до об'єднання.

У 1865 році виникло перше об'єднання європейських валютних систем – Латинський монетний союз, який заснували Франція, Бельгія, Італія і Швейцарія. На території цього союзу можна було розраховуватись валютою будь-якої з чотирьох країн.

Учасники іншого подібного утворення – Скандинавського монетного союзу, що складався зі Швеції, Норвегії і Данії, пішли далі. На території свого союзу вони запровадили спільну грошову одиницю – золоту крону, а також почали відливати золоті та срібні монети єдиної ваги та проби. Обидва союзи проіснували до 20-х років ХХ століття.

У подальшому процеси економічної інтеграції активізувались у Європі на початку 50-х років, коли в 1951 р. шістьма країнами було створене Європейське об'єднання вугілля та сталі. Створення Європейського співтовариства розпочалося з 1 січня 1958 року на основі підписання Римської угоди у березні 1957 року між ФРН, Францією, Італією, Бельгією, Нідерландами, Люксембургом. Римська угода не передбачала створення європейської валютної системи. Стаття 105 Римської угоди містила лише загальні положення щодо координації внутрішньої та зовнішньої грошової політики та

³¹ Україна – ЄС: Економічне співробітництво / Центр Європейських досліджень // <http://eu.org.ua/ecu/> – 6 с.

створення валютного комітету консультативного характеру з метою прискорення координації валютної політики в необхідній мірі.

У 1967 році започаткувалася процедура консультацій на випадок зміни валютних курсів і було створено Комітет управління центральних банків.

У 1968 році на фоні майже перманентної валютної кризи розпочалося формування Європейської валютної системи.

У грудні 1969 року відбулася Конференція керівників держав та урядів Європейського співтовариства у Гаазі, на якій було визначено поетапне створення економічного та валютного союзу (ЕВС).

У 1971 році країни ЄС прийняли десятирічну програму поетапного створення економічного та валютного союзу (план «Вернера», який передбачав створення союзу в три етапи).³² У 1972 році рішенням Ради Міністрів ЄЕС реалізований один з її етапів – створення т. зв. «європейської валютної змії», що обмежувала амплітуду коливань валют країн-учасниць по відношенню одна до одної з метою підтримання стабільності валютних курсів країн-учасниць Співтовариства і збереження гнучкості національних валют по відношенню до долара.

«Європейська валютна змія» проіснувала в тому чи іншому складі країн-учасниць до березня 1979 року, коли за ініціативою Ж. д'Естена (президента Франції) і Г. Шмідта (канцлера ФРН) було створено Європейську валютну систему (ЄВС).

Валютному союзу передували митний союз – були відмінені митні збори та обмеження щодо взаємної торгівлі, введений єдиний митний тариф на ввіз товарів з третіх країн з метою зменшення іноземної конкуренції в Європейському економічному союзі (ЄЕС). Також склався спільний аграрний ринок і був введений особливий режим регулювання сільськогосподарських цін. Митний союз доповнювався елементами міждержавного узгодження економічної та валютної політики. Країни ЄЕС зрозуміли необхідність подальшої більш глибокої інтеграції у валютній сфері.

Механізм дії ЄВС містив у собі три складові: спеціальну розрахункову грошову одиницю екю; механізм валютних курсів і інтервенцій; механізм кредитування.

Екю (від англійської абревіатури ECU – European currency unit) ніколи не існувало в готівковому обігу, але мало цілком практичне

³² *Международные валютно-кредитные и финансовые отношения / Под ред. Л.Н. Красавиной. – М., 2000. – С. 98.*

значення. Це був своєрідний кошик валют. Кожна валюта країн-членів Співтовариства мала основний обмінний курс, прив'язаний до екю, а вже через цей курс визначалися основні курси для кожної пари валют і встановлювалися пороги припустимих взаємних коливань курсів. Введення екю стало важливим кроком на шляху створення єдиної валютної Європи.

Таким чином, Європейська валютна система – це державно-правова форма організації валютних відносин країн «Спільного ринку» з метою стабілізації валютних курсів і стимулювання інтеграційних процесів.

Особливості західноєвропейського інтеграційного комплексу визначають структурні принципи ЄВС, які відрізняють її від Ямайської валютної системи. На відміну від Ямайської валютної системи, яка юридично закріпила демонетизацію золота, ЄВС використовувала його як реальні резервні активи. Було створено спільний золотий фонд за рахунок об'єднання 20% офіційних золотих резервів країн ЄВС в ЄФВС (Європейський фонд валютного співвиробництва). В ЄВС здійснювалося міждержавне регіональне валютне регулювання шляхом надання центральним банкам кредитів для покриття тимчасового дефіциту платіжних балансів і розрахунків, пов'язаних з валютною інтервенцією. Як підсистема ЄВС несла на собі негативні наслідки нестабільності світової валютної системи і вплив долара.

Коли перші практичні успіхи були досягнуті, європейські лідери повернулись до ідеї валютного союзу. Єдиний ринок без кордонів, з вільним рухом товарів, капіталів, послуг та людей набував усе реальніших рис і йому була необхідна єдина валюта. У квітні 1989 року Ж. Делор, видний діяч ЄС (голова Комітету ЕС), надав звіт, в якому запропонував план валютного об'єднання Європи, який містив:

- створення загального (інтегрованого) ринку;
- структурне вирівнювання відсталих зон та регіонів;
- координація економічної, бюджетної, податкової політики;
- створення наднаціонального Європейського валютного інституту у складі керуючих центральними банками і членів директорату для координації грошової та валютної політики;
- єдину валютну політику, введення фіксованих валютних курсів і колективної валюти.

На основі плану Делора було розроблено та підписано 12 країнами ЄС в Маастрихті (Нідерланди) у лютому 1992р. угоду про

Європейський Союз, в якій було чітко розплановано графік введення спільної валюти та передбачено критерії (т. зв. «п'ять критеріїв Маастрихту»), виконавши які країна може стати членом валютного союзу. За цими критеріями:

- поточний дефіцит державного бюджету країни не має перевищувати 3% ВВП;
- національний борг країни не може перевищувати 60% ВВП;
- валюта повинна залишатись в межах поля коливань Європейської валютної системи ($\pm 15\%$);
- банківські відсоткові ставки за довгостроковими кредитами не повинні більш ніж на 2 відсоткових пункти перевищувати показники трьох «відмінників» ЄС;
- інфляція не повинна перевищувати показники трьох кращих за цим показником членів Європейського Союзу більш ніж на 1,5 відсоткових пунктів.

Тільки виконавши усі п'ять вимог, країна могла увійти до своєрідного елітного клубу країн, які матимуть нову валюту.

Угода передбачала три етапи формування валютно-економічного союзу (рис. 1.1).

Перший етап (1 липня 1990 р. – 31 грудня 1993 р.) – етап становлення економічного і валютного союзу ЄС (ЄВС – англ. EMU - Economic and Monetary Union). На цьому етапі здійснено:

- підготовку до введення євро;
- відміну всіх обмежень на вільний рух капіталу всередині ЄС, а також між ЄС та третіми країнами;
- забезпечення показників економічного розвитку всередині ЄС, країнами приймалися програми, де визначались певні цілі та показники антиінфляційної і бюджетної політики, стабільність курсів валют у відносинах між країнами ЄС.

Другий етап (1 січня 1994 р. - 31 грудня 1998 р.) – організаційний етап – більш конкретна підготовка країн-членів до введення євро. Для цього етапу характерні такі ознаки:

- створення Європейського валютного інституту, який визначав правові, організаційні і матеріально-технічні передумови, необхідні Європейському Центральному банку для виконання своїх функцій, починаючи з третього етапу введення євро;
- у червні 1998 року було засновано Європейський центральний банк зі штаб-квартирою у Франкфурті;

- заборона підтримки діяльності державного сектора шляхом кредитування центральними банками його підприємств, придбання центральними банками боргів держави;

- відміна привілейованого доступу підприємств державного сектора до коштів фінансових інститутів;

- заборона брати на себе зобов'язання державного сектора однією із країн-членів іншою країною-членом чи ЄС у цілому;

- прийняття в деяких країнах-членах національного законодавства про надання їхнім центральним банкам статутної незалежності від їхніх урядів з тим, щоб прирівняти їхній правовий статус з аналогічним статусом ЕЦБ;

- 2 травня 1998 р. Європейський Союз назвав країни-члени, які допускалися до переходу на євро з початку третьої стадії. Ними стали 11 з 15 держав ЄС – Австрія, Бельгія, Німеччина, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Фінляндія, Франція.

На цьому етапі від участі у зоні євро відмовилися Велика Британія, Данія та Швеція, а Греція за своїми фінансовими та економічними показниками не відповідала вимогам Маастрихтської угоди. 31 грудня 1998 р. відбулася презентація валютного курсу євро на світових валютних ринках.

Третій етап переходу до єдиної валюти (1 січня 1999 р – 1 липня 2002 р.) – заключний етап:

- з 1 січня 1999 р. євро запроваджено в безготівковий обіг, валютні курси євро фіксується до національних валют країн-учасниць євро, євро стає їхньою загальною валютою;

- євро замінює екю у співвідношенні 1:1;

- розпочала свою діяльність Європейська система центральних банків (ЄСЦБ), яка містить у собі ЄЦБ та центральні банки країн-учасниць євро;

- ЄСЦБ заохочує впровадження євро на світові валютні ринки;

- почала здійснюватися єдина грошово-кредитна та валютна політика ЄВС;

- з 1 січня 2001 р. до зони євро було допущено Грецію.

У готівковий обіг монети та банкноти євро увійшли з 1 січня 2002 р. і до липня 2002 р. ними користувалися на рівні з національними валютами 12 країн учасниць зони євро, які поступово вилучалися з обігу. У різних країнах ЄС були передбачені різні терміни повного вилучення національних валют з обігу, але всі вони

призупинили свою дію до 1 липня 2002 р. Починаючи з цього моменту, обміняти національні валюти на євро можна тільки в Центральних банках.

Рис. 1.1. Етапи переходу країн ЄС на єдину європейську валюту - євро

Запровадження готівкового євро – останній етап складного і тривалого процесу створення єдиної грошової одиниці об'єднаної Європи для забезпечення її реальної валютної інтеграції. Цей акт не був формальним; він вимагав специфічної, дуже складної підготовки, залучення значної кількості різних державних служб, приватних підприємств і банків. Затрати на його реалізацію виявились, очевидно, найбільшими на шляху створення євро і значними навіть для індустріально розвинутої та багатой Європи.

Серед основних недоліків введення єдиної європейської валюти – євро – є такі:

- зростання політичних конфліктів між країнами Європи та США;
- зростання політичної напруги всередині ЄС;

- високий ступінь взаємозалежності економічних та фінансових систем країн-учасниць.

До переваг введення євро відносять такі:

- зменшення витрат на обмін валют;
- створення конкуренції американському долару на валютних ринках;
- підвищення конкуренції у межах «Спільного ринку»;
- посилення конкурентної позиції Європи у світі;
- зменшення рівня валютних ризиків;
- інтенсифікація внутрішньої торгівлі Європейського Союзу;
- зростання обсягів міжнародної торгівлі країн ЄС.

Запровадження в обіг євро має значний вплив на валютний ринок України. Починаючи з 1999 р., міжнародні розрахунки України з країнами ЄС переведено на євро, що призвело до зміни структури валютного ринку України: майже 10% українського ринку займає євро і ця цифра має тенденцію до збільшення.³³ Передбачається зростання цього показника до 20%.

Взагалі стратегічним напрямком української державної політики є приєднання до Європейського співтовариства. Ще в 2000 році Україна, випускаючи свої єврооблігації, половину випуску деномінувала саме в євро. З тих пір стан нової валюти став певним чином впливати і на український валютно-фінансовий ринок.

Керівництвом держави розпочато роботу з метою систематизації заходів щодо інтеграції України в європейський правовий простір, у тому числі з адаптації чинного українського законодавства щодо скасування експортних мит, обмеження підвищення експортних тарифів, скасування спецекспорту, уніфікації ставок акцизних зборів на товари вітчизняного виробництва та ті, що імпортуються, тощо.

План заходів щодо вступу України до ЄС крім загальних питань адаптації українського законодавства до вимог ЄС потребує глибокого вивчення проблеми вступу до Європейського валютного союзу, що пов'язане з використанням євро у національному грошовому обігу.

³³ Шнирков О.І., Кузнєцов О.В., Кульпінський С.В. *Європейський валютний ринок: Навч. посіб.* – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – С. 174.

1.3. Система органів валютного контролю в Україні

Для здійснення валютного контролю в Україні створено систему суб'єктів валютного контролю, тобто тих органів, які наділені повноваженнями щодо провадження заходів із перевірки дотримання валютного законодавства. Відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» органами валютного контролю є Національний банк України, Державна податкова адміністрація, Державна митна служба України, Держкомзв'язку України.³⁴

Органи валютного контролю виконують свої функції та реалізують повноваження у сфері валютних правовідносин. До загальних повноважень органів валютного контролю у межах їх компетенції віднесено контроль за здійсненням резидентами і нерезидентами валютних операцій в Україні, за відповідністю таких операцій законодавству та за дотриманням ними нормативних актів органів валютного контролю, а також можливість самостійного прийняття рішення про притягнення до відповідальності осіб, що порушили валютне законодавство.

Агентами валютного контролю є організації, які відповідно до законодавства України можуть виконувати функції агента валютного контролю. Зокрема функції агента валютного контролю покладені на уповноважені банки, інші фінансові установи та національного оператора поштового зв'язку, які отримали від Національного банку генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, державні податкові інспекції, територіальні митні управління, митниці та інші митні установи.

Згідно з п. 1.2 Положення Національного банку України «Про валютний контроль», затвердженого Постановою Правління НБУ від 8 лютого 2000 р. функції агента валютного контролю – це обов'язки уповноваженого банку, іншої фінансової установи та національного оператора поштового зв'язку, які отримали від Національного банку генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, щодо здійснення контролю за валютними операціями, що здійснюються резидентами і нерезидентами через ці установи. Цей контроль полягає в запобіганні уповноваженими банками, іншими

³⁴ Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184

фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку проведенню резидентами і нерезидентами через ці установи незаконних валютних операцій та/або своєчасному інформуванні уповноваженими банками, іншими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку у випадках та в порядку, установлених законодавством, у тому числі нормативно-правовими актами Національного банку, відповідних державних органів про порушення резидентами і нерезидентами законодавства, пов'язаного з проведенням ними валютних операцій.

Відсутність в уповноважених банках, інших фінансових установах та в національного оператора поштового зв'язку документів, що підтверджують правомірність проведення ними валютних операцій своїх клієнтів, за умови, що з дати здійснення цих операцій минуло не більше п'яти років, кваліфікується як нездійснення цими установами функцій агента валютного контролю.³⁵

Відмінність органів валютного контролю від агентів валютного контролю полягає у наявності в органів валютного контролю права:

- прийняття нормативних актів у сфері валютного регулювання і валютного контролю;
- можливість притягнення до відповідальності учасників валютних операцій за порушення валютного законодавства.

Агенти валютного контролю не мають зазначених повноважень, крім того, вони є підзвітними та підконтрольними органам валютного контролю, а їх повноваження полягають у праві вести спостереження за валютними операціями та перевіряти виконання валютного законодавства. Наприклад, агентами валютного контролю виступають недержавні банки, що мають право на виконання валютних операцій. У випадку здійснення уповноваженими банками валютних операцій за дорученням їх клієнтів, банки зобов'язані контролювати законність цих операцій, а у випадку порушення клієнтами порядку здійснення валютних

³⁵ Про затвердження Положення про валютний контроль: Постанова Правління Національного банку України від 08.02.2000 № 49 із змінами та доповненнями, внесеними Постановами Правління Національного банку України від 14.03.2001 № 106, від 19.12.2001 № 530, від 29.01.2003 № 30, від 20.10.2004 № 494, від 16.02.2005 № 51, від 13.12.2006 № 456 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 14. – Ст. 573.

операцій, наприклад несвоєчасного повернення валютної виручки, повідомляти про це органи валютного контролю, зокрема Державну податкову адміністрацію України.

Повноваження агентів валютного контролю щодо проведення перевірок обмежуються лише тими операціями, які здійснюються за їх участю.

Залежно від правового статусу та повноважень контролюючого органу можна виділити такі види валютного контролю: валютний контроль митних органів України; валютний контроль податкових органів; валютний контроль Національного банку України.

Валютний контроль митних органів держави пов'язаний із валютними операціями, що здійснюються резидентами та нерезидентами у зв'язку з переміщенням через митний кордон України. Цей вид валютного контролю є досить своєрідним, оскільки поділ контролюючих суб'єктів на органи та агенти валютного контролю здійснюється у межах єдиної ієрархічної структури Державної митної служби України. Це означає, що відносини органів і агентів валютного контролю будуються на безпосередньому адміністративному підпорядкуванні агента валютного контролю відповідному органу.

Митний кодекс України встановлює систему митних органів, яку складають: спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері митної справи; регіональні митниці та митниці.³⁶

Чинне законодавство України, зокрема ст.11 Митного кодексу України, визначає, що до завдань митних органів України в сфері реалізації митної політики України відноситься контроль за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України. Аналогічна норма щодо виконання функції валютного контролю митними органами міститься і в Декреті «Про систему валютного регулювання і валютного контролю».

Аналіз законодавства дозволяє зробити висновок, що до органів цього виду валютного контролю належить спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері митної справи, а до агентів – регіональні митниці та митниці.

³⁶ Митний кодекс України від 11.07.2002 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 38. – Ст. 288.

Предметом валютного контролю митних органів є лише ті валютні операції, які пов'язані з переміщенням грошових коштів або товарів через митний кордон України, а саме: переміщення через митний кордон валютних цінностей, валюти України та іноземної валюти, цінних паперів, виражених у валюті України та іноземній валюті; здійснення валютних операцій, пов'язаних із переміщенням через митний кордон України товарів та транспортних засобів. Відповідно цей вид валютного контролю здійснюється за такими напрямками: по-перше, це контроль за дотриманням правил переміщення через кордон України готівкової валюти та валютних цінностей; по-друге, контроль за репатріацією експортної виручки резидентів за експортними договорами (контрактами); по-третє, контроль за обґрунтованістю платежів на користь нерезидентів під час імпорту товарів. Слід зауважити, що контроль за репатріацією експортної виручки резидентів агенти валютного контролю митних органів здійснюють разом з уповноваженими банками.

Основним методом валютного контролю, що здійснюється митними органами, є перевірки, які проводяться або з огляду на факт переміщення через кордон валютних цінностей і товарів, або за ініціативою митних органів, тобто під час здійснення планових перевірок осіб зовнішньоекономічної діяльності.

Для реалізації повноважень у сфері валютного контролю митні органи наділено такими правами: перевірки документів та відомостей, необхідних для такого контролю; проведення митного догляду, в тому числі особистого догляду; здійснення обліку валюти та валютних цінностей, що переміщуються через митний кордон України; проведення усного опитування громадян та посадових осіб підприємств; взаємодії з органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами та громадянами; залучення для надання консультацій спеціалістів інших правоохоронних органів та експертів.

У межах своїх повноважень Державна митна служба України видає накази, листи та роз'яснення щодо порядку переміщення валюти України, іноземної валюти, цінних паперів, чекових книжок та інших валютних цінностей через митний кордон України та здійснення митними органами валютного контролю, серед яких можна виділити Лист ДМСУ від 6 жовтня 2000 р. «Щодо контролю за додержанням правил переміщення валютних цінностей через

митний кордон України»³⁷; Лист ДМСУ від 25 червня 2001 р. «Щодо переміщення валюти України, цінних паперів і чекових книжок через митний кордон України»³⁸; Лист ДМСУ від 19 вересня 2001 р «Про митний контроль за переміщенням через митний кордон України валюти України»³⁹ та ін.

Валютний контроль податкових органів. У Законі України «Про державну податкову службу в Україні»⁴⁰ на відміну від Декрету КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», де зазначено, що Державна податкова адміністрація України здійснює фінансовий контроль за валютними операціями резидентів і нерезидентів на території України, визначено конкретні повноваження органів державної податкової служби у сфері валютного контролю, а саме здійснення контролю за дотриманням законодавства про валютні операції, контролю за законністю валютних операцій резидентів і нерезидентів та розгляд звернень громадян, підприємств, установ та організацій з питань валютного контролю.

Державна податкова адміністрація України в межах своїх повноважень також забезпечує виконання вимог законодавства, спрямованих на боротьбу зі злочинністю, та взаємодіє з правоохоронними органами і видає роз'яснення з питань застосування санкцій за порушення валютного законодавства.

У законодавстві України не передбачено поділу податкових органів на органи та агенти валютного контролю, хоча до органів необхідно віднести лише Державну податкову адміністрацію України, державні податкові інспекції в районах, містах, районах у містах – до агентів валютного контролю.

³⁷ Щодо контролю за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України: Лист ДМСУ від 06.10.2000 № 09/3-3764-ЕП // Збірник систематизованого законодавства. – 2001. – № 13. – С. 135-136.

³⁸ Щодо переміщення валюти України, цінних паперів і чекових книжок через митний кордон України: Лист ДМСУ від 25.06.2001 № 09/09-3182-ЕП // Вісник законодавства України. – 2001. – № 26.

³⁹ Про митний контроль за переміщенням через митний кордон України валюти України: Лист ДМСУ від 19.09.2001 № 4/09-4470-ЕП // Вісник законодавства України. – 2001. – № 38.

⁴⁰ Про державну податкову службу в Україні: Закон України від 04.12.1990 № 509-ХІІ у редакції Закону України від 24.12.1993 № 3813-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 15. – Ст. 84.

Податкові інспекції разом з уповноваженими банками як агентами валютного контролю здійснюють подвійний валютний контроль за обґрунтованістю платежів в іноземній валюті за експортно-імпортними контрактами, що укладаються фізичними та юридичними особами, оскільки уповноважені банки зобов'язані повідомляти податкову інспекцію про платежі клієнтів банку в іноземній валюті на користь нерезидентів.

Валютний контроль Національного банку України посідає домінуюче місце у системі валютного контролю, оскільки основний масив валютних операцій здійснюється за посередництвом уповноважених банків, інших фінансових установ та національного оператора поштового зв'язку, які отримали від Національного банку генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій і наділені правами агентів валютного контролю за такими операціями (таблиця 1.1).

Враховуючи, що валютний контроль є видом державного контролю, то повноваження уповноважених банків, інших фінансових установ та національного оператора поштового зв'язку, які отримали від Національного банку генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, мають похідний характер, тобто вони виступають у ролі агентів Національного банку України та виконують відповідні дії у сфері валютного контролю в інтересах держави. Специфічною рисою агентів Національного банку України як учасників валютних правовідносин є те, що вони виконують валютні операції різного характеру: по-перше, валютні операції своїх клієнтів; по-друге, власні валютні операції як суб'єкта господарювання. Агент НБУ здійснює валютний контроль лише за операціями своїх клієнтів, тобто резидентів та нерезидентів, зокрема визначає порядок та форми обліку, звітності та документації за цими операціями, тому що за його власними валютними операціями контроль здійснює Національний банк, і у цьому випадку зазначений агент є об'єктом такого контролю.

Враховуючи, що валютний контроль є лише однією з функцій Національного банку України, то виконання цих функцій безпосередньо покладається на Департамент валютного контролю та ліцензування (надалі – Департамент), який є самостійним структурним підрозділом центрального апарату Національного банку.

Таблиця 1.1

**Кількість банків та інших фінансових установ, які
отримали ліцензії НБУ (на кінець року)⁴¹**

№ з/п	Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
1	Кількість банків за реєстром	189	182	179	182	186	193	198	198	197
2	Кількість банків, що мають ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій	152	157	158	160	165	170	175	184	182
3	Кількість банків, що мають ліцензію НБУ на здійснення валютних операцій	149	153	156	158	162	167	175	182	181
	Крім того, кількість інших фінансових установ, яким надано ліцензію на здійснення банківських операцій	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Основними завданнями Департаменту є забезпечення виконання Національним банком державної політики у сфері валютного контролю та ліцензування, встановлення раціональної системи валютного контролю.

До повноважень Департаменту у сфері валютного контролю належать:

- участь у розробці, підготовці та розгляді проектів нормативно-правових актів з питань валютного контролю;
- розробка методології валютного контролю, рекомендацій та вказівок для агентів валютного контролю;
- контроль за виконанням уповноваженими банками функцій агентів валютного контролю;
- контроль за дотриманням умов виданих ліцензій на право здійснення валютних операцій;

⁴¹ Офіційні дані Національного банку України. – <http://www.bank.gov.ua/Statist/DANI/dani.htm>.

- контроль за здійсненням валютних операцій;
- валютний контроль за зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів підприємництва;
- забезпечення взаємодії з іншими державними органами, на які покладено обов'язки здійснення контролю за виконанням валютного законодавства в Україні, в тому числі забезпечення передачі уповноваженими банками Державній податковій адміністрації України інформації про несвоєчасне надходження в Україну валютних цінностей та товарів, терміни надходження яких визначені валютним законодавством;
- здійснення заходів, спрямованих на запобігання та усунення порушень валютного законодавства;
- надання роз'яснень із питань застосування норм валютного контролю.

Контрольні повноваження Національного банку України реалізуються шляхом проведення перевірок, але виникає питання щодо кола об'єктів цього виду валютного контролю: чи може Національний банк здійснювати перевірки будь-яких учасників валютних відносин, чи лише уповноважених банків.

Стаття 12 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» вказує на право органу валютного контролю, у тому числі Національного банку України, здійснювати перевірки валютних операцій резидентів і нерезидентів у межах їх повноважень. Стаття 44 Закону про Національний банк передбачає, що Національний банк у сфері валютного контролю діє як уповноважена державна установа і до його компетенції належить право здійснення контролю за діяльністю банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів і нерезидентів). Отже, у Національного банку є всі правові підстави для здійснення перевірок будь-яких учасників валютних правовідносин без винятку.

Проте на практиці перевірки фізичних і юридичних осіб у частині дотримання ними валютного законодавства Національний банк проводить лише тоді, якщо за даними, отриманими під час перевірки уповноваженого банку, виявляється порушення правил здійснення валютних операцій клієнтами банку, а також у тому випадку, якщо Департамент валютного контролю та ліцензування Національного банку здійснює перевірку дотримання умов ліцензії на валютні операції. Однак, якщо перевірку фізичних і юридичних

осіб (резидентів і нерезидентів) за фактом виявленого порушення можна здійснити за тією ж процедурою, що і перевірку уповноваженого банку, то порядок перевірок дотримання умов ліцензії на здійснення валютних операцій фізичними і юридичними особами (резидентами і нерезидентами) залишається взагалі не визначеним. Крім того, виникає питання і щодо органів валютного контролю, уповноважених провадити таку перевірку: чи це лише Національний банк, оскільки він видає ліцензію на здійснення такої діяльності, чи це й органи податкової служби, що здійснюють контроль за фінансовими операціями фізичних і юридичних осіб (резидентів і нерезидентів). Підсумовуючи, можемо зазначити, що:

- по-перше, необхідно ухвалити спеціальний нормативно-правовий акт з питань регулювання порядку проведення перевірок щодо дотримання суб'єктами валютних правовідносин вимог валютного законодавства України, де чітко визначити: види перевірок, що має право здійснювати Національний банк України щодо дотримання суб'єктами валютних правовідносин норм валютного законодавства України; механізм здійснення таких перевірок; право Національного банку України на здійснення перевірок усіх учасників валютних правовідносин без винятку; види валютних операцій, контроль за якими має право здійснювати саме Національний банк України;

- по-друге, необхідно чітко визначити право Національного банку як головного органу валютного контролю на здійснення контролю за усіма учасниками валютних правовідносин.

Вищезазначені пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства України дозволять урегулювати механізм проведення перевірок суб'єктів валютних правовідносин щодо дотримання останніми норм валютного законодавства й уникнути зловживань з боку органів валютного контролю під час здійснення ними перевірок.

Як вже зазначалося, другий рівень валютного контролю, що здійснюється Національним банком України, становлять уповноважені банки, інші фінансові установи та національний оператор поштового зв'язку, що отримали від Національного банку генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій і наділені правами агентів валютного контролю за такими операціями. До функцій агента валютного контролю слід віднести обов'язки уповноваженого банку, інших фінансових установ та національного

оператора поштового зв'язку щодо здійснення контролю за валютними операціями, які здійснюються резидентами і нерезидентами через ці установи. Головною метою зазначеного контролю є запобігання проведенню резидентами і нерезидентами через ці установи незаконних валютних операцій та/або своєчасне інформування уповноваженими банками, іншими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку у випадках та в порядку, встановленому законодавством, у тому числі нормативно-правовими актами Національного банку України, відповідних державних органів, про порушення резидентами і нерезидентами законодавства, пов'язаного з проведенням ними валютних операцій.

Крім того, права та обов'язки уповноважених банків, інших фінансових установ та національного оператора поштового зв'язку у сфері валютного контролю ще не знайшли систематизованого відображення в законодавстві. В окремих нормативно-правових актах передбачене повноваження агентів щодо здійснення ними перевірок операцій резидентів і нерезидентів; визначається підзвітність агентів валютного контролю. Уповноважені банки, інші фінансові установи та національний оператор поштового зв'язку як агенти валютного контролю мають такі права і обов'язки:

1) контролювати валютні операції своїх клієнтів⁴² за допомогою методу спостереження, хоча валютним законодавством загальні засади функціонування такого методу валютного контролю не передбачаються. Деякі інструкції та положення з окремих напрямків валютного контролю визначають конкретні методи спостереження, наприклад під час експортних, імпортних операцій і т.п.;

2) вимагати у своїх клієнтів усіх документів та інформації про здійснення валютних операцій;

3) регулярно надавати Національному банку України статистичну інформацію про ті валютні операції, що здійснюються через них;

4) вести журнали обліку валютних операцій, як власних, так і операцій клієнтів у формах, встановлених Національним банком;

⁴² Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.

5) у разі виявлення порушень валютного законодавства передавати матеріали про факти порушень до Департаменту валютного контролю та ліцензування, оскільки правом самостійного застосування заходів відповідальності агентів не наділено.

Валютний контроль, що здійснюється Національним банком України та його агентами, можна згрупувати за різними напрямками. Чинне валютне законодавство України дозволяє виділити такі основні напрямки валютного контролю:

1. Контроль за валютними операціями за участю резидентів і нерезидентів. Цей напрямок контролю має на меті забезпечити виконання вимог валютного законодавства щодо можливості резидентів і нерезидентів здійснювати угоди купівлі-продажу іноземної валюти лише через уповноважені банки, інші фінансові установи та національного оператора поштового зв'язку, які отримали ліцензію Національного банку України (ст. 6 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»).

Характерним правопорушенням у зазначеному напрямку контролю, на виявлення якого спрямовані контрольні дії уповноважених банків, є відкриття рахунків резидентами за межами України. Як відомо, ця операція є можливою лише за умови отримання індивідуальної ліцензії Національного банку (п. «г» ст. 5 того ж Декрету).

Виявити факти незаконного здійснення таких операцій досить важко, оскільки об'єктивна сторона (дії з відкриття рахунку) виконується правопорушником за межами країни.

Контроль за операціями з іноземною валютою є недостатньо ефективним і з тієї причини, що цей напрямок контролю не виділений організаційно, тобто правопорушення, вчинені у цій сфері, виявляються органами і агентами валютного контролю у межах їх загальних повноважень і не є основним завданням у сфері валютного контролю.

2. Контроль за поточними валютними операціями. Контроль за поточними валютними операціями резидентів і нерезидентів здійснюється уповноваженими установами у формі спостереження. Завданнями суб'єктів валютного контролю є збір статистичної інформації про поточні валютні операції та виявлення спроб здійснити під виглядом поточних валютних операцій операції,

пов'язані з рухом капіталу. Такий напрямок валютного контролю за своїм характером є попереднім контролем, який здійснюється до виконання доручення клієнта на здійснення операції з іноземною валютою. Саме на цій стадії валютного контролю можна виявити і запобігти порушенню валютного законодавства.

3. Контроль за надходженням експортної виручки в іноземній валюті. Чинне валютне законодавство України зобов'язує учасників зовнішньоекономічної діяльності – експортерів забезпечити повне зарахування експортної валютної виручки на рахунки в уповноважених банках на території України і надає їм право самостійно розпоряджатися надходженнями в іноземній валюті, оскільки з 1 квітня 2005 року скасовано положення про обов'язковий продаж 50% отриманої валютної виручки за гривню.⁴³

Для контролю за надходженням експортної виручки в іноземній валюті створено складну систему, яка містить такі компоненти.

Попередній контроль провадиться з боку банку експортера як агента валютного контролю шляхом оформлення в банку, куди буде надходити експортна виручка, паспорта угоди. Уповноважений банк здійснює оцінку відповідності контракту до вимог валютного законодавства України і має право відмовити у підписанні паспорта угоди.

Поточний контроль провадиться за дотриманням строків і обсягів надходження експортної виручки під час виконання контракту. Сутність цього контролю полягає в тому, що банк здійснює спостереження за виконанням контракту відповідно до умов зафіксованих у паспорті угоди. Цей напрямок контролю уповноважені банки виконують разом з органами Державної митної служби України, оскільки вони здійснюють контроль за тим, аби товари, які експортуються, випускалися з митної території лише за умови наявності паспорта угоди і відповідності даних, зазначених експортером у вантажній митній декларації та паспорті угоди.

Подальший контроль здійснюється двома шляхами:

– по-перше, шляхом перевірки уповноваженим банком факту надходження валютної виручки на рахунок резидента-експортера;

⁴³ Про скасування обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті на користь резидентів: Постанова Правління Національного банку України від 31.03.2005 № 101 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 14. – Ст. 727.

– по-друге, шляхом перевірки фінансової діяльності резидентів органами Державної податкової служби України.

4. *Контроль за обґрунтованістю платежів в іноземній валюті на користь нерезидентів.* Основним завданням цього напрямку контролю є виявлення випадків та недопущення переказу валютних коштів за кордон за фіктивними імпортними контрактами, тобто за контрактами, за якими товари до країни фактично не ввозилися.

Механізм здійснення такого контролю є фактично тотожним системі контролю за зовнішньоторговельними експортними угодами і також складається з попереднього, поточного і наступного контролю з використанням паспорта угоди. У контролі за обґрунтованістю платежів в іноземній валюті на користь нерезидентів беруть участь агенти валютного контролю, зокрема уповноважені банки та територіальні митниці.

Слід зазначити, що на сьогодні особливої уваги набуває валютний контроль, пов'язаний із запобіганням та протидією легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Так, відповідно до ст. 63 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банки зобов'язані розробляти, впроваджувати та постійно поновлювати правила внутрішнього фінансового моніторингу та програми його здійснення з урахуванням вимог законодавства про запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.⁴⁴

Національний банк України у здійсненні нагляду за діяльністю банків не рідше одного разу на рік проводить перевірку банків з питань дотримання ними законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Уповноважені банки у здійсненні валютного контролю щодо ідентифікації клієнтів наділені повноваженнями, які полягають у такому.

Відповідно до ст. 64 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банкам забороняється відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки та вступати у договірні відносини з клієнтами – юридичними чи фізичними особами у разі, якщо виникає сумнів стосовно того, що особа виступає не від власного імені. Таким чином,

⁴⁴ *Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12. 2000 № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5-6. – Ст. 30.*

виникає проблема ідентифікації клієнтів під час здійснення ними фінансових операцій.

Ідентифікація клієнтів банку – це процедура ототожнення особи, яка бажає укласти з банком будь-яку угоду, з наданими нею документами, що посвідчують її особу, установлення місця проживання (місця знаходження) клієнта та повноважень його представника, здійснення обліково-реєстраційної роботи з наданою інформацією та її подальшої перевірки.⁴⁵

Згідно з ч. 3 ст. 64 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банк зобов'язаний ідентифікувати відповідно до законодавства України:

- клієнтів, що відкривають рахунки в банку;
- клієнтів, які здійснюють операції, що підлягають фінансовому моніторингу;
- клієнтів, що здійснюють операції з готівкою без відкриття рахунка на суму, що перевищує еквівалент 50 тис. грн.;
- осіб, уповноважених діяти від імені зазначених клієнтів.

Для забезпечення належної реалізації функцій суб'єкта первинного фінансового моніторингу банк створює Програму ідентифікації і вивчення клієнтів банку, яка, насамперед має містити у собі:

- порядок здійснення початкової ідентифікації клієнта під час установлення відносин з ним;
- заходи щодо уточнення інформації про клієнта та порядок їх здійснення;
- порядок забезпечення документального фіксування інформації про клієнта;
- порядок та критерії класифікації клієнтів відповідно до оцінки ризику здійснення ними операцій, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму;
- порядок здійснення заходів щодо перевірки інформації про клієнта або особу, яка діє від його імені, у разі виникнення сумніву щодо її достовірності з урахуванням ризику здійснення таким

⁴⁵ Клименко А.О. *Організаційні та правові засади діяльності банків щодо протидії легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом: Монографія.* – К.: Університет «Україна», 2006. – С. 83.

клієнтом операцій з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом;

- заходи щодо додаткового вивчення клієнта та порядок їх здійснення.

Рахунок клієнту відкривається і зазначені операції здійснюються лише після ідентифікації особи клієнтів та вжиття заходів відповідно до законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Під час вивчення своїх клієнтів банк щодо кожного з них формує та веде відповідну анкету, що є внутрішнім документом банку.

Банк має право витребувати, а клієнт зобов'язаний надати документи і відомості, необхідні для з'ясування його особи, суті діяльності, фінансового становища. У разі ненадання клієнтом необхідних документів чи неподання відомостей або умисного подання неправдивих відомостей про себе банк відмовляє йому в обслуговуванні. У разі наявності під час здійснення ідентифікації мотивованої підозри щодо надання клієнтом недостовірної інформації або навмисного надання інформації з метою введення в оману, банк має повідомити про фінансові операції клієнта у спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу.

Для ідентифікації клієнта – юридичної особи банк має ідентифікувати фізичних осіб, які є власниками цієї юридичної особи, справляють прямий або опосередкований вплив на неї та отримують економічну вигоду від її діяльності. У разі, якщо юридична особа є господарським товариством, банк має ідентифікувати фізичних осіб, які мають істотну участь у цій юридичній особі. Клієнт має подавати передбачені законодавством відомості, які витребує банк з метою виконання вимог законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. У разі неподання таких відомостей клієнтом рахунок не відкривається, а за наявності раніше відкритих рахунків банк відмовляє в обслуговуванні. Для ідентифікації та вжиття заходів, достатніх, на думку банку, для підтвердження особи клієнта – юридичної особи та для забезпечення спроможності банку виконувати правила внутрішнього фінансового моніторингу й програми його здійснення, у тому числі щодо виявлення фінансових операцій, що мають сумнівний характер, банк має право витребувати

передбачену законодавством інформацію, яка стосується ідентифікації цієї особи та її керівників, у органів державної влади, що здійснюють нагляд та/або контроль за діяльністю цієї юридичної особи, банків, інших юридичних осіб, а також здійснювати передбачені законодавством заходи щодо збирання такої інформації з інших джерел. Зазначені органи державної влади, банки, інші юридичні особи зобов'язані протягом десяти робочих днів від дня отримання запиту безоплатно надати банку таку інформацію.

Для ідентифікації клієнта – фізичної особи та вжиття заходів, достатніх, на думку банку, для підтвердження його особи, банк має право витребувати інформацію, яка стосується ідентифікації цієї особи, в органів державної влади, банків, інших юридичних осіб, а також здійснювати заходи щодо збирання такої інформації про цю особу, яка є необхідною для виконання правил внутрішнього фінансового моніторингу та програм його здійснення, у тому числі щодо виявлення фінансових операцій, що мають сумнівний характер.

Зазначені органи державної влади, банки, інші юридичні особи зобов'язані протягом десяти робочих днів від дня отримання запиту безоплатно надати банку таку інформацію.

Ідентифікація клієнта банку не є обов'язковою під час здійснення кожної операції, якщо клієнт був раніше ідентифікований відповідно до вимог законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

За наявності рішення уповноваженого державного органу про скасування державної реєстрації юридичної особи або державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи визнання в установленому порядку юридичної особи фіктивною або оголошення фізичної особи померлою чи визнання безвісно відсутньою банк закриває рахунок такої особи і невідкладно надає інформацію в спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу щодо такого рахунку та не перераховує чи іншим шляхом не розпоряджається коштами на цьому рахунку до отримання розпоряджень зазначеного органу. У разі ненадходження протягом семи робочих днів зазначених розпоряджень або рішення суду стосовно вжиття чи невжиття заходів щодо цих коштів банк вирішує пов'язані з ними питання відповідно до законодавства України.

Усі документи про здійснення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, та результати ідентифікації осіб, які здійснювали такі операції, банк зобов'язаний зберігати протягом п'яти років із дня їх проведення.

Результати ідентифікації власника рахунку та особи, уповноваженої діяти від його імені, банк зберігає протягом п'яти років після закриття рахунку.

Проблема використання фіктивних документів має місце не тільки під час відкриття рахунків. На сьогодні Національний банк України здійснює активну діяльність, спрямовану на запобігання використанню фіктивних документів для купівлі валютних цінностей та перерахування їх за межі України. З цією метою НБУ 5 квітня 2000 р. підписав з Державною митною службою України Угоду про інформаційне співробітництво, якою передбачено здійснення обміну інформацією в електронному вигляді за погодженими реквізитами та формою.

Метою впровадження інформаційної системи є:

1. Підвищення оперативності взаємного інформаційного обміну, створення адаптованих автоматизованих систем контролю за діяльністю суб'єктів у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

2. Доступ Національного банку та всіх уповноважених банків, які є агентами валютного контролю, до оперативної інформації про рух товарів через митний кордон України.

3. Унеможливлення ще на етапі митного оформлення вантажів подання суб'єктом митному органу недостовірних відомостей про реквізити уповноваженого банку, через який здійснюватимуться розрахунки.

4. Запобігання використанню фіктивних документів для купівлі іноземної валюти та перерахування її за межі України.

В Україні у межах системи валютного контролю встановлено жорсткі обмеження для купівлі конвертованої іноземної валюти на міжбанківському ринку. Зокрема Правилами здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку України визначено чіткий вичерпний перелік умов для купівлі іноземної валюти, а також перелік документів, які можуть бути підставою для здійснення такої купівлі. Такі обмеження унеможливають конвертування національної валюти в іноземну з метою використання світової банківської системи під час відмивання «брудних» коштів, а також відтік коштів за кордон.

Так, з метою унеможливлення використання лоро-рахунків іноземних банків для незаконного конвертування грошових коштів та їх переведення в готівку або відтоку за кордон Постановою Правління Національного банку України ухвалено Положення про відкриття та функціонування кореспондентських рахунків банків-резидентів і нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентських рахунків банків-нерезидентів у гривнях.⁴⁶ Відповідно до зазначеного нормативно-правового акта всі перерахування гривень за укладеними резидентами договорами (контрактами) з нерезидентами уповноважені банки з метою здійснення контрольних функцій щодо відповідності операцій до чинного законодавства зобов'язані попередньо зарахувати кошти в гривнях на окремий аналітичний рахунок. Вони обліковуються на цьому аналітичному рахунку протягом п'яти робочих днів і можуть бути перераховані з нього на користь нерезидента виключно на шостий робочий день. Уповноважений банк може здійснити перерахування коштів у гривнях з аналітичного на кореспондентський рахунок банку-нерезидента на користь нерезидента тільки після отримання від клієнта довідки податкового органу. У ній має міститися така інформація: що резидент зареєстрований як платник податків; що у клієнта відсутня заборгованість за платежами перед бюджетом на дату звернення; назва резидента, що здійснює перерахування на кореспондентський рахунок банку-нерезидента в гривнях; номер, дата та предмет угоди, що є підставою для перерахування; сума перерахування; код ЄДРПОУ та код платника ПДВ.

У разі неотримання уповноваженим банком у 5-денний строк довідки податкового органу або наявності заборгованості за платежами перед бюджетом він повертає кошти на поточний рахунок клієнта. Строк дії довідки – 30 днів.

Невиконання зазначених вимог кваліфікується як нездійснення уповноваженим банком покладених на нього функцій, що є підставою для притягнення до відповідальності згідно з чинним законодавством України.

⁴⁶ *Положення про відкриття та функціонування кореспондентських рахунків банків-резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентських рахунків банків-нерезидентів у гривнях: Постанова Правління Національного банку України від 26.03.1998 № 118 у редакції Постанови Правління Національного банку України від 20.02.2006 № 57 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 11. – Ст. 766.*

Після ухвалення зазначеної Постанови використання лорорахунків іноземних банків для незаконного конвертування грошових коштів та їх переказу в готівку значно зменшилося.

Слід зазначити, що Національний банк України як головний орган валютного контролю постійно здійснює моніторинг валютних операцій банків з метою виявлення сумнівних операцій і запобігання відмиванню коштів, здобутих злочинним шляхом. Так, НБУ було виявлено ряд випадків здійснення банками багаторазових платежів в іноземній валюті невеликими сумами на рахунки певних закордонних компаній за короткий термін, що мали явні ознаки сумнівних операцій. Перевірки цих банків виявили порушення чинного законодавства України. До них було вжито відповідних заходів впливу. Крім цього, Національний банк України вжив превентивних заходів для подальшого уникнення появи таких випадків шляхом унесення відповідних змін у нормативно-правові акти.

В Україні відмивання коштів здебільшого здійснюється через фіктивні компанії (типу «front») за фіктивними зовнішньоекономічними контрактами з офшорними компаніями або через офшорні банки. Такі кошти часто реінвестуються в Україну через приватизацію або як іноземні інвестиції. Ураховуючи такий характер процесів відмивання грошей, здобутих злочинним шляхом, можна виділити два напрями, які заслуговують на найбільшу увагу:

- по-перше, ужиття превентивних заходів, щоб забезпечити юридичні умови для запобігання виникненню фіктивних компаній;
- по-друге, ефективний нагляд за банківськими та фінансовими установами з метою унеможливлення їх використання під час відмивання грошей, оскільки такий процес об'єктивно потребує використання банківського сектору (він може відігравати як пасивну роль, тобто безпосередньої технічної ланки, так і активну – створювати умови для здійснення сумнівних та незаконних операцій).

Зважаючи на це, Національний банк України як головний орган банківського нагляду встановив правові механізми запобігання використанню фіктивних документів під час відкриття рахунків у банках. Зокрема чинна Інструкція про відкриття банками рахунків у національній та іноземній валюті врегульовує питання ідентифікації фізичних і юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності

під час відкриття рахунків, у тому числі суб'єктів фіктивного підприємництва.⁴⁷

Цією Інструкцією встановлено також правові норми, які перешкоджають використанню фіктивних підприємств у процесі відмивання «брудних» грошей, а саме:

- документи на відкриття, переоформлення банківських рахунків суб'єктів підприємницької діяльності надає у банк особисто його керівник чи головний бухгалтер;

- під час отримання документів на відкриття банківського рахунку суб'єкта підприємницької діяльності - юридичної, фізичної особи уповноважений працівник банку зобов'язаний перевірити повноваження особи, яка подає документи на відкриття рахунку, її паспорт і зробити в присутності особи, що надає документи, копії перших чотирьох сторінок паспорта керівника чи головного бухгалтера, які мають зберігатись у справі про відкриття рахунку;

- у разі надання підроблених (недостовірних) документів з метою відкриття рахунків банк зобов'язаний негайно повідомити про це органи внутрішніх справ із зазначенням паспортних даних особи, яка надає документи на відкриття банківського рахунку.

Отже, зазначений нормативно-правовий акт у цілому містить досить жорсткі правила щодо завірення та перевірки достовірності документів, які надаються клієнтами в установи банків для відкриття різних видів рахунків, положення щодо ідентифікації особи клієнта та перевірки достовірності документів, які він надає для засвідчення своєї особи та інших.

Таким чином, валютний контроль є безпосереднім контролем держави за здійсненням валютних операцій на території України або операцій резидентів за її межами і головне місце в системі органів валютного контролю посідає Національний банк України.

Стосовно ж Держкомзв'язку України, зазначеного у Декреті Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» як орган валютного контролю, слід зазначити, що на сьогодні він не повністю виконує закріплені за ним функції щодо контролю за додержанням правил поштових переказів та пересиланням валютних цінностей через митний

⁴⁷ Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах: Постанова Правління Національного банку України від 12.11.2003 № 492 // Збірник систематизованого законодавства. – 2005. – № 11. – С. 30-45.

кордон України. Насправді цю функцію виконує Національний банк України через національного оператора поштового зв'язку, уповноважені банки та органи Державної митної служби України. Спільною Постановою Кабінету Міністрів України і Національного банку України «Про заходи щодо забезпечення контролю за зовнішньоекономічною діяльністю та валютного контролю» на Держкомзв'язок покладено обов'язок безпосереднього контролю за здійсненням міжнародних поштових переказів та надходженням валюти для здійснення взаєморозрахунків за послуги поштового та електричного зв'язку. А в Положенні про Державний комітет зв'язку і інформатизації України, затвердженому Указом Президента від 3 червня 1999 р.,⁴⁸ зазначені повноваження у сфері валютного контролю не містяться взагалі. Доцільно звернути увагу на те, що законодавство Російської Федерації, Казахстану, Вірменії цей суб'єкт до органів валютного контролю не відносить, адже фактично він не виконує ніяких функцій у сфері валютного контролю.

Водночас до органів валютного контролю Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» не відносить Міністерство фінансів України, яке згідно з Положенням, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006 р., здійснює контроль за цільовим використанням резидентами валютних коштів, отриманих за рахунок державного бюджету.⁴⁹ Ця норма Положення, за думкою Л.М. Кравченко, дозволяє вважати, що Міністерство фінансів України є органом валютного контролю.⁵⁰

Існує низка критеріїв, що дає змогу виділити контроль, який здійснює Міністерство фінансів України, в окремий вид валютного контролю.

По-перше, це наявність особливого суб'єкта, що підлягає контролю, а саме – державне підприємство.

⁴⁸ *Положення про Державний комітет зв'язку і інформатизації України: Указ Президента України від 03.06.1999 № 601/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – №22. – Ст. 999.*

⁴⁹ *Положення про Міністерство фінансів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 № 1837 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 1. – Ст. 26.*

⁵⁰ *Кравченко Л.М. Правові засади валютного регулювання і контролю в Україні: Монографія. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – С. 108*

По-друге, цьому виду контролю притаманний специфічний об'єкт, а саме ті дії юридичних осіб, що пов'язані з отриманням бюджетних коштів в іноземній валюті.

По-третє, виконанням функцій валютного контролю безпосередньо займається сам орган валютного контролю, оскільки валютний контроль, що здійснює Міністерство фінансів України, не потребує наявності інституту агентів валютного контролю.

Таким чином, органи валютного контролю у своїй діяльності застосовують комплекс адміністративних заходів, розрахованих на прискорення валютних надходжень і на стримування вивезення валюти з країни, забезпечують дотримання суб'єктами підприємницької діяльності та фізичними особами норм валютного законодавства при здійсненні валютних операцій. Але для функціонування органів валютного контролю як цілісної системи необхідне нормативне врегулювання їх повноважень та механізму взаємодії під час практичної реалізації валютної політики держави.

1.4. Порядок ліцензування валютних операцій

Ліцензія це документ державного зразка, який засвідчує право суб'єкта господарювання-ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов.⁵¹

Валютні операції, які підпадають під режим ліцензування, відповідно до ст. 5 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», здійснюються на основі індивідуальних та генеральних ліцензій Національного банку України.⁵²

Індивідуальні ліцензії видаються резидентам і нерезидентам на здійснення разової валютної операції на період, необхідний для здійснення такої операції. Індивідуальній ліцензії потребують такі операції:

а) вивезення, переказування і пересилання за межі України валютних цінностей, за винятком:

⁵¹ *Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18-22. – Ст. 144.*

⁵² *Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.*

– вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами - резидентами іноземної валюти на суму, що визначається Національним банком України;

– вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами - резидентами і нерезидентами іноземної валюти, яка була раніше ввезена ними в Україну на законних підставах;

– платежів у іноземній валюті, що здійснюються резидентами за межі України на виконання зобов'язань у цій валюті перед нерезидентами щодо оплати продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших майнових прав, за винятком оплати валютних цінностей та за договорами (страховими полісами, свідоцтвами, сертифікатами) страхування життя;

– платежів у іноземній валюті за межі України у вигляді процентів за кредити, доходу (прибутку) від іноземних інвестицій;

– вивезення за межі України іноземної інвестиції в іноземній валюті, раніше здійсненої на території України, в разі припинення інвестиційної діяльності;

– платежів у іноземній валюті за межі України у вигляді плати за послуги з аеронавігаційного обслуговування повітряних суден, що справляється Європейською організацією з безпеки аеронавігації (Євроконтроль) відповідно до Багатосторонньої угоди про сплату маршрутних зборів, вчиненої в м. Брюсселі 12 лютого 1981 року, та інших міжнародних договорів;

б) ввезення, переказування, пересилання в Україну валюти України, за винятком сум, що були вивезені, переказані, переслані на законних підставах за кордон і можуть бути вільно ввезені, переслані, переказані назад в Україну;

в) надання і одержання резидентами кредитів в іноземній валюті, якщо терміни і суми таких кредитів перевищують встановлені законодавством межі;

г) використання іноземної валюти на території України як засобу платежу або як застави;

д) розміщення валютних цінностей на рахунках і у вкладах за межами України, за винятком:

– відкриття фізичними особами - резидентами рахунків у іноземній валюті на час їх перебування за кордоном;

– відкриття кореспондентських рахунків уповноваженими банками;

– відкриття рахунків у іноземній валюті резидентами;

е) здійснення інвестицій за кордон, у тому числі шляхом придбання цінних паперів, за винятком цінних паперів або інших корпоративних прав, отриманих фізичними особами - резидентами як дарунок або у спадщину.

Одержання індивідуальної ліцензії однією із сторін валютної операції означає також дозвіл на її здійснення іншою стороною або третьою особою, яка має відношення до цієї операції, якщо інше не передбачено умовами індивідуальної ліцензії.

Генеральні ліцензії видаються банкам та іншим фінансовим установам України, національному оператору поштового зв'язку на здійснення валютних операцій, що не потребують індивідуальної ліцензії, на весь період дії режиму валютного регулювання.

Відповідно до п. 5.3 Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затвердженого Постановою Правління Національного банку України № 275 від 17 липня 2001 року, генеральні ліцензії оформлюються у вигляді письмового дозволу Національного банку України на здійснення операцій з валютними цінностями.⁵³

Уповноважені банки та інші фінансові установи, національний оператор поштового зв'язку, що одержали генеральну ліцензію Національного банку України на здійснення операцій, пов'язаних з торгівлею іноземною валютою, мають право відкривати на території України пункти обміну іноземних валют, у тому числі на підставі агентських угод з іншими юридичними особами - резидентами.

Видача **генеральної ліцензії** (письмового дозволу) на виконання операцій з валютними цінностями здійснюється на підставі попередньо отриманої банківської ліцензії, яка надає право на загальну банківську діяльність.⁵⁴

⁵³ Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій: Постанова Правління НБУ від 17.07.2001 № 275 зі змінами внесеними Постановою НБУ від 25.09.2006 № 374 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 34. – Ст. 1601.

⁵⁴ Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій: Постанова Правління НБУ від 17.07.2001 № 275 зі змінами внесеними Постановою НБУ від 25.09.2006 № 374 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 34. – Ст. 1601.

За наявності банківської ліцензії та за умови отримання письмового дозволу Національного банку банки мають право здійснювати такі операції з валютними цінностями:

- а) неторговельні операції з валютними цінностями;
- б) ведення рахунків клієнтів (резидентів та нерезидентів) в іноземній валюті та клієнтів-нерезидентів у грошовій одиниці України;
- в) ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті;
- г) ведення кореспондентських рахунків банків (нерезидентів) у грошовій одиниці України;
- г) відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;
- д) відкриття кореспондентських рахунків у банках (нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;
- е) залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України;
- є) залучення та розміщення іноземної валюти на міжнародних ринках;
- ж) операції з банківськими металами на валютному ринку України;
- з) операції з банківськими металами на міжнародних ринках;
- и) інші операції з валютними цінностями на міжнародних ринках.

Письмовий дозвіл видається банку за таких умов:

- а) наявність банківської ліцензії;
- б) рівень регулятивного капіталу банку відповідає вимогам Національного банку, що підтверджується незалежним аудитором;
- в) банк не є об'єктом застосування заходів впливу:
 - протягом усього періоду діяльності – для банків, які отримали банківську ліцензію менше ніж за шість місяців до часу звернення до Національного банку з клопотанням про видачу письмового дозволу;
 - протягом шести місяців, що передують зверненню банку до Національного банку з клопотанням про видачу письмового дозволу – для банків, які здійснюють банківську діяльність на підставі банківської ліцензії більше ніж шість місяців;
- г) банк подав план (бізнес-план) щодо операцій з валютними цінностями і цей план схвалено Національним банком. Процедура схвалення плану (бізнес-плану) вважається виконаною у разі

відсутності зауважень з боку Національного банку при прийнятті відповідного рішення про видачу банку письмового дозволу на здійснення операцій;

г) банк має достатні фінансові можливості для здійснення такої діяльності;

д) наявність підрозділів, які виконуватимуть відповідні операції згідно з поданим банком планом (бізнес-планом), служби внутрішнього аудиту, а також підрозділу з питань аналізу та управління ризиками, що має відповідати за встановлення лімітів щодо операцій з валютними цінностями, лімітів ризиків контрагентів, країн контрагентів, структури балансу відповідно до рішень правління (ради директорів) з питань політики щодо ризикованості та прибутковості діяльності банку;

е) наявність керівників підрозділів банку, кандидатури яких відповідають кваліфікаційним та спеціальним вимогам (Додаток А).

Кандидати на посади керівників служб внутрішнього аудиту банків обов'язково проходять співбесіду та погодження на засіданні Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків Національного банку (далі – Комісія Національного банку) або Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків при територіальному управлінні Національного банку (далі – Комісія при територіальному управлінні Національного банку) за умов, визначених Комісією Національного банку. Результати співбесіди враховуються при вирішенні питання про видачу банку письмового дозволу.

З метою визначення професійної придатності та ділової репутації керівників інших підрозділів та заступників головного бухгалтера в разі потреби з ними також може бути проведена співбесіда;

є) наявність комітетів, а саме: кредитного, тарифного, з питань управління активами і пасивами та відповідних положень про них, що відповідають вимогам чинного законодавства України;

ж) наявність відповідних внутрішніх положень банку, що регулюють політику управління активами і пасивами, кредитну, інвестиційну, облікову політику банку та проведення ним валютної діяльності, що відповідають вимогам чинного законодавства України.

Письмовий дозвіл на здійснення операцій з валютними цінностями є генеральною ліцензією на здійснення валютних операцій згідно з Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему

валютного регулювання і валютного контролю» від 19.02.93 за № 15-93 та може видаватися за умови дотримання банком відповідних спеціальних вимог щодо одного чи кількох напрямів діяльності (Таблиця 1.2).

Таблиця 1.2

Спеціальні вимоги щодо отримання письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями

Операції з валютними цінностями	Спеціальні вимоги до банків
1. Неторговельні операції з валютними цінностями	а) розмір регулятивного капіталу банку становить не менше ніж еквівалент 2 млн. євро – для місцевого кооперативного банку, 5 млн. євро – для банку, який здійснює свою діяльність на території однієї області, 8 млн. євро – для банку, який здійснює свою діяльність на території всієї України; б) наявність фахівців відповідної кваліфікації
2. Ведення рахунків клієнтів (резидентів та нерезидентів) в іноземній валюті та клієнтів-нерезидентів у грошовій одиниці України	
3. Ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті	а) наявність письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями в частині відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті та здійснення операцій за ними; б) розмір регулятивного капіталу банку становить не менше ніж еквівалент 8 млн. євро.
4. Ведення кореспондентських рахунків банків (нерезидентів) у грошовій одиниці України	а) розмір регулятивного капіталу банку становить не менше ніж еквівалент 8 млн. євро.
5. Відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті та здійснення операцій за ними	а) розмір регулятивного капіталу банку становить не менше ніж еквівалент 2 млн. євро для місцевого кооперативного банку та не менше ніж еквівалент 5 млн. євро для іншого банку; б) є письмове підтвердження одного банку (резидента) про згоду на відкриття коррахунку в іноземній валюті.
6. Відкриття кореспондентських рахунків у банках	а) розмір регулятивного капіталу банку становить не менше ніж еквівалент 8 млн. євро; б) письмове підтвердження банку-нерезидента, який

<p>(нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними</p>	<p>має рейтинг не нижче ніж «інвестиційний клас» (крім країн СНД), про згоду на відкриття в нього кореспондентського рахунку; в) підключення до електронної міжнародної системи платежів в іноземній валюті (S.W.I.F.T. тощо) та відповідність технічного стану та організації охорони приміщення, в якому розміщується технічне обладнання цієї системи, вимогам нормативно-правових актів Національного банку.</p>
<p>7. Залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України</p>	<p>а) розмір регулятивного капіталу банку становить не менше ніж еквівалент 2 млн. євро - для місцевого кооперативного банку, 5 млн. євро - для банку, який здійснює свою діяльність на території однієї області, 8 млн. євро - для банку, який здійснює свою діяльність на території всієї України. Місцеві кооперативні банки не мають права здійснювати операції із залучення та розміщення іноземної валюти на міжбанківському ринку (крім операцій з центральним кооперативним банком).</p>
<p>8. Залучення та розміщення іноземної валюти на міжнародних ринках</p>	<p>а) наявність письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями в частині відкриття кореспондентських рахунків у банках (нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними; б) розмір регулятивного капіталу банку становить не менше ніж еквівалент 10 млн. євро; в) підключення до міжнародних інформаційних систем типу REUTERS, DOW JONES TELERETE, BLOOMBERG тощо (ця вимога не поширюється на банки, які здійснюють свою діяльність на території однієї області та мають регулятивний капітал у розмірі не менше ніж еквівалент 3 млн. євро).</p>
<p>9. Операції з банківськими металами на валютному ринку України</p>	<p>а) наявність письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями в частині відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті та здійснення операцій за ними; б) строк роботи банку не менше ніж два роки; в) розмір регулятивного капіталу банку становить не менше ніж еквівалент 8 млн. євро; г) наявність експерта, підготовленого відповідно до вимог чинного законодавства України.</p>
<p>10. Операції з банківськими</p>	<p>а) наявність письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями в частині</p>

металами на міжнародних ринках	здійснення інших операцій з валютними цінностями на міжнародних ринках; б) строк роботи банку з банківськими металами на валютному ринку України не менше ніж один рік; в) розмір регулятивного капіталу банку становить не менше ніж еквівалент 10 млн. євро; г) наявність експерта, підготовленого відповідно до вимог чинного законодавства України.
11. Інші операції з валютними цінностями на міжнародних ринках.	а) наявність письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями в частині відкриття кореспондентських рахунків у банках (нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними; б) строк роботи банку не менше ніж три роки (вимоги щодо строку роботи не поширюються на банки, у яких банки-нерезиденти з рейтингом не нижче ніж «інвестиційний клас» ⁵⁵ мають істотну участь - більше 50 відсотків статутного капіталу чи права голосу придбаних акцій (паїв) в органах управління банку, у частині здійснення інших операцій з валютними цінностями з материнським банком у грошовій одиниці країни його місцезнаходження); в) розмір регулятивного капіталу банку становить не менше ніж еквівалент 10 млн. євро; г) підключення до міжнародних інформаційних систем типу REUTERS, DOW JONES TELERETE, BLOOMBERG тощо; г) обладнання спеціального операційного залу (дилерської кімнати, бек-офісу, приміщення міжнародних телекомунікаційних систем) з організацією охорони і системою допуску, що відповідають вимогам нормативно-правових актів Національного банку).

Банк для отримання письмового дозволу подає до територіального управління за його місцезнаходженням (Департаменту реєстрації та ліцензування банків) такі документи:

– клопотання банку про видачу письмового дозволу за підписом голови правління банку;

⁵⁵ Інвестиційний клас – кредитний рейтинг, підтверджений у бюлетені однієї з провідних світових рейтингових компаній (Fitch IBCA, Standard & Poor's, Moody's тощо).

– висновок незалежного аудитора про підтвердження відповідності рівня регулятивного капіталу банку встановленим вимогам Національного банку в складі позитивного висновку про діяльність банку за звітний рік або окремий висновок, що підтверджує відповідність рівня регулятивного капіталу банку встановленим вимогам Національного банку на дату прийняття уповноваженим органом банку рішення про отримання письмового дозволу;

– план (бізнес-план);

– відомості про забезпеченість банку належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням та комунікаційними засобами, що відповідають вимогам Національного банку, потрібним для здійснення операцій;

– інформацію про керівників підрозділів та окремих спеціалістів, засвідчену відповідним підрозділом банку, який займається кадровими питаннями;

– копію рішення Комісії Національного банку або Комісії при територіальному управлінні Національного банку про погодження кандидатури на посаду керівника служби внутрішнього аудиту банку;

– опис та дані про управлінську та організаційну структуру підрозділів банку, які здійснюватимуть операції, їх підпорядкованість, порядок прийняття рішень;

– відповідні внутрішні положення банку, що регулюють виконання ним операцій, право на здійснення яких надає йому письмовий дозвіл Національного банку. Внутрішні положення про службу внутрішнього аудиту, кредитний комітет, комітет з питань управління активами та пасивами, тарифний комітет, та підрозділ аналізу та управління ризиками. У разі внесення змін до внутрішніх положень, які надавалися банком при отриманні письмового дозволу, змінені положення банк має подавати до територіального управління за його місцезнаходженням та до Департаменту реєстрації та ліцензування банків в двотижневий строк з дня внесення змін до них.

При отриманні від банку пакета документів та визначеної інформації територіальне управління розглядає їх та перевіряє наявність усіх документів.

У разі відсутності хоча б одного з документів територіальне управління протягом трьох днів із часу отримання документів повинно повернути банку пакет документів із супровідним листом з обґрунтуванням причин його повернення.

Протягом 10 робочих днів з дня отримання повного пакета документів територіальне управління розглядає його щодо дотримання банком визначених умов, перевіряє достовірність інформації, викладеної у поданих документах.

За результатами розгляду пакета документів територіальне управління готує висновок про дотримання банком встановлених вимог, готовність банку до здійснення операцій, зазначених у плані (бізнес-плані), а також обґрунтовані пропозиції щодо можливості видачі банку письмового дозволу.

За якість, достовірність викладеної у висновку інформації та її відповідність вимогам нормативно-правових актів Національного банку, своєчасність його підготовки персональну відповідальність несе керівник територіального управління.

У разі позитивного рішення після розгляду пакета документів банку на отримання письмового дозволу, але не пізніше двотижневого строку з дня його отримання територіальне управління разом із своїм висновком та клопотанням банку надсилає пакет документів поштою Департаменту реєстрації та ліцензування банків Національного банку.

У разі негативного рішення територіальне управління надсилає банку письмову відмову із зазначенням причин та повертає пакет документів.

Департамент реєстрації та ліцензування банків Національного банку розглядає отримані документи банку та висновок територіального управління щодо їх відповідності вимогам чинних законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку.

У разі потреби подані документи розглядаються іншими структурними підрозділами Національного банку, які в межах своєї компетенції подають Департаменту реєстрації та ліцензування банків свої висновки та пропозиції про можливість видачі банку письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями.

Департамент реєстрації та ліцензування банків Національного банку готує висновок про можливість видачі банку письмового дозволу і подає проект відповідного рішення на розгляд Комісії Національного банку.

Рішення про видачу письмового дозволу чи про відмову в його наданні приймає Комісія Національного банку протягом одного місяця з дня отримання повного пакета документів.

Якщо на момент звернення банку до Національного банку з клопотанням про видачу письмового дозволу або розширення переліку операцій у ньому, або під час розгляду Національним банком наданих банком відповідних документів Національним банком розглядається питання про застосування до цього банку заходів впливу, то Національний банк може відкласти вирішення питання про видачу письмового дозволу або розширення переліку операцій у ньому до часу прийняття рішення щодо застосування/незастосування до банку заходів впливу.

У разі прийняття рішення про видачу письмового дозволу Департамент реєстрації та ліцензування банків надсилає територіальному управлінню за місцезнаходженням банку відповідним чином оформлений письмовий дозвіл із супровідним листом для видачі представнику банку. Письмовий дозвіл видається голові правління банку або уповноваженому представнику банку на підставі належним чином оформленої довіреності та за наявності копій платіжних доручень, що підтверджують оплату за видачу письмового дозволу і за бланк письмового дозволу.

Національний банк може відмовити банку у видачі письмового дозволу, якщо за результатами розгляду поданого пакета документів встановлено, що надано недостовірну або неповну інформацію, або якщо банк не виконав відповідних умов.

Про відмову у видачі письмового дозволу Національний банк України повідомляє банк у письмовій формі із зазначенням причин відмови протягом одного місяця з дня отримання повного пакета документів.

Письмовий дозвіл оформлюється на спеціальному бланку, підписуються заступником Голови Національного банку, який за розподілом функціональних обов'язків здійснює загальне керівництво Департаментом реєстрації та ліцензування банків, і засвідчується відбитком гербової печатки.

Письмовий дозвіл набирає чинності з дня прийняття Комісією Національного банку відповідного рішення.

Письмовий дозвіл також як і банківська ліцензія та ліцензії на виконання окремих операцій не може передаватися третім особам.

Банки мають право надавати письмовий дозвіл своїм філіям на здійснення валютних операцій у межах отриманих банківських ліцензій, письмових дозволів та згідно з п. 12.1 Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та

ліцензій на виконання окремих операцій, за винятком операцій, для здійснення яких у філії немає технічних можливостей або які філії не мають права здійснювати відповідно до вимог чинних законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку України.⁵⁶

Такий письмовий дозвіл має бути виписаний на підставі рішення ради та правління банку на бланку банку, підписаний головою правління банку або його заступником і засвідчений відбитком печатки банку. У дозволі мають зазначатися реквізити банківської ліцензії та письмового дозволу, на підставі яких здійснює свою діяльність банк. Використання факсиміле при здійсненні підпису не дозволяється.

Якщо банк вважає за потрібне надати письмовий дозвіл філії на здійснення валютної операції з обмеженням, то назва цієї операції в письмовому дозволі має відповідати повній її назві, а назва частини операції, на здійснення якої банк надає філії письмовий дозвіл, має зазначатися як доповнення або продовження її назви.

Банк протягом трьох робочих днів з дня прийняття правлінням банку рішення про надання філії письмового дозволу на здійснення валютних операцій подає територіальному управлінню за місцезнаходженням філії пакет документів для розгляду питання про погодження дозволу, який має містити три оригінали письмового дозволу, клопотання про погодження, копію письмового дозволу банку, копії документів на право власності на приміщення філії або договору оренди приміщення.

Територіальне управління за місцезнаходженням філії протягом 10 робочих днів з дня отримання пакета документів, перевіряє можливості філії для здійснення нею операцій і погоджує письмовий дозвіл шляхом засвідчення оригіналу письмового дозволу підписом керівника територіального управління та відбитком печатки територіального управління.

У правому верхньому куті першої сторінки письмового дозволу проставляється гриф:

«Погоджено
Начальник Управління

⁵⁶ Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій: Постанова Правління НБУ від 17.07.2001 № 275 зі змінами внесеними Постановою НБУ від 25.09.2006 № 374 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 34. – Ст. 1601.

Національного банку України в/у області
(прізвище, ініціали)

«__» _____ 200_рік»

Оплата за погодження дозволу здійснюється у розмірі, установленому нормативно-правовими актами Національного банку.

Територіальне управління за місцезнаходженням філії протягом п'яти робочих днів направляє до територіального управління за місцезнаходженням банку - юридичної особи висновок про погодження письмового дозволу філії на здійснення операцій.

Філія банку має право розпочати здійснення валютних операцій, які зазначені у письмовому дозволі, з дати погодження письмового дозволу на їх здійснення, виданого банком, з територіальним управлінням за місцезнаходженням філії. Унесення банком змін у письмовий дозвіл філії (розширення або обмеження) здійснюється шляхом відкликання попереднього та надання нового письмового дозволу і його погодження територіальним управлінням за місцезнаходженням філії.

Порядок і терміни видачі ліцензій, перелік документів, необхідних для одержання ліцензій, а також підстави для відмови у видачі ліцензій визначаються Національним банком України. Відмова у видачі Національним банком України ліцензії може бути оскаржена в судовому порядку.

Контрольні питання

1. Що таке валютний контроль?
2. У чому полягають функції і завдання валютного контролю?
3. Які існують форми і види валютного контролю?
4. Які нормативні документи регламентують проведення валютного контролю в Україні?
5. Які існують особливості організації і проведення валютного контролю в окремих країнах світу?
6. Що входить до системи органів валютного контролю?
7. Яка різниця між органами і агентами валютного контролю?
8. Які валютні операції потребують індивідуальної ліцензії НБУ?
9. Який порядок видачі генеральної ліцензії НБУ?
10. За умови дотримання яких спеціальних вимог банкам може надаватися генеральна ліцензія (письмовий дозвіл)?

Глава II. ОРГАНІЗАЦІЯ ВАЛЮТНОГО КОНТРОЛЮ

2.1. Порядок проведення перевірок банків та фінансових установ щодо дотримання валютного законодавства

Порядок проведення **виїзних перевірок** банків та їх підрозділів, інших фінансових установ та їх підрозділів, що отримали генеральну ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій, щодо дотримання ними вимог валютного законодавства України регулюється відповідним Положенням, затвердженим Постановою Правління Національного банку України.⁵⁷

Зазначені перевірки здійснюють уповноважені співробітники Департаменту валютного контролю та ліцензування (далі – Департамент), структурних підрозділів територіальних управлінь Національного банку, на які покладені функції валютного контролю (далі – валютні підрозділи).

Планові перевірки дотримання валютного законодавства здійснюють уповноважені працівники Департаменту і валютних підрозділів (далі – уповноважені працівники) не частіше одного разу на рік відповідно до плану перевірок, який складає на кожний рік Департамент і валютні підрозділи та затверджує Голова Національного банку або його заступник (далі – план перевірок).

До плану перевірок включаються такі банки та фінансові установи:

- щодо яких отримана письмова інформація про порушення ними валютного законодавства;
- аналіз статистичної звітності яких свідчить про можливі порушення валютного законодавства;
- у яких протягом двох років не здійснювалась перевірка комплексним методом жодного відокремленого підрозділу в регіоні (з тих, що мають окремий баланс).

⁵⁷ Положення про порядок проведення виїзних перевірок щодо дотримання банками та фінансовими установами вимог валютного законодавства України: Постанова Правління Національного банку України від 20.09.2002 № 352 із змінами і доповненнями, внесеними постановами Правління Національного банку України від 17.02.2004 № 49, від 20.10.2004 № 493, від 25.08.2005 № 313, від 1.09.2005 № 326 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 41. – Ст. 1910.

Валютні підрозділи щороку складають власні плани перевірок дотримання валютного законодавства на наступний рік за кварталами та до 1 грудня надсилають їх до Департаменту. Департамент з урахуванням цих планів формує загальний план та подає на затвердження Голові Національного банку або його заступнику. Затверджений план перевірок дотримання валютного законодавства до 1 січня наступного року Департамент доводить до відома валютних підрозділів, що є підставою для проведення планових перевірок.

Позапланові перевірки дотримання валютного законодавства здійснюють уповноважені працівники за наявності обґрунтованих підстав, до яких, зокрема, належать: матеріали перевірок, документи органів валютного контролю, інших державних контрольних і правоохоронних органів, результати аналізу статистичної звітності, що свідчать про можливі порушення валютного законодавства, виявлені негативні тенденції на валютному ринку України.

Позапланові перевірки дотримання валютного законодавства призначають за рішенням Голови Національного банку або уповноваженої ним особи, що оформляється у формі розпорядження. Здійснення позапланових перевірок дотримання валютного законодавства валютними підрозділами обов'язково заздалегідь узгоджується з Департаментом.

Позапланові перевірки дотримання валютного законодавства кас банків (фінансових установ) та підрозділів банків (фінансових установ) щодо дотримання встановлених правил купівлі-продажу готівкової іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України призначають за рішенням начальника територіального управління Національного банку чи уповноваженої ним особи, яке оформляється у формі розпорядження.

У розпорядженні про призначення позапланової перевірки дотримання валютного законодавства має зазначатися таке:

- а) повна назва та адреса банку (фінансової установи);
- б) підстава і мета перевірки.

Під час здійснення планових та позапланових перевірок уповноважені працівники використовують комплексний метод або метод за окремими питаннями.

Комплексний метод перевірки передбачає перевірку валютних операцій, що здійснювалися банком (фінансовою установою) та його клієнтами протягом періоду, який підлягає перевірці, щодо їх

відповідності чинному в період, що підлягає перевірці, валютному законодавству України та охоплює весь перелік визначених питань (Додаток Б) та обмежений відповідно до переліку операцій, що можуть здійснювати банки (фінансові установи) на підставі отриманої генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій, а їх структурні підрозділи – відповідно до дозволу, наданого юридичною особою та погодженого територіальним управлінням Національного банку.

Перевірка методом за окремими питаннями передбачає перевірку валютних операцій, що здійснювалися банком (фінансовою установою) та/або його клієнтами протягом періоду, що підлягає перевірці, щодо їх відповідності окремим нормам чинного протягом періоду, що підлягає перевірці, валютного законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, та може охоплювати лише одне або кілька питань з переліку.

Застосовується суцільний або вибіркового порядку проведення планових і позапланових перевірок.

Суцільний порядок перевірки передбачає перевірку всіх без винятку валютних операцій, що здійснювалися банком (фінансовою установою) та його клієнтами протягом періоду, що підлягає перевірці, щодо відповідності цих операцій валютному законодавству України в цілому під час перевірки комплексним методом та окремим нормам валютного законодавства України під час перевірки методом за окремими питаннями.

Вибірковий порядок перевірки передбачає перевірку валютних операцій, що вибрані уповноваженими працівниками на власний розсуд та здійснювалися банком (фінансовою установою) та його клієнтами протягом періоду, що підлягає перевірці, щодо їх відповідності чинному в період, що підлягає перевірці, валютному законодавству України в цілому під час перевірки комплексним методом та щодо відповідності цих операцій деяким нормам чинного в період, що підлягає перевірці, валютного законодавства України під час перевірки методом за окремими питаннями. У першу чергу вибірці підлягають безготівкові валютні операції на суму, що перевищує еквівалент 50000 євро, та операції з готівковою іноземною валютою на суму, що перевищує еквівалент 10000 євро за офіційним курсом гривні до іноземної валюти, установленим Національним банком.

Планова (позапланова) перевірка дотримання валютного законодавства проводиться уповноваженими працівниками як самотійно, так і в складі інспекційних перевірок, що здійснюють Національний банк або територіальні управління Національного банку із залученням фахівців різних структурних підрозділів Національного банку в межах їх компетенції та за згодою керівників цих структурних підрозділів.

В окремих випадках проведення планової чи позапланової перевірки дотримання валютного законодавства здійснюється одночасно з перевірками контрольних та/або правоохоронних органів.

Під час здійснення таких перевірок зазначені органи діють у межах повноважень, наданих їм законодавством.

До перевірки дотримання валютного законодавства не можуть залучатися уповноважені працівники, які мають близьких родичів (дружина, чоловік, батьки, діти, сестри, брати), які обіймають керівні посади в органах управління банку (фінансової установи), що перевіряється. Працівник, якого призначають здійснювати перевірку, повинен повідомити про наявні в нього підстави не брати в ній участі. Якщо він приховує таку інформацію, то він несе відповідальність згідно з законодавством України.

Для проведення перевірки дотримання валютного законодавства із уповноважених працівників утворюється робоча група. Керівник робочої групи призначається зі складу її членів. Чисельність робочої групи визначається залежно від періоду та обсягу матеріалів, що підлягають перевірці. Мінімальний склад робочої групи – 2 особи.

Якщо перевіряється незначний обсяг матеріалів, то перевірка дотримання валютного законодавства здійснюється без формування робочої групи, тобто одним уповноваженим працівником Департаменту або валютного підрозділу, який у такому разі виконує обов'язки керівника робочої групи.

Підставою для проведення перевірки дотримання валютного законодавства є письмове доручення директора Департаменту, начальника територіального управління Національного банку або уповноваженої ним особи (надалі вони вважаються керівниками перевірки), що в разі проведення планової перевірки надається відповідно до плану перевірок; для позапланової перевірки – відповідно до розпорядження Голови Національного банку чи його заступника; позапланової перевірки каси банку (фінансової установи)

або підрозділу банку (фінансової установи) з питань дотримання встановлених правил купівлі-продажу готівкової іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України – згідно з розпорядженням начальника територіального управління Національного банку чи уповноваженої ним особи.

У дорученні на проведення перевірки дотримання валютного законодавства зазначаються:

а) повна назва та місцезнаходження банку (фінансової установи), що перевірятиметься;

б) склад робочої групи та її керівник (прізвища та ініціали уповноважених працівників, обіймані ними посади) або прізвище та ініціали уповноваженого працівника, обіймана ним посада (якщо перевірка здійснюється без формування робочої групи);

в) метод проведення перевірки (комплексний чи за окремими питаннями);

г) порядок проведення перевірки (суцільний чи вибірковий);

д) період, що підлягає перевірці;

е) строк проведення перевірки (дати початку та закінчення перевірки).

У разі проведення перевірки дотримання валютного законодавства методом за окремими питаннями разом з наданням доручення затверджується перелік питань для робочої групи (уповноваженого працівника), за якими здійснюється перевірка.

Перелік питань оформляється у формі додатка до доручення, що затверджується керівником перевірки, або зазначається в тексті доручення.

У дорученні може бути закріплене право керівника робочої групи (уповноваженого працівника) під час здійснення перевірки дотримання валютного законодавства самостійно або за погодженням з керівником перевірки доповнювати чи уточнювати перелік питань, за якими проводиться перевірка, а також розширювати період, який охоплюється перевіркою.

Керівник робочої групи (уповноважений працівник) подає керівнику банку (фінансової установи) оригінал доручення на проведення перевірки дотримання валютного законодавства.

Перевірки дотримання валютного законодавства здійснюються в терміни, що потрібні й достатні для виконання запланованого обсягу перевірки.

Строк проведення перевірок дотримання валютного законодавства – до 20 робочих днів. Керівник перевірки може продовжити цей строк до 20 робочих днів доповненням до доручення.

Перевірки дотримання валютного законодавства організовуються таким чином, щоб не порушувати режим роботи банків (фінансових установ), що перевіряються.

Керівник перевірки має право ухвалити письмове рішення про відміну розпочатої перевірки дотримання валютного законодавства, в якому повинні зазначатися причини її відміни.

Для підготовки до перевірки дотримання валютного законодавства членам робочої групи (уповноваженому працівнику) надається не менше трьох робочих днів для планових та не менше одного робочого дня для позапланових перевірок.

Протягом цього часу керівник робочої групи інформує її членів про завдання (рекомендації, вказівки) перевірки, а також проводить інструктаж щодо порядку взаємодії з працівниками банку (фінансової установи), у тому числі стосовно суворого дотримання етичних норм спілкування.

До початку здійснення перевірки дотримання валютного законодавства члени робочої групи (уповноважений працівник) зобов'язані:

- вивчити матеріали попередніх перевірок (якщо є) з метою подальшого контролю за тими напрямками роботи банку (фінансової установи), за якими раніше були виявлені порушення валютного законодавства;
- провести аналіз інформації, що міститься у звітності та інших документах, отриманих Національним банком (його структурними підрозділами) у зв'язку з діяльністю банку (фінансової установи), за період, що підлягає перевірці;
- деталізувати питання, що підлягають перевірці, на підставі результатів аналізу вищезазначеної інформації, а також відповідно до доручення на перевірку.

Про проведення планової перевірки дотримання валютного законодавства Департамент або валютний підрозділ зобов'язані повідомити керівника банку (фінансової установи) не пізніше ніж за 10 днів до її початку.

Позапланову перевірку дотримання валютного законодавства розпочинають із повідомлення (або без) керівника банку (фінансової

установи) про початок її здійснення. Рішення про потребу та терміни попереднього повідомлення ухвалює керівник перевірки.

Про перевірку повідомляється в письмовій формі або усно з подальшим письмовим підтвердженням. Повідомлення про перевірку може містити вимоги щодо проведення відповідних підготовчих заходів, а саме: підготовка потрібних для перевірки документів, виділення службового приміщення для робочої групи, обладнання його технічними засобами, подання до початку перевірки потрібних для процесу підготовки до перевірки матеріалів та інформації.

Проведення перевірки дотримання валютного законодавства розпочинають з пред'явлення членами робочої групи (якщо перевірка здійснюється без формування робочої групи – уповноваженим працівником) доручення на перевірку банку (фінансової установи) та службових посвідчень керівнику банку (фінансової установи).

Керівник банку (фінансової установи) зобов'язаний виділити робочій групі (уповноваженому працівнику) на період проведення перевірки робоче місце в окремому від працівників банку (фінансової установи) та сторонніх осіб службовому приміщенні, обладнаному потрібними меблями, вогнетривкою шафою для зберігання документів, комп'ютером, калькулятором, забезпечити можливість користуватися телефоном та засобами розмножувальної техніки.

На весь період перевірки вхід у це приміщення особам, які не є членами робочої групи, без дозволу керівника робочої групи забороняється.

Якщо виділити ізольоване від працівників банку (фінансової установи) службове приміщення неможливо, то робочій групі, виходячи з її чисельності, за згодою її керівника виділяється окреме робоче місце, обладнане таким чином, щоб забезпечити належні умови для її роботи.

До службового приміщення на робоче місце членів робочої групи (уповноваженого працівника) в установлені цією групою (уповноваженим працівником) терміни та порядок банк (фінансова установа) повинен подати документи та інші матеріали, що вимагає робоча група (уповноважений працівник) для перевірки.

Після закінчення робочого дня ці документи та матеріали зберігаються у вогнетривкій шафі у службовому приміщенні, що виділене для розміщення робочої групи (уповноваженого працівника). За потреби всі або частина цих матеріалів і документів

щодня повертаються на місця їх постійного зберігання (використання).

За ініціативою керівника робочої групи або банку (фінансової установи) отримання та повернення документів і матеріалів можуть здійснюватися із зазначенням часу, засвідченим підписом керівника робочої групи та уповноваженої особи банку (фінансової установи) у відповідному журналі. Журнал ведеться стороною, яка ініціювала потребу його ведення, у двох примірниках (по одному примірнику для кожної із сторін).

Виділене робочій групі (уповноваженому працівнику) приміщення (або вогнетривка шафа) після закінчення робочого дня може опечатуватися одним з її членів.

Перевірки дотримання валютного законодавства можуть проводитися шляхом вивчення документів, інформації, що міститься в базах даних, співбесід із працівниками банку (фінансової установи), проведення підрахунків.

Обсяг документів, що запитується, визначає керівник робочої групи на місці перевірки з урахуванням обсягу валютних операцій, які здійснював банк (фінансова установа) протягом періоду, що перевіряється, завдань перевірки, методу проведення перевірки (комплексного або за окремими питаннями) та порядку проведення перевірки (суцільного або вибіркового).

Банк (фінансова установа) зобов'язаний(а) подати всі документи, що запитує робоча група (уповноважений працівник) з метою перевірки, включаючи установчі документи; протоколи засідань органів управління банку (фінансової установи); накази та інші розпорядчі документи, видані керівниками банку (фінансової установи); акти внутрішнього контролю; акти перевірок наглядових і контрольних органів; аудиторські висновки; договори (контракти), акти виконаних робіт (наданих послуг), вантажні митні декларації; первинні та інші бухгалтерські, обліково-звітні та грошово-розрахункові документи; документи, пов'язані з організаційно-технічним забезпеченням діяльності банку (фінансової установи).

За потреби члени робочої групи (уповноважений працівник) запитують копії вищезазначених документів, засвідчені належним чином банком (фінансовою установою).

Уповноважені працівники під час проведення перевірок **мають право:**

а) входити (виходити) до (з) приміщення банку (фінансової установи), у тому числі до приміщення, що використовується для зберігання документів (архіви), комп'ютерного оброблення даних, каси разом (за ініціативою керівника робочої групи або банку (фінансової установи) із працівниками банку (фінансової установи);

б) користуватися потрібними для проведення перевірки власними технічними засобами, у тому числі комп'ютерами, дискетами, калькуляторами, телефонами тощо, виносити (вносити) їх з (до) банку (фінансової установи);

в) отримувати від керівників і працівників банку (фінансової установи) потрібні для перевірки документи та матеріали;

г) отримувати від керівника і працівників банку (фінансової установи) довідки та усні роз'яснення, від керівників банку (фінансової установи) та/або підрозділів банку (фінансової установи), які здійснюють валютні операції, письмові пояснення в разі невиконання або неналежного виконання банком (фінансовою установою) вимог чинного протягом періоду, що підлягає перевірці, валютного законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку;

д) ознайомлюватися з роботою технічних засобів, які використовуються в банку (фінансовій установі);

е) пред'являти до керівників і працівників банку (фінансової установи) інші вимоги, що пов'язані з їх обов'язками;

ж) виносити за межі банку (фінансової установи) копії документів, у тому числі виготовлені методом сканування або створення фотокопій, що можуть свідчити про факти порушення банком валютного законодавства, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку.

Уповноважені працівники зобов'язані:

а) не розголошувати відомості, що становлять інформацію з обмеженим доступом, у тому числі банківську та комерційну таємницю;

б) забезпечувати цілісність і повернення отриманих від банку (фінансової установи) документів, матеріалів, технічних засобів.

Члени робочої групи підпорядковуються її керівнику у межах наданих йому повноважень.

Керівник робочої групи зобов'язаний:

а) визначати конкретні терміни, види, обсяги робіт, що потрібні для проведення перевірки;

б) здійснювати розподіл питань, за якими здійснюється перевірка, між членами робочої групи;

в) встановлювати порядок і режим їх роботи з урахуванням виробничої необхідності;

г) контролювати виконання доручених ним завдань.

Керівник робочої групи **має право:**

а) встановлювати для членів робочої групи додаткові завдання та здійснювати перерозподіл їх обов'язків;

б) здійснювати особисто перевірку будь-якої ділянки діяльності банку (фінансової установи);

в) призупиняти перевірку в разі протидії банку (фінансової установи) чи третіх осіб;

г) запитувати та отримувати від клієнтів банку (фінансової установи), за їх згодою, відомості, що потрібні для встановлення фактичних обставин, у тому числі для підтвердження відомостей, зазначених у документах, які подані банком (фінансовою установою);

д) давати вказівки щодо оформлення акта за результатами перевірки;

е) давати інші вказівки щодо проведення перевірки.

У разі протидії банку (фінансової установи) чи третіх осіб проведенню перевірки дотримання валютного законодавства керівник робочої групи повідомляє усно або письмово керівника банку (фінансової установи) про призупинення перевірки, після чого члени робочої групи (уповноважений працівник) повертаються до виконання своїх основних посадових обов'язків. Не пізніше робочого дня, наступного за днем призупинення перевірки, керівник робочої групи повідомляє про причини її призупинення керівника перевірки, який приймає рішення про відновлення або припинення перевірки.

У разі встановлення під час перевірки дотримання валютного законодавства порушення законодавства, що тягне за собою застосування фінансових санкцій у сумі, яка перевищує 1 % від зареєстрованого статутного капіталу банку (фінансової установи), керівник робочої групи терміново доповідає про це керівнику перевірки, вживає заходів щодо збереження оригіналів відповідних документів або отримання їх копій, засвідчених банком (фінансовою установою).

Керівник банку (фінансової установи) зобов'язаний сприяти проведенню перевірки дотримання валютного законодавства, зокрема:

а) після пред'явлення представнику охорони або служби безпеки банку (фінансової установи) доручення на перевірку цього банку (фінансової установи) забезпечити на період її проведення кожному члену робочої групи (уповноваженому працівнику) вільний (за першою вимогою) вхід (вихід) до (із) будівлі та інших службових приміщень банку (фінансової установи) протягом усього робочого дня, а в разі потреби – у позаурочний час;

б) виділити членам робочої групи (уповноваженому працівнику) у день початку перевірки службове приміщення (робоче місце), що відповідає встановленим вимогам;

в) організувати в день початку перевірки зустріч і забезпечити оперативний зв'язок членів робочої групи (уповноваженого працівника) з керівниками підрозділів, які здійснюють валютні операції, виконують функції валютного контролю, формують звітність про валютні операції;

г) забезпечити надання на вимогу робочої групи (уповноваженого працівника) в максимально короткі або установлені робочою групою (уповноваженим працівником) терміни всі необхідні їй (йому) довідки, пояснення, документи та матеріали, у тому числі ті, що містять банківську таємницю, а за потреби – підготовку їх копій (чи надання можливості робити ці копії самостійно), засвідчення довідок та копій документів підписом відповідальної посадової особи та відбитком печатки банку (фінансової установи);

д) забезпечувати коректну поведінку своїх підлеглих під час проведення перевірки.

Керівник банку (фінансової установи) не має права впливати на членів робочої групи (уповноваженого працівника) та будь-яким чином обмежувати їх (його) дії щодо здійснення перевірки дотримання валютного законодавства.

Керівник банку (фінансової установи) має право вимагати від уповноважених працівників дотримання визначених обов'язків, оскаржувати дії уповноважених працівників перед начальником валютного підрозділу, директором Департаменту, керівником перевірки.

У разі порушення банком (фінансовою установою) чи його керівником встановлених вимог вони несуть відповідальність згідно з законодавством України.

Якщо перевірка дотримання валютного законодавства України здійснюється уповноваженими працівниками у складі інспекційної

перевірки, то робоча група (з призначенням керівника робочої групи) або уповноважений працівник працює у складі інспекційної групи і здійснює перевірку дотримання валютного законодавства у межах визначених питань (Додаток Б).

Під час здійснення зазначеної перевірки робоча група (уповноважений працівник) керується окремим дорученням і завданням з переліком питань, за якими проводиться перевірка, оформленими відповідним чином.

Копія акта перевірки дотримання валютного законодавства подається керівнику інспекційної групи для врахування під час складання звіту про інспектування.

За результатами перевірки дотримання валютного законодавства складається **акт перевірки** (далі – акт).

В акті обов'язково зазначають:

- назву банку (фінансової установи), що перевірявся;
- прізвище та ініціали керівника банку (фінансової установи);
- місце проведення перевірки (місцезнаходження банку/фінансової установи);
- строк проведення перевірки;
- дату та номер розпорядження та/або доручення на перевірку;
- вид перевірки (планова чи позапланова);
- метод проведення перевірки: комплексний чи за окремими питаннями (у разі застосування методу перевірки за окремими питаннями слід зазначити перелік питань, за якими здійснювалася перевірка);
- період, за який здійснювалася перевірка;
- порядок здійснення перевірки: суцільний чи вибірковий (у разі застосування вибіркового порядку проведення перевірки слід зазначити, які валютні операції були перевірені);
- прізвища, ініціали та посади керівника та членів робочої групи;
- дату складання акта;
- що саме було встановлено під час перевірки;
- виявлені під час перевірки порушення із зазначенням конкретних статей законодавчих актів та пунктів нормативно-правових актів Національного банку, вимоги яких були порушені;
- факти протидії проведенню перевірки (якщо такі були).

В акті перевірки факти порушень, недоліків і здійснення сумнівних операцій, виявлених під час перевірки банку (фінансової

установи), для виключення можливості неправильного тлумачення викладаються об'єктивно, стисло і зрозуміло. Однорідна інформація про порушення, недоліки, сумнівні та інші операції повинна бути згрупована, детальна інформація щодо них може міститись у додатках і в разі потреби бути оформлена у формі таблиць. У цьому разі допускається викладення в акті лише підсумкових даних із посиланням на відповідні додатки.

Якщо до акта додаються копії документів, то в ньому обов'язково відображають цей факт із зазначенням найменувань і реквізитів доданих документів. Копії документів, які додаються до акта, обов'язково засвідчуються підписами уповноважених осіб та відбитком печатки банку (фінансової установи).

У разі виявлення під час перевірки операції, висновок щодо відповідності якої чинному в період, що підлягає перевірці, валютному та/або банківському законодавству України, у тому числі нормативно-правовим актам Національного банку, не може бути сформульований під час перевірки, оскільки потребує консультацій з іншими фахівцями Національного банку, в акті описується суть операції з детальною констатацією фактів і до нього додаються копії відповідних документів.

Якщо робочу групу (уповноваженого працівника) не було допущено до проведення перевірки дотримання валютного законодавства або відповідальний працівник банку (фінансової установи) відмовився надати їй будь-які матеріали і документи, необхідні для здійснення перевірки, то в акті зазначають:

- назву банку (фінансової установи), що перевірявся;
- прізвище та ініціали керівника банку (фінансової установи);
- місце проведення перевірки, а саме – місцезнаходження банку (фінансової установи);
- дату та номер розпорядження (доручення) про здійснення перевірки;
- вид перевірки: планова чи позапланова;
- метод перевірки: комплексний або за окремими питаннями (у разі застосування методу перевірки за окремими питаннями слід зазначити питання, за якими здійснювалася / мала бути здійснена перевірка);
- період, який підлягав перевірці;
- прізвища, ініціали та посади керівника та членів робочої групи;

- дату складання акта;
- факти протидії проведенню перевірки.

Акт складається не менше ніж у двох примірниках і підписується не пізніше останнього дня перевірки всіма членами робочої групи (уповноваженим працівником) та керівником банку (фінансової установи).

Керівник банку (фінансової установи) зобов'язаний забезпечити надання на усну чи письмову вимогу керівника робочої групи (уповноваженого працівника) засвідчених копій потрібних йому матеріалів і документів. У разі неподання окремих документів керівник банку (фінансової установи) надає щодо цього письмові пояснення. Цей факт відображається в акті перевірки.

У разі відмови відповідальних працівників банку (фінансової установи) в поданні будь-яких матеріалів і документів, необхідних для здійснення перевірки дотримання валютного законодавства, акт складається та підписується не пізніше ніж на другий день перевірки.

Якщо перевірку дотримання валютного законодавства припиняють, то акт складається та підписується протягом трьох робочих днів, починаючи від дня прийняття керівником банку рішення про її припинення.

Керівник банку (фінансової установи) робить на акті таку позначку: «З актом ознайомлений, один примірник отримав», яку засвідчує підписом. Якщо керівник банку (фінансової установи) має заперечення чи зауваження щодо акта, то вони оформляються в письмовій формі та засвідчуються підписом керівника банку (фінансової установи). Зауваження можуть бути викладені наприкінці акта або додаватися до нього. Якщо зауваження викладені окремо, то керівник банку (фінансової установи) робить на акті надпис: «Зауваження додаються на ___ стор.», який засвідчує підписом.

Якщо для подання письмових зауважень через їх значний обсяг або складність недостатньо останнього дня перевірки та для цього потрібен додатковий час, то керівник банку (фінансової установи) зазначає в акті конкретну дату їх подання, роблячи перед своїм підписом надпис: «Зауваження будуть подані додатково, не пізніше «___»_____ 200_ р.», та надсилає їх у формі листа на адресу керівника перевірки. Строк подання зауважень не повинен перевищувати п'яти робочих днів від дня закінчення перевірки.

Перший примірник акта залишається в керівника робочої групи. Другий – подається керівнику банку (фінансової установи), про що в

першому примірнику акта робиться запис: «Другий примірник акта подано «__» _____ 200_ р. керівнику банку (фінансової установи) (зазначаються прізвище, ім'я, по батькові отримувача)».

Якщо керівник банку (фінансової установи) від підписання акта відмовився, то керівник робочої групи наприкінці акта перед своїм підписом зазначає таке: «Керівник банку (фінансової установи) від ознайомлення (підписання акта) відмовився».

Неподання відповідальними працівниками банку (фінансової установи) під час проведення перевірки дотримання валютного законодавства або разом з поясненнями до акта перевірки документів, що підтверджують правомірність проведення власних валютних операцій або операцій клієнтів, розцінюється як відсутність таких документів у банку (фінансовій установі).

Відповідальність за повноту та достовірність поданих для перевірки документів несе банк (фінансова установа), що перевірявся.

Акт перевірки банку (фінансової установи), підписаний у встановленому порядку, залишається для обліку та контролю в Департаменті або валютному підрозділі, уповноважені працівники якого здійснювали цю перевірку, та зберігається протягом строку, визначеного нормативно-правовими актами Національного банку.

Пропозиції та висновки за результатами перевірки дотримання валютного законодавства подаються на розгляд керівникові перевірки не пізніше 10 робочих днів від дня її закінчення.

Копія акта перевірки дотримання валютного законодавства банку (фінансової установи), що здійснювалася валютним підрозділом (самостійно або в складі інспекційної перевірки), надсилається до Департаменту, якщо:

а) немає порушень законодавства України протягом 10 робочих днів від дня її закінчення;

б) встановлено порушення законодавства України протягом 10 робочих днів після вжиття передбачених заходів (із супровідним листом, у якому відображаються всі вжиті заходи щодо виявлених порушень).

Якщо в результаті перевірки дотримання валютного законодавства банку (фінансової установи) встановлено порушення валютного законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, то матеріали про порушення розглядають та рішення про притягнення до відповідальності приймають у порядку, встановленому Положенням про валютний контроль.

Якщо в результаті перевірки дотримання валютного законодавства банку (фінансової установи) встановлено порушення банківського законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, то матеріали про порушення розглядаються та рішення про притягнення до відповідальності приймаються у порядку, встановленому нормативно-правовими актами Національного банку щодо застосування заходів впливу за порушення банківського законодавства.

Працівники Національного банку та його територіальних управлінь, що брали участь у перевірях дотримання валютного законодавства банків (фінансових установ), а також які ознайомлені з результатами таких перевірок, несуть відповідальність за порушення порядку розкриття та використання відомостей, що становлять банківську та/або комерційну таємницю, іншої інформації з обмеженим доступом згідно з чинним законодавством України.

2.2. Організація та контроль валютно-обмінних операцій

До валютно-обмінних операцій з іноземною валютою і дорожніми та іменними чеками належать такі:

- купівля у фізичних осіб-резидентів і нерезидентів готівкової іноземної валюти за готівкові гривні;
- продаж фізичним особам-резидентам готівкової іноземної валюти за готівкову гривню;
- зворотний обмін фізичним особам-нерезидентам невикористаних готівкових гривень на готівкову іноземну валюту;
- купівля-продаж дорожніх чеків за готівкову іноземну валюту, а також купівля-продаж дорожніх чеків за готівкові гривні;
- конвертація (обмін) готівкової іноземної валюти однієї іноземної держави на готівкову іноземну валюту іншої іноземної держави;
- прийняття на інкасо банкнот іноземних держав та іменних чеків.

За розрахунками Міністерства економіки України у I кварталі 2010 року у порівнянні з аналогічним періодом 2009 року обсяги пропозиції іноземної валюти з боку населення відчутно зросли (на 24,1%), а обсяги попиту на неї залишились майже незмінними (зменшились на 2,7%). Така ситуація є відображенням обмеженості доходів населення та використання у зв'язку з цим частини накопичених раніше валютних заощаджень на споживання. Це

призвело до скорочення від'ємного сальдо продажу-купівлі населенням іноземної валюти на 28% (з 2,6 млрд. дол. США у січні-березні 2009 року до 1,8 млрд. дол. США у січні-березні 2010 року) (табл. 2.1). Протягом перших трьох місяців 2010 року від'ємне сальдо на готівковому ринку перманентно зменшувалось – у січні воно становило 834,4 млн. дол. США, у лютому – 711 млн. дол. США, у березні – 302,1 млн. дол. США. Це пояснюється загальною стабілізацією ситуації на валютному ринку та відповідним зниженням негативних очікувань населення стосовно різких коливань курсу гривні.

Таблиця 2.1

Сальдо продажу-купівлі іноземної валюти на готівковому сегменті валютного ринку України⁵⁸, (млн. дол. США)

Термін	Сальдо продажу-купівлі населенням валюти (+) купівля, (-) продаж
Січень-березень 2010 року	- 1800,0
Січень-березень 2009 року	- 2600,0
Січень-березень 2008 року	-866,4
2007 рік	- 4283,8
2006 рік	- 3590,6
2005 рік	- 1336,3

Валютно-обмінні операції здійснюються у **пунктах обміну** іноземної валюти банку (фінансової установи).

Закон України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності» від 23 березня 1996 р. під пунктами обміну іноземної валюти розуміє:

- обмінні пункти уповноважених банків, розташовані поза їх операційними залами;
- обмінні пункти інших фінансових установ, які одержали ліцензію Національного банку України на здійснення операцій з торгівлі іноземною валютою;
- обмінні пункти суб'єктів підприємницької діяльності, які діють на підставі агентських угод з уповноваженими банками.⁵⁹

⁵⁸ Офіційний сайт Міністерства економіки України. – <http://www.me.gov.ua/control/publish/>.

Інструкція про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України, затверджена Постановою Правління Національного банку України від 12 грудня 2002 року № 502, визначає пункт обміну іноземної валюти банку (фінансової установи) як структурну одиницю, яка відкривається банком (фінансовою установою), де здійснюються валютно-обмінні операції з іноземною валютою і дорожніми чеками для фізичних осіб - резидентів і нерезидентів.⁶⁰

Національний оператор поштового зв'язку на підставі генеральної ліцензії Національного банку України на здійснення валютних операцій також має право здійснювати валютно-обмінні операції і створювати пункти обміну іноземної валюти (за виключенням операцій з купівлі-продажу дорожніх чеків). Об'єкти поштового зв'язку здійснюють зазначені операції на підставі наданого національним оператором поштового зв'язку дозволу на здійснення валютно-обмінних операцій.

Під час організації діяльності, пов'язаної зі здійсненням валютно-обмінних операцій, банки (фінансові установи) керуються Положенням про порядок здійснення операцій з чеками в іноземній валюті на території України,⁶¹ Інструкцією про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України та іншими законодавчими й нормативно-правовими актами.

Відкривати пункти обміну валюти для здійснення валютно-обмінних операцій мають право:

- банки, що отримали банківську ліцензію та письмовий дозвіл Національного банку України на здійснення неторговельних операцій з валютними цінностями;

⁵⁹ Про патентування деяких видів підприємницької діяльності: Закон України від 23.03.1996 № 98/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 20. – Ст. 82.

⁶⁰ Про затвердження Інструкції про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України та змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова Правління Національного банку України від 12.12.2002 № 502 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 4. – Ст. 150.

⁶¹ Про затвердження Положення про порядок здійснення операцій з чеками в іноземній валюті на території України: Постанова Правління Національного банку України від 29.12.2000 № 520 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 8. – Ст. 329.

- фінансові установи, що отримали генеральну ліцензію Національного банку України на здійснення операцій з валютними цінностями.

Відкриття пунктів обміну валюти банком (фінансовою установою) дозволяється лише на території того територіального управління Національного банку України, на території якого розташований цей банк (фінансова установа).

Банки (фінансові установи) реєструють у територіальному управлінні пункти обміну валюти за умови дотримання вимог щодо кваліфікації касирів, забезпечення цих пунктів засобами для визначення справжності банкнот і дорожніх чеків та наявності реєстратора розрахункових операцій (далі – РРО).

Зі введенням у дію норми щодо обов'язковості застосування РРО у пунктах обміну валюти, із загальної кількості працюючих на 1 травня 2003 р. пунктів обміну 2916, РРО купили близько 1700, а змогли зареєструвати в органах державної податкової служби лише 1413 з них. Основними покупцями касових апаратів виступили банки, тоді як понад половину обмінників належить їх агентам. Кількість пунктів обміну валют в Україні за 2003 рік скоротилася на 2,4% (з 3703 до 3616), причому кількість тих, що працювали за агентськими угодами, поменшала на 9,2% (з 2221 до 2016), а банківських – зросла на 8% (з 1482 до 1600).⁶²

Проведення операцій у пункті обміну валюти розпочинається лише після його реєстрації в територіальному управлінні (Додаток В), а також реєстрації РРО у податковому органі та на підставі наказу по банку (фінансовій установі) про відкриття пункту обміну валюти.

Наказ про відкриття пункту обміну валюти має містити місцезнаходження пункту обміну валюти, прізвище, ім'я, по батькові касирів, перелік операцій, які здійснюються в пункті обміну валюти, прізвище та ініціали посадової особи банку (фінансової установи), на яку покладається керівництво і контроль за діяльністю пункту обміну валюти, і перелік осіб, яким дозволяється входити до приміщення пункту обміну валюти.

У наказі по банку (фінансовій установі) про відкриття пункту обміну валюти можуть бути встановлені інші вимоги щодо порядку та умов роботи пункту обміну валюти з боку керівника банку

⁶² Пресс-служба Асоціації українських банків. – <http://www.mu.org.ua/>

(фінансової установи), що не суперечать вимогам нормативно-правових актів.

Пункти обміну іноземної валюти можуть працювати на підставі агентського договору як структурна одиниця банку (фінансової установи) або приміщення, що на правах власності або оренди належить агенту, у якому юридична особа-резидент, яка уклала агентський договір з банком (фінансовою установою) згідно з законодавством України, здійснює валютно-обмінні операції з іноземною валютою для фізичних осіб-резидентів і нерезидентів.

Діяльність у сфері торгівлі іноземною валютою, здійснювана суб'єктами підприємницької діяльності, підлягає патентуванню. Вартість відповідного торгового патенту складає 960 грн. за календарний місяць, а строк його дії – 36 календарних місяців.⁶³

У разі, якщо суб'єкт підприємницької діяльності має структурні (відокремлені) підрозділи, торговий патент придбавається окремо для кожного структурного (відокремленого) підрозділу (обмінного пункту).

Вимоги щодо умов укладання договору банку з агентом про відкриття пункту обміну валюти такі:

- статутний капітал агента повинен становити не менше ніж 250 тис. грн.;
- установчі документи агента повинні передбачати надання фінансових послуг з обміну валют.

Для погодження з територіальним управлінням НБУ протягом трьох робочих днів із дати укладення договору надається нотаріально засвідчена копія цього договору, до якої додаються:

- заява про погодження агентського договору;
- нотаріально засвідчена копія установчих документів агента;
- копія свідоцтва про реєстрацію фінансової установи, яка має право надавати фінансові послуги з обміну валют.

Територіальне управління протягом 14 робочих днів з дати надходження нотаріально засвідченої копії договору з агентом та відповідних документів розглядає їх і приймає рішення про погодження або відмову в погодженні цього договору.

⁶³ Про патентування деяких видів підприємницької діяльності: Закон України від 23.03.1996 № 98/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 20. – Ст. 82.

Підставою для відмови в погодженні договору з агентом може бути:

- відсутність одного з передбачених документів;
- невідповідність положень договору вимогам законодавства України;
- порушення агентом валютного законодавства протягом останніх шести місяців, які передують дню звернення.

Територіальне управління на своєму бланку видає банку висновок про погодження або відмову в погодженні договору з агентом.

Банки (фінансові установи) для реєстрації пунктів обміну валюти подають до територіального управління такі документи:

- а) заяву про відкриття пункту обміну валюти;
- б) інформацію банку (фінансової установи) про:
 - стаж роботи касирів та дані про їх освіту відповідно до кваліфікаційних вимог (додаток Г);
 - наявність одного або кількох технічних засобів для визначення справжності банкнот іноземних держав та дорожніх чеків;
 - наявність довідників для визначення справжності банкнот і довідкових матеріалів для визначення справжності дорожніх чеків;
 - наявність РРО;
 - забезпечення сейфом для зберігання валютних цінностей і бланків суворого обліку;
- в) копію документа, який дає право на розміщення пункту обміну валюти в певному місці (власність, оренда);
- г) копію висновку територіального управління про погодження агентського договору, укладеного банком (фінансовою установою) з агентом, якщо пункт обміну валюти банку (фінансової установи) працюватиме на підставі агентського договору;
- г) інформацію про відповідність приміщення пункту обміну валюти вимогам нормативно-правових актів Національного банку України щодо технічного стану та організації охорони.

Територіальне управління протягом 14 робочих днів із дати надходження поданих банком (фінансовою установою) документів розглядає їх та приймає рішення про реєстрацію пункту обміну валюти або про відмову в його реєстрації.

Підставами для відмови в реєстрації пункту обміну валюти можуть бути:

- відсутність одного з передбачених документів;

- відмова в погодженні територіальним управлінням агентського договору між банком та агентом;
- надання банком (фінансовою установою) недостовірної інформації;
- застосування до банку (фінансової установи) заходів впливу протягом останніх шести місяців, що передують поданню звернення, за порушення валютного законодавства щодо здійснення валютно-обмінних операцій;
- скасування територіальним управлінням рішення про реєстрацію пункту обміну валюти банку (фінансової установи), якщо таке рішення прийняте протягом останніх шести місяців, що передують поданню звернення про реєстрацію пункту обміну валюти.

Територіальне управління реєструє пункт обміну валюти в Книзі реєстрації пунктів обміну валюти і після цього видає банку (фінансовій установі) на бланку управління довідку про реєстрацію пункту обміну валюти.

Після реєстрації пункту обміну валюти в територіальному управлінні банк (фінансова установа), агент мають зареєструвати РРО, який передбачається використовувати в пункті обміну валюти, у податковому органі за місцем розташування цього пункту.

Стаття 4 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» від 6 липня 1995 року № 265/95-ВР (у редакції Закону України від 1 червня 2000 року № 1776-III) зобов'язує уповноважені банки, що здійснюють операції з купівлі-продажу іноземної валюти, а також суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють ці операції на підставі агентських угод з уповноваженими банками:

- провадити операції з купівлі-продажу іноземної валюти через зареєстровані, опломбовані в установленому порядку та переведені у фіскальний режим роботи реєстратори розрахункових операцій з роздрукуванням у двох примірниках розрахункових документів, що підтверджують виконання цих операцій;
- зберігати протягом робочої зміни другий примірник розрахункового документа, що підтверджує здійснення операції;
- застосовувати в установленому порядку лише ті реєстратори розрахункових операцій, що внесені до Державного реєстру реєстраторів розрахункових операцій;
- видавати особі, яка купує або продає іноземну валюту, перший примірник розрахункового документа на повну суму операції;

- здійснювати операції з купівлі-продажу іноземної валюти лише за рахунок коштів банку;

- забезпечувати відповідність готівкових коштів та іноземної валюти на місці проведення операції з купівлі-продажу іноземної валюти даним фіскального звіту.⁶⁴

Територіальне управління скасовує рішення про реєстрацію пункту обміну валюти (погодження договору між банком і агентом) в разі виявлення факту проведення валютно-обмінних операцій без відображення їх у РРО та звітних документах або відмови в доступі уповноваженим працівникам Національного банку України до приміщення пункту обміну валюти для здійснення перевірки згідно з Правилами проведення перевірок пунктів обміну іноземної валюти на території України, затвердженими постановою Правління Національного банку України від 4 липня 2001 р.,⁶⁵ або систематичного (два і більше разів) порушення пунктом обміну валюти (двома і більше пунктами обміну валюти одного агента) порядку організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України протягом останніх 12 місяців, про що повідомляє банк (фінансову установу).

Банк (фінансова установа) має в триденний строк після отримання цього рішення повернути довідку про реєстрацію пункту обміну валюти до територіального управління, яке робить відповідну відмітку в Книзі реєстрації пунктів обміну валюти.

Банк (фінансова установа), який (яка) зареєстрував (зареєструвала) пункт обміну валюти в територіальному управлінні, у триденний строк після **тимчасового припинення роботи** (строком не більше 90 календарних днів, а в зонах відпочинку, у яких відкриваються сезонні пункти обміну іноземних валют, – строком не більше 275 календарних днів) цим пунктом обміну валюти письмово повідомляє про це територіальне управління, яке робить відповідну

⁶⁴ Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України від 06.07.1995 № 265/95-ВР у редакції Закону України від 01.06.2000 № 1776-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 38. – Ст. 315.

⁶⁵ Про затвердження Правил проведення перевірок пунктів обміну іноземної валюти на території України: Постанова Правління Національного банку України від 04.07.2001 № 259 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 30. – Ст. 1364.

відмітку в Книзі реєстрації пунктів обміну валюти про тимчасове припинення роботи пункту обміну валют.

Про відновлення роботи пункту обміну валюти банк (фінансова установа) за один день до цього письмово повідомляє територіальне управління, яке робить відповідну відмітку в Книзі реєстрації пунктів обміну валюти.

У повідомленні про тимчасове припинення або відновлення роботи пункту обміну валюти, а також у заяві про припинення роботи пункту обміну валюти мають зазначатися реєстраційний номер пункту обміну валюти в територіальному управлінні, дата та номер відповідного рішення банку (фінансової установи).

Територіальне управління приймає рішення про відкликання довідки про реєстрацію пункту обміну валюти з повідомленням про це банку (фінансовій установі), якщо банк (фінансова установа) надав (надала) інформацію про відновлення тимчасово припиненої роботи пункту обміну валюти пізніше встановленого терміну.

Банк (фінансова установа) має в триденний строк після отримання цього рішення повернути довідку про реєстрацію пункту обміну валюти до територіального управління, яке робить відповідну відмітку в Книзі реєстрації пунктів обміну валюти.

У разі прийняття Національним банком України рішення про припинення дії письмового дозволу на здійснення банком валютно-обмінних операцій чи відкликання банківської ліцензії або про відкликання генеральної ліцензії фінансової установи на здійснення операцій з валютними цінностями банк (фінансова установа) має в триденний строк після отримання цього рішення повернути довідки про реєстрацію пунктів обміну валюти до територіального управління, яке робить відповідну відмітку в Книзі реєстрації пунктів обміну валюти.

Так само у разі прийняття банком (фінансовою установою) рішення про припинення роботи пункту обміну валюти банк (фінансова установа) має в триденний строк після прийняття цього рішення повернути довідку про реєстрацію пункту обміну валюти разом із заявою про припинення роботи пункту обміну валюти до територіального управління, яке робить відповідну відмітку в Книзі реєстрації пунктів обміну валюти.

Якщо за звітною інформацією банку про обсяги операцій з купівлі-продажу іноземних валют у таких пунктах обміну валюти агентів середньомісячний обсяг цих операцій протягом трьох місяців

становить менше ніж 100 тис. грн., керівник відповідного територіального управління приймає рішення про здійснення позапланових перевірок діяльності пунктів обміну валюти агентів. У разі виявлення за результатами перевірки факту проведення валютно-обмінних операцій без відображення їх у РРО та звітних документах він уживає відповідних заходів.

Щоденно до початку робочого дня згідно з наказом (розпорядженням) керівника банку, фінансової установи, їх філій або відповідним розпорядженням заступника керівника банку, фінансової установи, їх філій встановлюються курси купівлі та продажу іноземних валют за гривні.

За згодою керівника банку, філії банку курси купівлі та продажу іноземних валют за гривні в касі відділення, що перебуває як на балансі банку, так і на балансі філії, можуть установлюватися розпорядженням керівника відділення.

У наказі (розпорядженні) про встановлення курсів купівлі та продажу іноземних валют за гривні в касі банку (фінансової установи), у пунктах обміну валюти мають зазначатися дата, час, з якого діють установлені курси, значення курсів купівлі та продажу іноземних валют за гривні, місцезнаходження і реєстраційний номер пункту обміну валюти банку (фінансової установи) та пункту обміну валюти агента у відповідному територіальному управлінні.

У касі банку (фінансової установи) та в пунктах обміну валюти, які розташовані за різними адресами, у тому числі в пунктах обміну валюти агентів в один і той самий робочий день, можуть бути встановлені різні значення курсів купівлі та продажу іноземних валют.

У пункті обміну валюти, у якому працюють одночасно кілька касирів, не може встановлюватися кілька різних значень курсів купівлі та продажу іноземних валют.

Банк (фінансова установа) протягом робочого дня може змінювати значення курсів купівлі та продажу іноземних валют у касі з обов'язковим оформленням кожного зміненого значення курсів купівлі та продажу відповідним наказом (розпорядженням), у якому обов'язково зазначається час зміни курсів.

Банк (фінансова установа) один раз протягом робочого дня може змінювати курси купівлі та продажу іноземних валют, що були встановлені на початок робочого дня як у власних пунктах обміну

валюти, так і в пунктах обміну валюти агентів, лише за умови зміни касирів і тільки до 20-ї години.

Згідно з наказом банку (фінансової установи), за здійснення валютно-обмінних операцій справляється комісійна винагорода в межах тарифів, що встановлені на час здійснення цих операцій.

У касах банків (фінансових установ) у доступному для огляду клієнтами місці розміщується така інформація:

- копія наказу (розпорядження) по банку (фінансовій установі) про встановлення курсів купівлі та продажу іноземних валют;

- перелік операцій, які здійснює ця каса;

- повідомлення про обов'язковість здійснення касиром операцій з повернення клієнту відповідної суми коштів у національній або іноземній валюті в разі його звернення з відмовою від валютно-обмінної операції не пізніше 15 хвилин після проведення такої операції;

- повідомлення українською та іноземними мовами про можливість здійснення фізичними особами - нерезидентами зворотного обміну невикористаних коштів у гривнях на іноземну валюту лише за умови пред'явлення ними довідки за встановленою формою;

- витяг з наказу про встановлення тарифів комісійної винагороди за операціями, які здійснює ця каса, що засвідчується підписом керівника банку (фінансової установи) та скріплюється печаткою банку (фінансової установи);

- повідомлення про ознаки платіжності та зношення банкнот іноземної валюти, які приймаються банками (фінансовими установами) і пунктами обміну валюти на території України.

Додатково до цієї інформації у пункті обміну валюти розміщується така інформація:

- назва банку (фінансової установи), який відкрив пункт обміну валюти, а також назва агента, якщо пункт обміну валюти працює на підставі агентського договору;

- зразок квитанції (довідки) про здійснену валютно-обмінну операцію з повідомленням про необхідність її отримання фізичною особою;

- режим роботи пункту обміну валюти;

- телефон керівника, що відповідає за роботу пункту обміну валюти.

Режим роботи пункту обміну валюти встановлює банк (фінансова установа). У прикордонних зонах, аеропортах, на залізничних, морських та річкових вокзалах пункти обміну валюти мають функціонувати не менше 21 години на добу. Тривалість режиму роботи пунктів обміну валюти, розташованих в інших місцях, встановлює банк (фінансова установа) за погодженням з адміністрацією підприємства, установи або органу державної влади, на території яких вони відкриті.

У пункті обміну валюти мають бути наявні такі документи:

- копія довідки про реєстрацію пункту обміну валюти в територіальному управлінні, скріплена печаткою банку (фінансової установи);
- витяг з наказу банку (фінансової установи) про відкриття пункту обміну валюти, який має бути засвідчений підписом керівника банку (фінансової установи) та скріплений печаткою банку (фінансової установи);
- торговий патент згідно з Законом України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності»;
- журнал обліку валютно-обмінних операцій у разі виходу з ладу РРО.

Банкам (фінансовим установам) забороняється встановлювати обмеження щодо номіналу та року емісії банкнот іноземної валюти, які є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, з якою здійснюються валютно-обмінні операції, крім тих, що встановлюються Національним банком України.

Касири банків (фінансових установ) і пунктів обміну валюти зобов'язані приймати платіжні банкноти іноземної валюти з незначними ознаками зношення (додаток Г). Банкноти іноземної валюти, що не відповідають цим ознакам, та банкноти іноземної валюти, що вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу, приймаються банками (фінансовими установами, крім національного оператора поштового зв'язку) на інкасо.

Банкноти іноземної валюти, що викликали сумнів касира щодо їх справжності або з ознаками підроблення, банки (фінансові установи) вилучають і передають на дослідження в установленому порядку.

З метою організації безперебійної роботи пунктів обміну валюти як власних, так і пунктів обміну валюти агентів, банк (фінансова

установа) самостійно встановлює для них розмір авансу в готівковій іноземній валюті й готівкових гривнях і до початку робочого дня, включаючи вихідні і святкові дні, забезпечує власні пункти обміну валюти та пункти обміну валюти агентів коштами відповідно до встановлених обсягів, а також забезпечує ці пункти обміну валюти бланками суворого обліку - довідками та квитанціями про здійснення валютно-обмінних операцій, реєстрами (журналами-реєстрами) для обліку за кожним видом операцій, що здійснюють ці пункти обміну валюти.

Порядок забезпечення цінностями пунктів обміну валюти, що працюють на підставі укладених з банками агентських договорів, порядок підкріплення та інкасації (перевезення) коштів і умови видачі банком коштів під відповідальність касирів цих пунктів визначаються в агентських договорах банків з юридичними особами.

Порядок переміщення і передавання готівки та цінностей під відповідальність працівників банку (фінансової установи) визначається внутрішнім положенням (інструкцією) банку (фінансової установи) щодо здійснення касових операцій.

Протягом робочого дня пункти обміну валюти здійснюють операції за рахунок коштів отриманого від банку (фінансової установи) авансу в іноземній валюті та в гривнях, а також за рахунок купленої іноземної валюти та отриманих гривень.

Банки (фінансові установи) зобов'язані забезпечувати підкріплення та інкасацію коштів власних пунктів обміну валюти та пунктів обміну валюти агентів.

Не допускається зберігання в пунктах обміну валюти банків (фінансових установ) готівкової іноземної валюти, гривень та дорожніх чеків у неробочий час, якщо їх приміщення не відповідають вимогам нормативно-правових актів Національного банку України щодо технічного стану та організації охорони.

Банк (фінансова установа) має встановлювати максимальну суму залишків іноземної валюти та гривень у касах пунктів обміну валюти банку (фінансової установи) у неробочий час в обов'язку, що має забезпечити роботу цих пунктів протягом робочого дня. Залишки валютних цінностей, що перевищують установлену максимальну суму, підлягають інкасації, яку здійснюють банки (фінансові установи).

Пункти обміну валюти банку (фінансової установи) під час роботи у вихідні й святкові дні можуть перевищувати встановлену

максимальну суму залишків іноземної валюти та гривень у касі за умови обов'язкової інкасації валютних цінностей, що перевищують установлену максимальну суму, не пізніше наступного робочого дня банку (фінансової установи).

Якщо пункти обміну валюти працюють цілодобово, то закінченням робочого дня вважається початок операційного дня банку (фінансової установи).

Не допускається відмова касира пункту обміну валюти у здійсненні будь-якої операції, зазначеної в переліку операцій, які здійснює цей пункт обміну валюти, у тому числі операції сторно, за наявності відповідних коштів для цього.

Операція сторно – це операція з повернення клієнту відповідної суми коштів у національній або іноземній валюті в разі його звернення з відмовою від валютно-обмінної операції не пізніше 15 хвилин після проведення такої операції.

Входити до приміщення пункту обміну валюти дозволяється лише особам, визначеним у наказі про відкриття пункту обміну валюти, та представникам органів, уповноважених здійснювати перевірку пунктів обміну валюти згідно з чинним законодавством України.

Керівник, що відповідає за роботу пунктів обміну валюти як власних, так і пунктів обміну валюти агентів, забезпечує вивчення касирами правил здійснення валютно-обмінних операцій з використанням РРО, а також контроль за технічним обслуговуванням РРО відповідними службами.

На період виходу з ладу РРО або в разі тимчасового відключення електроенергії облік валютно-обмінних операцій здійснюється вручну не більше 72 годин з веденням реєстрів установленої форми і наданням клієнту бланків суворого обліку із занесенням підсумкової інформації про проведені операції без використання РРО до журналу обліку валютно-обмінних операцій у разі виходу з ладу РРО.

Підсумкова інформація про проведені операції без використання РРО заноситься до журналу обліку валютно-обмінних операцій у разі виходу з ладу РРО:

- у кінці робочого дня, якщо РРО не функціонував протягом усього робочого дня;
- у кінці терміну роботи без використання РРО, якщо РРО не функціонував частину робочого дня.

Служби, що відповідають за ремонт РРО, не пізніше 72 годин після виходу його з ладу зобов'язані усунути дефект і забезпечити його належне функціонування. Якщо в зазначений термін ремонт не може бути здійснений, то в пункті обміну встановлюється резервний РРО та складається акт за підписом керівника, що відповідає за роботу пунктів обміну валюти, і представника сервісної організації. Будь-який заново встановлений РРО має бути зареєстрований у державному податковому органі (так само, як і під час первинної його реєстрації).

За валютно-обмінними операціями на суму, що перевищує еквівалент 50000 гривень, передбачається необхідність **ідентифікації фізичної особи**, яка їх здійснює. У квитанції за установленою формою мають зазначатися такі реквізити:

- для фізичної особи-резидента: прізвище, ім'я, по батькові особи, яка здійснює таку операцію, дата народження, серія та номер паспорта (іншого документа, який посвідчує особу), дата видачі та орган, що його видав, місце проживання, ідентифікаційний номер згідно з Державним реєстром фізичних осіб-платників податків та інших обов'язкових платежів;

- для фізичної особи-нерезидента: прізвище, ім'я, по батькові (у разі його наявності) особи, яка здійснює операцію з готівкою, дата народження, серія та номер паспорта (іншого документа, який посвідчує особу), дата видачі та орган, що його видав, громадянство, місце проживання або тимчасового перебування.

У разі ненадання клієнтом документів або відомостей, необхідних для з'ясування його особи, чи умисного надання неправдивих відомостей банк (фінансова установа) відмовляє клієнту у проведенні валютно-обмінної операції з обов'язковим посиленням на ст. 64 Закону України «Про банки і банківську діяльність» та ст. 18 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

Касири кас банків (фінансових установ) та касири пунктів обміну валюти зобов'язані з'ясовувати резидентність осіб, які мають намір здійснити валютно-обмінну операцію, і попереджати про те, що нерезиденти мають змогу провести зворотний обмін невикористаних коштів у гривнях на іноземну валюту лише за умови пред'явлення ними довідки за установленою формою.

Операції з купівлі-продажу у фізичних осіб-резидентів та нерезидентів готівкової іноземної валюти за готівкові гривні або

зворотного обміну фізичними особами - нерезидентами невикористаних коштів у гривнях на готівкову іноземну валюту на суму, що перевищує 15000 гривень, здійснюються лише через касу банку (фінансової установи) після пред'явлення документа, який засвідчує особу, що здійснює операцію з готівкою, із зазначенням у квитанції прізвища, імені, по батькові, а на суму, що перевищує 50000 гривень, - із зазначенням у квитанції таких реквізитів: прізвища, імені, по батькові особи, яка здійснює таку операцію, серії та номер паспорту (іншого документа, який засвідчує особу), дати видачі та органу, що його видав, місця проживання, ідентифікаційного номера згідно з Державним реєстром фізичних осіб-платників податків та інших обов'язкових платежів (за наявності).

Здійснені операції відображаються касою банку (фінансової установи), пунктом обміну валюти в реєстрі купленої (проданої) іноземної валюти.

Під час здійснення операцій з видачі фізичним особам-нерезидентам гривень в банкоматі на території України за платіжними картками міжнародних платіжних систем зворотний обмін невикористаних гривень здійснюють лише каси того банку, якому належить банкомат, на підставі чека банкомата.

Уповноважені банки та фінансові установи здійснюють операції з продажу за гривні готівкової іноземної валюти фізичним особам - резидентам або зворотного обміну коштів у гривнях на іноземну валюту фізичним особам-нерезидентам у межах, що встановлюються Національним банком України.

Банки, які не мають прямого кореспондентського рахунку у валютах 2-ї і 3-ї груп Класифікатора іноземних валют, та фінансові установи здійснюють операції з купівлі-продажу готівкових валют 2-ї і 3-ї груп Класифікатора іноземних валют за наявності:

- для банків – кореспондентського рахунку у відповідній іноземній валюті, відкритого в іншому банку, що має прямий кореспондентський рахунок у такій валюті в іноземному банку, та договору на зарахування такої валюти на кореспондентський рахунок, відкритий у зазначеному банку;
- для фінансових установ – рахунку у відповідній іноземній валюті та договору на зарахування такої валюти на рахунок, відкритий у банку, що має прямий кореспондентський рахунок у такій валюті в іноземному банку.

Інкасацію цих валют до банку може здійснювати будь-яка юридична особа, що має право здійснювати інкасацію, у тому числі і банк, у якому відкрито рахунок у цих валютах.

Операції з конвертації готівкової іноземної валюти здійснюються банками (фінансовими установами) та їх пунктами обміну валюти лише з тими валютами, що належать до 1-ї групи Класифікатора іноземних валют.

Операції з конвертації однієї готівкової іноземної валюти в іншу готівкову іноземну валюту здійснюються для фізичної особи-нерезидента лише в касі банку (фінансової установи) після пред'явлення касиру документа, який засвідчує цю особу, та за наявності підтвердження джерел походження іноземної валюти (копії цих документів залишаються в документах дня). У разі ввезення нерезидентом в Україну іноземної валюти в пред'явленій митній декларації робиться відмітка про її конвертацію.

Операції з конвертації фізичним особам-резидентам готівкової іноземної валюти в іншу іноземну валюту, якщо сума валюти, наданої клієнтом, перевищує 15000 гривень за офіційним курсом гривні до цієї валюти на день проведення операції, здійснюються лише через касу банку (фінансової установи) після пред'явлення касиру документа, який засвідчує цю особу, із зазначенням у квитанції прізвища, імені, по батькові, а на суму, що перевищує 50000 гривень, – із зазначенням у квитанції таких реквізитів: прізвища, імені, по батькові особи, яка здійснює таку операцію, серії та номера паспорта (іншого документа, який засвідчує особу), дати видачі та органу, що його видав, місця проживання, ідентифікаційного номера згідно з Державним реєстром фізичних осіб-платників податків та інших обов'язкових платежів (за наявності).

Порядок організації та проведення **перевірок** пунктів обміну іноземної валюти уповноважених банків або юридичних осіб, які діють на підставі агентських угод з уповноваженими банками, встановлює Національний банк України. Також він визначає обов'язки уповноважених банків або юридичних осіб, які діють на підставі агентських угод з уповноваженими банками, у сприянні проведенню перевірок.⁶⁶

⁶⁶ Про затвердження Правил проведення перевірок пунктів обміну іноземної валюти на території України: Постанова Правління Національного банку України від 04.07.2001 № 259 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 30. – Ст. 1364.

Перевірки пунктів обміну здійснюються уповноваженими працівниками центрального апарату та територіальних управлінь Національного банку.

Перевірки пунктів обміну здійснюються відповідно до планів перевірок, складених на кожен квартал тими структурними підрозділами Національного банку, до компетенції яких належить здійснення таких перевірок, і затверджених керівниками цих підрозділів. Планові перевірки кожного пункту обміну здійснюються, як правило, не рідше одного разу за півроку. Позапланові перевірки здійснюються за вказівкою керівництва Національного банку або його територіальних управлінь.

Перевірки пунктів обміну можуть здійснюватися комплексно або з окремих питань (дотримання встановлених порядків обліку операцій з купівлі-продажу іноземної валюти, застосування реєстраторів розрахункових операцій, обмінних курсів, вимог з організації охорони та технічного стану приміщень пунктів обміну).

Комплексні перевірки пунктів обміну мають передбачати перевірку операцій щодо їх відповідності чинному валютному законодавству та нормативно-правовим актам Національного банку.

Перевірки пунктів обміну можуть здійснюватися разом з податковими органами та/або правоохоронними органами, за їх згодою.

У разі потреби здійснення перевірки даних за попередні операційні дні, які зберігаються в пам'яті РРО, слід залучати до перевірки осіб, які відповідно до законодавства мають право доступу до зазначених даних (адміністратор комп'ютерно-касової системи уповноваженого банку або агента, або представник відповідного податкового органу).

Перевірка пункту обміну має розпочинатися з пред'явлення уповноваженими працівниками своїх повноважень представнику уповноваженого банку або агента чи працівнику цього пункту обміну. Ці повноваження підтверджуються відповідним дорученням, яке видає уповноваженим працівникам керівник, який призначив перевірку, та службовими посвідченнями.

Уповноважені працівники під час проведення перевірок мають право:

а) отримувати від касира пункту обміну необхідні для перевірки документи, у тому числі:

- копію довідки про реєстрацію пункту обміну територіальним управлінням Національного банку;
- накази та інші документи уповноваженого банку або агента;
- первинні та інші бухгалтерські, обліково-звітні та грошово-розрахункові документи, дані про операції поточного дня;
- документи, пов'язані з організаційно-технічним забезпеченням діяльності пункту обміну (документи про реєстрацію РРО тощо);

б) отримувати від касира пункту обміну довідки та усні роз'яснення, а також письмові пояснення у разі невиконання або неналежного виконання ним вимог чинного законодавства, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку; ознайомлюватися з роботою організаційно-технічних засобів, які використовуються у цьому пункті обміну, у разі надання ними готівкової валюти для обміну (з можливим подальшим анулюванням здійсненої операції);

в) у разі необхідності – самостійно або за допомогою уповноваженого банку чи агента, пункт обміну якого перевіряється, робити копії з отриманих документів;

г) доступу до приміщення пункту обміну без представника уповноваженого банку чи агента;

г) вимагати від касира пункту обміну власноручно перерахувати наявну готівку в їх присутності.

Уповноважені банки або агенти, пункти обміну яких перевіряються, під час перевірки повинні сприяти її проведенню, зокрема зобов'язані надавати на вимогу уповноважених працівників усі необхідні їм довідки, пояснення та документи.

Випадки невиконання або неналежного виконання уповноваженим банком або агентом, пункт обміну якого перевіряється, передбачених вимог, відображаються в акті перевірки. Зазначений акт може бути підставою для притягнення уповноваженого банку або агента, пункт обміну якого перевіряється, до відповідальності згідно з чинним законодавством.

Уповноважені працівники повідомляють уповноважений банк або агента, пункт обміну якого перевіряється, про виявлені в цьому пункті обміну недоліки та порушення через їх представників (у разі їх присутності) безпосередньо після перевірки, а також письмово (за підписом керівника структурного підрозділу) протягом трьох робочих днів після здійснення перевірки.

За результатами перевірки кожного пункту обміну складається акт перевірки. У цьому акті зазначаються всі виявлені під час перевірки порушення та недоліки. Акти перевірок підписують уповноважені працівники. У разі проведення перевірок уповноваженими працівниками разом із податковими органами та/або правоохоронними органами акт перевірки підписується усіма працівниками, які брали участь у перевірці.

Акт перевірки повинен подаватися для ознайомлення представнику уповноваженого банку або агента, пункт обміну якого перевірявся (у разі його присутності), та касиру. Зазначені представник та касир зобов'язані ознайомитися з актом перевірки та поставити на ньому свої підписи з позначкою: «З актом ознайомлений, один примірник отримав». У разі наявності заперечень кожен із них має право додати до акта перевірки свої письмові зауваження.

Якщо представник уповноваженого банку або агента, пункт обміну якого перевірявся, або касир від ознайомлення з актом або від підпису акта відмовляється, то уповноважений працівник повинен перед своїм підписом зробити такий запис: «Представник уповноваженого банку або агента, касир пункту обміну (зазначити, кому належить пункт обміну) (прізвище, ім'я, по батькові) від ознайомлення з актом (від підпису акта) відмовився».

Акт перевірки пункту обміну складається не менше ніж у трьох примірниках. Перший примірник надається представнику уповноваженого банку або агента, пункт обміну якого перевірявся, чи касиру, про що в другому та третьому примірниках акта робиться такий запис: «Перший примірник цього акта надано «___» _____ 200_ р. представнику уповноваженого банку або агента чи касиру (прізвище, ім'я, по батькові та підпис отримувача)». Другий примірник передається керівнику, який призначив перевірку, для розгляду та вжиття заходів, а третій примірник залишається для обліку та контролю у структурному підрозділі, уповноважені працівники якого здійснювали цю перевірку. У разі проведення перевірки групою, сформованою із залученням відповідних податкових та/або правоохоронних органів, складаються додаткові примірники для їх подання до органів, уповноважені працівники яких були в складі групи перевірки (для обліку).

Згідно зі ст. 18 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та

послуг» від 6 липня 1995 року № 265/95-ВР⁶⁷ у разі порушення встановленого цим Законом порядку виконання операцій з купівлі продажу іноземної валюти до уповноважених банків та суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюють свою діяльність на підставі агентських угод з уповноваженими банками, за рішенням відповідних органів Державної податкової служби України застосовуються фінансові санкції у таких розмірах:

- ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі непроведення розрахункових операцій через реєстратор розрахункових операцій, нероздрукування розрахункового документа, що підтверджує виконання операції з купівлі-продажу іноземної валюти, або проведення операції на неповну суму коштів;

- ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі застосування під час здійснення розрахункових операцій незареєстрованого, непломбованого або опломбованого з порушенням встановленого порядку реєстратора розрахункових операцій;

- ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі невідповідності даних розрахункових документів, що підтверджують здійснення операцій з купівлі-продажу іноземної валюти, даним їх других примірників та/або даним фіскального звіту;

- п'ятикратного розміру суми, на яку виявлено незбіг, – у разі перевищення суми готівкових коштів або іноземної валюти на місці проведення операцій над сумою коштів, зазначеною у фіскальному звіті;

- п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі застосування при здійсненні операцій з купівлі продажу іноземної валюти реєстратора розрахункових операцій, до якого внесено зміни у програмно-технічні засоби, що реалізують фіскальні функції.

Отже, виявлення факту проведення валютно-обмінних операцій у пункті обміну валюти без відображення їх у РРО та звітних документах тягне за собою, по-перше, застосування штрафних санкцій, по-друге, скасування рішення про реєстрацію такого пункту обміну валюти. Крім того, виявлені вищезазначені порушення (два і

⁶⁷ Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України від 06.07.1995 № 265/95-ВР у редакції Закону України від 01.06.2000 № 1776-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 38. – Ст. 315.

більше протягом 12 місяців двома і більше пунктами обміну валюти одного агента), у тому числі й відмова у доступі уповноваженим працівникам Національного банку України до приміщення пункту обміну валюти для здійснення перевірки, тягнуть за собою скасування рішення про погодження договору між банком і агентом. Загалом розглянуті правила сприяють підвищенню рівня обслуговування у сфері готівкових валютно-обмінних операцій і запобіганню порушень норм їх організації та здійснення.

2.3. Валютні перевірки податковими органами

Право здійснювати контроль за валютними операціями надано податковим органам п.1 ст.8 і п.4 ст.10 Закону України «Про державну податкову службу в Україні». ⁶⁸ Перевіркам, що здійснюють податкові органи з метою валютного контролю, притаманні специфічні особливості, які часто спричиняють конфлікт інтересів платників податків і податківців. ⁶⁹

Перевірки з метою валютного контролю здійснюються податківцями у виконання ряду законодавчих актів (таблиця 2.2).

Особливе місце серед перерахованих законодавчих актів посідає Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», згідно з яким функції податківців містять у собі контроль за:

- розрахунками в межах торгового обігу між резидентами і нерезидентами в іноземній валюті через уповноважені банки;
- надання звітності про валютні операції;
- декларування валютних цінностей та іншого майна;
- операції з валютними цінностями, що потребують отримання ліцензій НБУ, серед яких вивезення, переказування і пересилання за межі України валютних цінностей у визначених Декретом випадках, ввезення, переказування, пересилання в Україну валюти, надання і отримання резидентами кредитів в іноземній валюті, якщо терміни і суми таких кредитів перевищують встановлені законодавством межі, використання іноземної валюти на території України як засобу платежу або як застави, розміщення валютних цінностей на рахунках

⁶⁸ Про державну податкову службу в Україні: Закон України від 4.12.1990 № 509-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №6. – Ст.37.

⁶⁹ Журавская И. Валютные проверки: особый налоговый контроль // Сборник систематизированного законодательства. – 2006. – № 5. – С. 168.

і у вкладах за межами України, здійснення інвестицій за кордон (таблиця 2.3).⁷⁰

Таблиця 2.2

Компетенція органів державної податкової служби в межах валютного контролю

№ з/п	Предмет контролю	Суб'єкти, що підлягають контролю	Регуляторний акт
1.	Здійснення розрахунків у межах торгового обігу між резидентами та нерезидентами в іноземній валюті через уповноважені банки	Резиденти і нерезиденти, які не є банками та іншими фінансовими установами	Декрет КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»
2.	Надання звітності про валютні операції		
3.	Декларування валютних цінностей та іншого майна		
4.	Здійснення операцій з валютними цінностями, що потребують ліцензій НБУ		
5.	Отримання кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів, за договорами, що підлягають обов'язковій реєстрації в НБУ	Резиденти	Указ № 734/99
6.	Дотримання строків розрахунків за експортними, імпорнтними та лізинговими операціями		Закон про розрахунки

Відповідно до Указу Президента України «Про врегулювання порядку одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства» органи державної податкової служби контролюють отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів з обов'язковою реєстрацією договорів в НБУ.⁷¹ Положення про порядок отримання резидентами кредитів,

⁷⁰ Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 №15-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.

⁷¹ Про врегулювання порядку одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства: Указ Президента України від 27.06.1999 № 734/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 27. – Ст. 1310.

позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам затверджене постановою Правління НБУ від 17 червня 2004 р.⁷²

Таблиця 2.3

Прямі інвестиції на початок року⁷³, (млн. дол. США)

Рік	Прямі іноземні інвестиції в Україну	Прямі інвестиції з України
1995	483,5	20,3
1996	896,9	84,1
1997	1438,2	97,4
1998	2063,6	127,5
1999	2810,7	97,5
2000	3281,8	98,5
2001	3875,0	170,3
2002	4555,3	155,7
2003	5471,8	144,3
2004	6794,4	166,0
2005	9047,0	198,6
2006	16890,0	219,5
2007	21607,3	243,3
2008	29542,7	6196,6
2009	35723,4	6198,6

Податківці на основі Закону «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» перевіряють дотримання резидентами строків розрахунків за експортними, імпортними і лізинговими операціями. Відповідно до ст. 1 даного Закону передбачене обов'язкове повернення в Україну виторгу резидентів в іноземній валюті на протязі 180 календарних днів «з дати митного оформлення (виписки вивізної вантажної митної декларації) експортованої продукції, а при експорті робіт (послуг), прав інтелектуальної власності – з моменту підписання акту або іншого

⁷² Про затвердження Положення про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам: Постанова Правління Національного банку України від 17.06.2004 № 270 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 29. – Ст. 1963.

⁷³ Офіційний сайт Держкомстату України. – <http://www.ukrstat.gov.ua>.

документу, що підтверджує виконання робіт, надання послуг, експорт прав інтелектуальної власності».⁷⁴

Таким чином, зазначені законодавчі акти хоча і не відносяться до законів за питаннями оподаткування, визначають контрольні функції державної податкової служби. Крім того, вони встановлюють види відповідальності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, розміри штрафів і пені.

Застосовувати до порушників такі фінансові (штрафні) санкції податківці мають право відповідно до п. 11 ст. 11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні». Процедура їх застосування подібна загальній процедурі податкового адміністрування, визначеній Законом України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетом і державними цільовими фондами».⁷⁵

Керівник податкового органу (або його заступник) на підставі акту перевірки суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності приймає рішення про застосування штрафних фінансових санкцій відповідно з Порядком направлення органами державної податкової служби України податкових повідомлень платникам податків і рішень про застосування штрафних (фінансових) санкцій, затвердженим наказом ДПАУ від 21 червня 2001 р. Дане рішення направляється суб'єкту, щодо якого здійснювалась перевірка. Отримавши таке рішення, суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності може оскаржити його на підставі та в порядку, що передбачені в пп. 5.2.2 ст. 5 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетом і державними цільовими фондами».⁷⁶

Невиконання означеного рішення не призводить до виникнення податкового боргу, оскільки не відбувається узгодження податкового

⁷⁴ Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті: Закон України від 23.09.1994 № 185/94-ВР із змінами та доповненнями// Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 40. – Ст. 364.

⁷⁵ Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетом і державними цільовими фондами: Закон України від 21.12.2000 № 2181-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №10. – Ст. 44.

⁷⁶ Про затвердження Порядку направлення органами державної податкової служби України податкових повідомлень платникам податків та рішень про застосування штрафних (фінансових) санкцій: Наказ Державної податкової адміністрації України від 21.06.2001 № 253 (в редакції наказу Державної податкової адміністрації України від 27.05.2003 № 247) // Офіційний вісник України. – 2001. – № 28. – Ст. 1276.

зобов'язання. Тому що узгодження податкового зобов'язання пов'язане з представленням або перевіркою податкових декларацій, які не існують в сфері валютного законодавства. На підставі цього можна зробити висновок, що у випадку несплати штрафних (фінансових) санкцій, що визначені у рішенні, податківці не можуть застосувати міри, що передбачені Законом України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетом і державними цільовими фондами», а саме податкову заставу та адміністративний арешт, але правомірно можуть звертатися до суду з метою сплати суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності штрафних (фінансових) санкцій.

Через те що на сьогодні відсутній єдиний підзаконний нормативно-правовий акт, який би визначав особливості здійснення податківцями валютного контролю, вони повинні виконувати контрольні функції за суворого дотримання положень Закону України «Про державну податкову службу в Україні», оскільки він є основним документом, що регулює їх повноваження. Такий підхід дає можливість систематизувати повноваження податківців при здійсненні валютного контролю.

На сьогодні питання валютного контролю, здійснюваного податківцями містяться не тільки у вищезазначених законодавчих актах, але й у підзаконних та відомчих актах, серед яких слід зазначити:

- Положення про валютний контроль, затверджене постановою Правління НБУ від 08.02.2000 № 49;
- Порядок застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства, затверджене наказом ДПАУ від 04.10.1999 № 542;
- Порядок оформлення результатів документальних перевірок по дотриманню податкового та валютного законодавства суб'єктами підприємницької діяльності-фізичними особами, затверджений наказом ДПАУ від 11.06.2004 № 326;
- Порядок оформлення результатів невиїзних документальних, виїзних планових і позапланових перевірок з питань дотримання податкового, валютного та іншого законодавства, затверджений наказом ДПАУ від 10.08.2005 № 327;
- Методичні рекомендації по оформленню матеріалів документальних перевірок, затверджені наказом ДПАУ від 15.10.2004 № 599.

Цей перелік не є вичерпним. Його можна доповнити також нормативно-правовими документами, які визначають процедуру оскарження суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності рішень податківців за результатами валютних перевірок, особливості стягнення заборгованості та інших питань, що є наслідком проведення перевірок. Наявність такої кількості нормативно-правових і відомчих документів про валютні перевірки потребує визначеної систематизації питань, що стосуються повноважень податківців під час таких перевірок.

З метою контролю за валютними операціями відповідно до ст. 11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» органи державної податкової служби можуть здійснювати планові та позапланові перевірки. Такі перевірки здійснюються щодо:

- юридичних осіб;
- їх філій, відділень, інших відокремлених підрозділів, що не мають статусу юридичної особи;
- фізичних осіб, що мають статус суб'єктів підприємницької діяльності.

Невиїзна документальна перевірка в межах валютного контролю (у тому числі відносно зовнішньоекономічної діяльності) законодавством не передбачена (п.1 ст.11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні»).

Невиїзні перевірки відповідно до ст. 11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» здійснюються на підставі наданих податкових декларацій, звітів та інших документів, пов'язаних із нарахуванням та сплатою податків і зборів (обов'язкових платежів) незалежно від способу їх надання. При цьому вони здійснюються в приміщенні державної податкової служби.

Таким чином, під час проведення невиїзної перевірки податківці можуть перевіряти виключно податкові документи, пов'язані з нарахуванням і сплатою податків і зборів (обов'язкових платежів).

Суб'єкти ж зовнішньоекономічної діяльності надають декларацію про валютні цінності, доходи та майно, що належить резиденту України і знаходиться за її межами відповідно до наказу Міністерства фінансів України від 25 грудня 1995 р. № 207. Але на підставі цієї декларації не здійснюються ані нарахування, ані сплата будь-якого податку, збору (обов'язкового платежу).

Таким чином, декларація про валютні цінності не належить до тих документів, які можуть перевіряти податківці під час невиїзної документальної перевірки.

Вимоги про надання зовнішньоекономічних контрактів та інших документів (незалежно від того, оригінали це, чи копії) виходять за межі повноважень податківців.

У межах невиїзної документальної перевірки примусове вилучення документів взагалі неможливе, оскільки таке вилучення повинне здійснюватися у приміщенні платника податку (п.9 ст.11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні»). Але це фізично не є можливим, тому що така перевірка здійснюється у приміщенні органу ДПС.

Незалежно від того, яка здійснюється перевірка, податківці можуть безкоштовно отримувати від платників податків, а також від Національного банку України та комерційних банків у порядку, встановленому Законом України від 7 грудня 2000 р. «Про банки і банківську діяльність», довідки та/або копії документів про наявність банківських рахунків. Довідки про обсяг та обіг коштів на рахунках, у тому числі про ненадходження у визначені строки валютної виручки, податківці можуть отримувати тільки за рішенням суду.

П. 4. ст. 11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» надає податківцям право запрошувати платників податків або їх представників для перевірки правильності нарахування та своєчасності сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) такими платниками податків. Але питання своєчасності розрахунків за зовнішньоекономічним контрактом не пов'язане з питанням нарахування та своєчасності сплати податків, зборів та ін.

На підставі п. 1 ст. 11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» органи ДПС мають право здійснювати планові перевірки дотримання валютного законодавства юридичними особами, їх філіями, іншими відокремленими підрозділами, що не мають статусу юридичної особи.

Стаття 11¹ цього Закону уточнює, що під час планової перевірки перевіряється своєчасність, достовірність, повнота нарахування та сплати податків і зборів (обов'язкових платежів). При цьому перевірка здійснюється за сукупними показниками фінансово-господарської діяльності платника податків, а не за окремими видами зобов'язань перед бюджетами, крім зобов'язань за бюджетними позиками та кредитами, гарантованими бюджетними коштами.

У ст. 11¹ зазначеного Закону визначено, що під час планової виїзної перевірки контролюється своєчасність, достовірність, повнота нарахування та сплати податків і зборів (обов'язкових платежів). Крім того, п. 1 ст. 11 Закону передбачає можливість перевірки дотримання валютного законодавства під час планової виїзної перевірки.

Таким чином, під час планової виїзної перевірки податківці можуть перевіряти не тільки питання про нарахування та сплату податкових платежів, але і питання, що підлягають контролю на підставі Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», Указу Президента України «Про врегулювання порядку одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства» та Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті».

Пункт 3 ст. 11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» надає податківцям право отримувати від платників податків (посадових осіб платників податків) пояснення з питань, що виникають під час перевірок і стосуються реалізації повноважень органів ДПС, визначених цим та іншими законами України.

Ненадання у визначений термін декларації про валютні цінності не є підставою для позапланової виїзної перевірки. Згідно з пп. 2 п. 6 ст. 11¹ Закону України «Про державну податкову службу в Україні» позапланова виїзна перевірка здійснюється у випадку ненадання у визначений термін податкової декларації або розрахунку, якщо їх надання передбачене законом. Але декларація про валютні цінності, доходи або майно, що належать резиденту України і знаходяться за її межами, не є податковою декларацією.

Таким чином, існують суттєві обмеження щодо порядку проведення валютних перевірок податковими органами.

2.4. Контроль за переміщенням валюти через митний кордон України

Відповідно до ст. 11 Митного кодексу України митні органи здійснюють контроль за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.⁷⁷ Правила переміщення валюти через митний кордон України визначаються Інструкцією про

⁷⁷ Митний кодекс України від 11.07.2002 № 92-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 38-39. – Ст. 288

переміщення готівки і банківських металів через митний кордон України, затвердженою Постановою Правління Національного банку України від 27 травня 2008 р. № 148.⁷⁸

Відповідно до зазначеної Інструкції **фізична особа** має право ввозити в Україну та вивозити за межі України готівку в сумі, що не перевищує в еквіваленті 10000 євро без письмового декларування митному органу. Готівка в сумі, що перевищує в еквіваленті 10000 євро, ввозиться та вивозиться фізичною особою за умови письмового декларування митному органу в повному обсязі.

Юридична особа ввозить готівку в Україну або вивозить її за межі України через повноважного представника без обмеження суми на умовах письмового декларування відповідному митному органу в повному обсязі.

Повноважний представник юридичної особи, якій належать (орендовані, зафрахтовані або ті, що формуються в Україні/за межами України) транспортні засоби, що здійснюють пасажирські рейси, ввозить/вивозить готівку, що отримана на транспортному засобі за надані послуги та/або реалізований товар, на підставі відповідних касових документів.

Повноважний представник декларує готівку, яку ввозить/вивозить за дорученням юридичної особи та власні кошти, окремо з використанням двох примірників митної декларації.

Фізична особа, юридична особа ввозять в Україну і вивозять за межі України готівку в сумі, що перевищує в еквіваленті 10000 євро, за наявності документів, що підтверджують зняття готівки з рахунків банків (фінансових установ), виключно на ту суму, що перевищує в еквіваленті 10000 євро.

Фізична особа-нерезидент має право вносити кошти на рахунки в уповноважених банках або виконувати інші операції в банках України на підставі митної декларації.

Інструкцією дозволяється пересилати в Україну та за межі України готівку в міжнародних поштових відправленнях та в міжнародних експрес-відправленнях з оголошеною цінністю з дотриманням вимог Правил надання послуг поштового зв'язку, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 17.08.2002

⁷⁸ Про затвердження Інструкції про переміщення готівки і банківських металів через митний кордон України: Постанова Правління Національного банку України від 27.05.2008 № 148 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 43. – Ст. 1430.

№ 1155, Конвенції щодо уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень, постанови Кабінету Міністрів України від 25.12.2002 № 1948 «Деякі питання здійснення митного контролю товарів та інших предметів, що переміщуються (пересилаються) через митний кордон у міжнародних поштових та експрес-відправленнях»:

а) фізичним особам, юридичним особам (крім уповноважених банків) у сумі, що не перевищує в еквіваленті 300 євро;

б) уповноваженим банкам.

Міжнародні поштові відправлення та міжнародні експрес-відправлення, у які вкладена готівка в сумі, що перевищує встановлені Інструкцією норми, отримувачам не видаються, а повертаються відправникам.

Вивезення за межі України та ввезення в Україну національної та іноземної валюти уповноваженими банками здійснюється відповідно до Правил, затверджених постановою Правління Національного банку України від 6 серпня 2003 р. № 327.⁷⁹

Уповноважений банк, що має письмовий дозвіл Національного банку на відкриття кореспондентських рахунків у банках (нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними, має право:

- вивозити за межі України готівкову іноземну валюту для підкріплення власного кореспондентського рахунку, який відкрито в іноземному банку, у тому числі: зношену та пошкоджену готівкову іноземну валюту, а також вилучену з обігу або таку, що вилучається з нього, але підлягає обміну на готівкову іноземну валюту, яка перебуває в обігу;

- ввозити іноземну валюту для підкріплення каси уповноваженого банку, самостійно розраховуючи її суму.

Вивезення готівкової іноземної валюти за межі України та її ввезення в Україну здійснюється з дотриманням ліквідності на рівні, встановленому Національним банком.

Зазначені операції здійснюються на підставі:

⁷⁹ Правила вивезення з України і ввезення в Україну банками національної та іноземної валюти, банківських металів, бланків чеків: Постанова Правління Національного банку України від 06.08.2003 № 327 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 36. – Ст. 1955.

➤ договору з іноземним банком-кореспондентом про прийняття останнім готівкової іноземної валюти і зарахування цієї валюти на кореспондентський рахунок уповноваженого банку;

➤ договору з іноземним банком про доставку готівкової іноземної валюти іноземним банком українському банку;

➤ договору про кореспондентські відносини з іноземним банком, який передбачає можливість здійснення зазначених операцій.

Якщо договір укладений іноземною мовою, то повинен бути його нотаріально засвідчений переклад на українську мову.

Після вивезення за межі України або ввезення готівкової іноземної валюти уповноважений банк зобов'язаний подати до відповідного територіального управління Національного банку в строк, не більше ніж 10 робочих днів з дати зарахування валюти на кореспондентський рахунок банку або з дати оформлення вантажної митної декларації, копію вантажної митної декларації та опис цієї валюти за її номіналом. Зарахування готівкової іноземної валюти на кореспондентський рахунок підтверджується відповідною випискою.

Копія вантажної митної декларації та виписка засвідчуються підписом головного бухгалтера уповноваженого банку та відбитком печатки банку.

Подання цих документів здійснюється виключно шляхом їх пересилання підприємствами поштового зв'язку України з обов'язковим повідомленням про вручення.

Уповноважений банк зобов'язаний звітувати перед Національним банком про фактичне вивезення або ввезення готівкової іноземної валюти за формою і в порядку, установленими Національним банком.

Вивезення за межі України валюти України для здійснення валютно-обмінних операцій та ввезення в Україну валюти України, що одержана від здійснення валютно-обмінних операцій на території іноземної держави, здійснюється уповноваженим банком за спеціальним дозволом Національного банку України на підставі договору з іноземним банком-кореспондентом.

Спеціальний дозвіл надається уповноваженому банку на визначену суму та на строк до 30 календарних днів.

Для отримання спеціального дозволу уповноважений банк має подати Генеральному департаменту банківського нагляду такі документи:

• заяву із зазначенням загальної суми валюти України, яка вивозитиметься з України або ввозитиметься в Україну на підставі договору з іноземним банком-кореспондентом, номера кореспондентського рахунку, а також його реєстраційного номера в територіальному управлінні Національного банку та назви митниці, на якій проводитиметься митне оформлення;

• копію договору з іноземним банком-кореспондентом;

• копію письмового дозволу Національного банку на здійснення операцій із валютними цінностями, засвідчену підписом головного бухгалтера уповноваженого банку та відбитком печатки банку.

У разі повторного звернення уповноваженого банку щодо надання спеціального дозволу (за умови, що строк дії договору з іноземним банком ще не закінчився) копія договору не подається, а в заяві уповноваженого банку робиться відмітка про те, що копія договору була подана Департаменту раніше.

У разі необхідності Національний банк може вимагати подання додаткових документів.

Уповноважений банк зобов'язаний подати до Національного банку в строк не більше ніж 10 робочих днів з дати вивезення або ввезення валюти України копії вантажної митної декларації, опису банкнот за їх номіналами (додається до вантажної митної декларації), видаткових та прибуткових касових документів, виписку з кореспондентського рахунку уповноваженого банку, відкритого в іноземному банку, про зарахування відповідної іноземної валюти. Ці копії та виписка з кореспондентського рахунку уповноваженого банку, відкритого в іноземному банку, засвідчуються підписом головного бухгалтера уповноваженого банку і відбитком печатки банку.

Надання спеціальних дозволів Національного банку на вивезення за межі України та ввезення в Україну валюти України здійснює Департамент у порядку черговості отримання від уповноважених банків пакета документів після їх обов'язкової реєстрації та перевірки комплектності.

Загальний строк розгляду Департаментом документів для надання спеціальних дозволів не повинен перевищувати 15 днів із дати їх надходження. Якщо Департаменту для надання спеціальних дозволів потрібні додаткові документи, строк розгляду продовжується на 14 днів із дати надходження до Департаменту додаткових документів.

Протягом строку розгляду пакета документів Департамент надає уповноваженим банкам відповідні спеціальні дозволи чи обґрунтовану письмову відмову в наданні спеціальних дозволів за підписом заступника Голови Національного банку, який згідно з розподілом повноважень між заступниками Голови Національного банку здійснює загальне керівництво Департаментом.

Оригінали відповідних спеціальних дозволів надсилаються уповноваженим банкам (або передаються під підпис). Їх копії надсилаються відповідному територіальному управлінню Національного банку за місцем реєстрації уповноваженого банку та відповідному митному органу, у якому проводитиметься митне оформлення валюти України.

Підставами для відмови в наданні спеціальних дозволів та їх анулювання можуть бути:

- систематичні порушення економічних нормативів (три і більше разів протягом півроку, що передує поданню заяви), установлених Національним банком;

- порушення термінів подання або перекручення звітності за операціями з вивезення та ввезення валютних цінностей або відсутність одного з передбачених документів;

- порушення вимог нормативно-правових актів Національного банку з питань валютного регулювання протягом останніх 6 місяців, які передують дню звернення;

- наявність невикористаного (не повністю використаного) заздалегідь отриманого спеціального дозволу, до завершення строку дії якого на час подання заяви залишилося більше 15 днів;

- відсутність реєстрації у територіальному управлінні Національного банку кореспондентського рахунку уповноваженого банку, відкритого в іноземному банку, відповідно до його звернення за спеціальним дозволом на вивезення за межі України або ввезення в Україну валюти України;

- перевищення граничного ліміту на вивезення валюти України за межі України, затвердженого Правлінням Національного банку України;

- інші причини, пов'язані з фінансовим станом уповноваженого банку, іноземних банків, законодавством України та законодавством іноземних країн.

Рішення про анулювання спеціального дозволу оформляється розпорядженням за підписом заступника Голови Національного

банку України, у якому зазначається підстава для прийняття рішення, дата, після якої заборонене здійснення операцій, зазначених у спеціальному дозволі. Про анулювання спеціального дозволу Департамент у строк, що не перевищує п'яти днів, у письмовій формі повідомляє уповноважений банк та відповідний митний орган.

Протягом трьох робочих днів після отримання такого повідомлення уповноважений банк зобов'язаний повернути спеціальний дозвіл до Департаменту.

Відповідно до ст. 11 Митного кодексу України митні органи здійснюють контроль за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.⁸⁰

Виходячи зі ст. 26 «Всесвітньої поштової конвенції», валюта не належить до категорії заборонених до пересилання предметів і може міститися у відправленнях з оголошеною цінністю.⁸¹ Тому при кваліфікації порушень митних правил у випадках виявлення у міжнародних поштових відправленнях валюти неправомірним є застосування митними органами ст. 341 Митного кодексу України, яка передбачає відповідальність за пересилання через митний кордон України у міжнародних поштових та експрес-відправленнях товарів, заборонених до такого пересилання.

Митний контроль за переміщенням валюти у міжнародних поштових відправленнях свідчить про наявність таких випадків:

- валюта пересилається з дотриманням вимог нормативних документів – висновки про вчинення будь-яких порушень митних правил є необґрунтованими;
- валюта під час процедури декларування не заявлена відправником – розгляду підлягає питання про наявність складу порушення митних правил, передбаченого ст. 340 Митного кодексу України;

⁸⁰ Митний кодекс України від 11.07.2002 № 92-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 38-39. – Ст. 288

⁸¹ Про затвердження Всесвітньої поштової конвенції, Заключного протоколу Всесвітньої поштової конвенції, Угоди про служби поштових платежів, Загального регламенту Всесвітнього поштового союзу та Внутрішнього регламенту Конгресів: Указ Президента України від 21.06.2006 № 564/2006 // Офіційний вісник України. – 2006. – №. 44. – Ст. 2943.

• валюта пересилається з приховуванням від митного контролю – розгляду підлягає питання про наявність складу порушення митних правил, передбаченого ст. 352 Митного кодексу України.⁸²

За ст. 340 Митного кодексу України передбачена відповідальність за недекларування товарів, транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, тобто незаявлення за встановленою формою точних відомостей (їх наявність, найменування або назва, кількість тощо) про товари, транспортні засоби, які підлягають обов'язковому декларуванню у разі переміщення через митний кордон України. Зазначені дії тягнуть за собою накладення штрафу на громадян у розмірі від ста до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскацію цих товарів, транспортних засобів, а на посадових осіб підприємств – від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскацію цих товарів, транспортних засобів.

За ст. 352 Митного кодексу України дії, спрямовані на переміщення товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю, тобто з використанням спеціально виготовлених сховищ (тайників) та інших засобів або способів, що утруднюють виявлення таких товарів, або шляхом надання одним товарам вигляду інших, або з поданням митному органу як підстави для переміщення товарів підроблених документів чи одержаних незаконним шляхом, або таких, що містять неправдиві дані, тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскацію цих товарів, а також конфіскацію товарів зі спеціально виготовленими сховищами (тайниками) та транспортних засобів, що використовувалися для переміщення товарів через митний кордон України.⁸³

Контрольні питання

1. Як часто проводяться планові перевірки дотримання валютного законодавства банками?

⁸² Про кваліфікацію порушень митних правил, виявлених під час митного контролю поштових відправлень: Лист Державної митної служби України від 30.06.2004 № 10-20/023-ЕП // Митна газета – 2004. – № 13.

⁸³ Митний кодекс України від 11.07.2002 № 92-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 38-39. – Ст. 288.

2. На яких підставах здійснюються позапланові перевірки дотримання валютного законодавства банками?
3. Які методи використовуються в ході перевірки банків?
4. Які права і обов'язки мають уповноважені працівники під час проведення перевірки банків?
5. Яким нормативним документом регламентується здійснення валютно–обмінних операцій на території України?
6. Хто має право відкривати пункти обміну валюти?
7. Який порядок реєстрації пункту обміну валюти?
8. Якими нормативними документами регламентується компетенція органів державної податкової служби в межах валютного контролю?
9. Які існують обмеження щодо вивезення (увезення) за межі України іноземної (національної) валюти?
10. Який порядок отримання індивідуальних ліцензій на вивезення за межі України валюти України, іноземної валюти?

Глава III. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ВАЛЮТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

3.1. Поняття та види юридичної відповідальності у сфері валютного регулювання

Ефективним способом підтримки у державі законності і правопорядку як елементу правової держави є юридична відповідальність, яку включено в усі галузі права та законодавства. Вона реалізується з урахуванням застосування специфічних методів різних галузей права і предметних сфер, у яких виникають конфліктні протиправні ситуації.⁸⁴

За визначенням, наданим в українській Юридичній енциклопедії, **юридична відповідальність** – це вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників (фізичних або юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що можуть забезпечуватися для виконання державою також і в примусовому порядку.⁸⁵ В. Лазарев під юридичною відповідальністю розуміє передбачену санкцією правової норми міру державного примусу, в якій висловлюється державний осуд винного в правопорушенні суб'єкта і яка полягає в понесенні ним негативних наслідків і обмежень особистого, майнового або організаційного характеру,⁸⁶ а у спеціально-юридичному значенні – реакцію держави на здійснене правопорушення.⁸⁷

Юридична відповідальність, за визначенням Я. Кінаша, це регламентована правовими нормами реакція з боку уповноважених державою суб'єктів щодо фізичних або юридичних осіб (колективних суб'єктів), які своїм діянням (дією або бездіяльністю) вчинили недотримання встановлених законом обов'язків, порушення цивільно-правових зобов'язань, заподіяння шкоди або завдання збитків, що виражені в застосуванні до осіб, які вчинили такі діяння,

⁸⁴ *Административная ответственность / Под ред. М. Славина. – М.: Статут, 2001. – С. 7.*

⁸⁵ *Юридична енциклопедія: В 6 т. Т.1 / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко – К.: Українська енциклопедія, 1998. – С. 586.*

⁸⁶ *Общая теория права и государства. Учебник / Под ред. В. Лазарева. – М.: Юристъ – 1996. – С. 41.*

⁸⁷ *Общая теория права и государства. Учебник / Под ред. В. Лазарева. – М.: Юристъ – 1996. – С. 241.*

засобів впливу, які тягнуть позбавлення особистого, майнового або організаційно-правового характеру.⁸⁸

Юридична відповідальність відрізняється від інших форм державного примусу такими рисами:

1. Специфіка відповідальності полягає в тому, що вона є не будь-яким владно-примусовим впливом держави, а є впливом караючим. Зміст відповідальності як специфічної форми примусу полягає саме в покаранні, тобто в застосуванні до винного кари. Відповідальність як форма державного примусу полягає в застосуванні державно-примусових заходів, зазначених у штрафних санкціях норм права. Основне призначення цих санкцій завжди полягає в карі, покаранні винного за вчинене правопорушення з метою його виправлення і перевиховання.

2. Юридична відповідальність може наставати тільки за винне, протиправне правопорушення. Застосування ж інших примусових заходів можливе й у зв'язку з державною необхідністю, тобто у зв'язку з такими обставинами, до яких об'єкт примусу може бути зовсім непричетний.

3. Будь-який вид державного примусу застосовується тільки у межах правоохоронних відносин, які виникають на підставі відповідного факту. Але юридична відповідальність існує у межах тільки такого правоохоронного відношення, яке виникло на підставі правопорушення. Однак юридична відповідальність поза винним правопорушенням через вимоги законності неможлива.

4. Особливістю юридичної відповідальності є державний і громадський осуд, осудження особи і діяння винного.

5. Державний примус супроводжується негативними наслідками для правопорушника у вигляді обмеження його особистих, майнових та інших інтересів. Специфіка ж державно-примусових заходів юридичної відповідальності полягає в тому, що вони набувають характеру покарання.

6. Ознака процесуальної форми притаманна всім видам державного примусу, але для юридичної відповідальності вона наповнюється специфічним змістом і більш ретельно регламентується законом.

7. Специфічними цілями юридичної відповідальності є виправлення і перевиховання правопорушників за допомогою

⁸⁸ Кінаш Я. Трансформація юридичної відповідальності як один із інструментів побудови демократичного суспільства // *Право України*, 2006. – № 8. – С. 107.

застосування покарання. Виконуючи цю місію, юридична відповідальність сприяє охороні та зміцненню суспільних відносин.

8. Юридична відповідальність здійснюється у межах особливого виду охоронних правовідносин – правовідносин відповідальності, основне призначення яких полягає у боротьбі з правопорушеннями засобами і способами покарання винних у скоєному правопорушенні.

Фактичний зміст відносин усіх видів юридичної відповідальності полягає в застосуванні до осіб, які вчинили протиправні діяння, певних засобів впливу, що спричиняють позбавлення особистого (позбавлення волі, адміністративний арешт), майнового (штраф, конфіскація, пеня, відшкодування збитків або шкоди) чи організаційного (позбавлення права займатися певним видом діяльності) характеру.

Таким чином, виходячи з вищезазначеного, під юридичною відповідальністю у сфері валютного законодавства слід розуміти застосування до порушника санкцій, передбачених нормами валютного законодавства, засобів державного впливу, що виражається у формі позбавлення особистого, організаційного чи майнового характеру.

Для розгляду юридичної відповідальності у сфері валютного законодавства необхідно визначити поняття валютного правопорушення.

Валютне правопорушення – це акт поведінки суб'єкта валютних правовідносин, який виражається у здійсненні будь-яких активних дій (продаж валюти фізичною особою, здійснення валютних операцій уповноваженим банком без отримання письмового дозволу) чи бездіяльності (нездійснення уповноваженим банком функцій агента валютного ринку).⁸⁹

Валютне правопорушення – це завжди протиправне діяння, яке порушує вимоги валютного законодавства. Наприклад, здійснення банком валютних операцій без ліцензії на право здійснення валютних операцій, яка видається Національним банком України, є валютним правопорушенням, оскільки операції з валютою та валютними цінностями здійснюються лише на підставі ліцензії НБУ.

Валютне правопорушення завдає шкоди особі, суспільству, державі, і тому воно завжди є соціально шкідливим. Суспільна

⁸⁹ *Банківське право України: Навч. посіб. для дистанційного навчання / Берlach А.І., Тараненко Ю.О.; За заг. ред. Берlach А.І. – К.: Університет «Україна», 2006. – С. 264.*

небезпека валютних правопорушень полягає в тому, що їх наслідком є скорочення надходжень валютних цінностей до Національного банку України та порушення інтересів держави у сфері фінансів.

Чинним законодавством за порушення валютного законодавства на території України передбачено декілька різновидів юридичної відповідальності, зокрема кримінальна та адміністративна.⁹⁰ Так, відповідно до п. 1 ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» незаконні скуповування, продаж, обмін чи використання валютних цінностей як засобу платежу або як застави, тобто вчинення цих дій без відповідного дозволу (ліцензії), якщо наявність такого дозволу (ліцензії) є обов'язковою, тягнуть за собою адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством України. Але у чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК) подібної статті немає і за наведене правопорушення передбачається адміністративна відповідальність, що свідчить про необхідність корегування ст. 16 Декрету.

Кримінальна відповідальність може застосовуватися за дії, передбачені ст. 207 та ст. 208 КК України.⁹¹

Стаття 207 КК України «Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті» передбачає кримінальну відповідальність за умисне ухилення службових осіб підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, або осіб, які здійснюють господарську діяльність без створення юридичної особи, від повернення в Україну у передбачені законом строки виручки в іноземній валюті від реалізації на експорт товарів (робіт, послуг), або інших матеріальних цінностей, отриманих від цієї виручки, а також умисне приховування будь-яким способом такої виручки, товарів або інших матеріальних цінностей. Означені дії караються штрафом від шестисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років. *Об'єктом* цього злочину є встановлений законодавцем порядок здійснення міжнародних валютних розрахунків, покликаний забезпечувати надходження валютних коштів і формування валютних резервів держави.

⁹⁰ Завальна Ж.В., Старинський М.В. *Валютне право України: Навч. посібник.* – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – С. 279.

⁹¹ *Кримінальний кодекс України від 05.07.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України.* – 2001. – № № 25-26. – Ст. 131.

Ті самі дії, вчинені вдруге або за попередньою змовою групою осіб, а також умисне ухилення від повернення виручки в іноземній валюті, товарів або інших матеріальних цінностей, отриманих від цієї виручки, або умисне приховування будь-яким способом такої виручки, товарів або інших матеріальних цінностей у великих розмірах караються обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на строк до трьох років.

Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті, товарів або інших матеріальних цінностей, отриманих від цієї виручки, чи приховування будь-яким способом такої виручки, товарів або інших матеріальних цінностей визнаються вчиненими у великому розмірі, якщо ця виручка, товари або інші матеріальні цінності в тисячу і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян (у перерахунку на валюту України за офіційним курсом національної валюти, визначеним Національним банком України, на останній день строку, передбаченого законодавством для перерахування виручки в іноземній валюті з-за кордону).

Вищезазначені дії, вчинені в особливо великих розмірах (якщо виручка, товари або інші матеріальні цінності у три тисячі і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян), караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

До кримінальної відповідальності за ст. 208 КК України «Незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків» притягуються суб'єкти права за незаконне, з порушенням встановленого законом порядку, відкриття або використання за межами України валютних рахунків фізичних осіб, вчинене громадянином України, що постійно проживає на її території, а так само валютних рахунків юридичних осіб, що діють на території України, вчинене службовою особою підприємства, установи чи організації або за її дорученням іншою особою, а також вчинення зазначених дій особою, яка здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи. *Об'єктом* цього злочину є встановлений законодавцем порядок відкриття і використання за межами України валютних рахунків фізичних і юридичних осіб.

Такі дії караються штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк від двох до чотирьох років із конфіскацією валютних цінностей, що знаходяться на вищезазначених рахунках.

Ті самі дії, вчинені вдруге, або за попередньою змовою групою осіб, караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією валютних цінностей, що знаходяться на вищезазначених рахунках.

Оскільки до виключення у вересні 2000 р. з КК України правової норми, що передбачала кримінальну відповідальність за порушення правил про валютні операції,⁹² у літературі було прийнято називати подібні дії валютними правопорушеннями, а осіб, що їх здійснили, валютчиками, можна погодитися з точкою зору А.Ф. Бантишева та А.М. Ухалю щодо можливості зараз називати подібні дії валютними проступками,⁹³ але що стосується назви «валютчик», то на наш погляд, її застосування сьогодні є штучним і невиправданим, як з історичної так і зі змістовної точки зору. За своєю суттю валютні проступки є адміністративними проступками.

За визначенням д.ю.н., професора І. Голосніченко адміністративним проступком є суспільно шкідливе протиправне винне (умисне або необережне) діяння, що посягає на права і свободи людини та громадянина, відносини у сфері публічного управління та за яке КУпАП або іншим законом встановлено адміністративну відповідальність і реалізується вона органами виконавчої влади, місцевого самоуправління, їх посадовими особами.⁹⁴ Введення зазначеного терміну зумовлене змінами розвитку суспільних процесів, необхідністю підготовки оновленого кодифікованого акта про адміністративні правопорушення та наближенням адміністративного законодавства України до законодавства Євросоюзу.

⁹² Про внесення змін до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за порушення правил про валютні операції: Закон України від 14.09.2000 № 1945-III // Вісник Верховної Ради України. – 2000. – № 43. – Ст. 368.

⁹³ Бантышев А.Ф., Ухаль А.М. Административная ответственность за нарушение правил о валютных операциях по действующему законодательству Украины: Учебное пособие. – Ужгород: Хозрасчетный редакционно-издательский отдел управления по делам печати и информации, 2001. – С. 4.

⁹⁴ Голосніченко І. Перспективні положення кодифікації норм правового інституту адміністративної відповідальності // Право України, 2006. – № 8. – С. 61.

Адміністративна відповідальність за порушення валютного законодавства передбачена ст. 162 КУпАП «Порушення правил про валютні операції». Незаконні скуповування, продаж, обмін, використання валютних цінностей як засобу платежу або як застави тягнуть за собою попередження або накладення штрафу від тридцяти до сорока чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією валютних цінностей.⁹⁵ *Об'єктом* цього правопорушення є кредитно-фінансова система України у сфері законних операцій з валютними цінностями.

Крім зазначених засобів кримінального та адміністративного впливу, законодавством передбачені заходи фінансового впливу на правопорушників, а також застосування ряду спеціальних санкцій.

Так, відповідно до п. 2 ст.16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» до резидентів, нерезидентів, винних у порушенні правил валютного регулювання і валютного контролю, застосовуються **фінансові санкції** у вигляді штрафу, пені, позбавлення ліцензії НБУ на право здійснення операції та виключення банку з Республіканської книги реєстрації банків.⁹⁶

Чинне валютне законодавство передбачає застосування фінансових санкцій за вчинення таких правопорушень у цій сфері:

- здійснення операцій з валютними цінностями без одержання генеральної чи індивідуальної ліцензії Національного банку України (п. 2 ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»);

- торгівля іноземною валютою банками та іншими фінансовими установами, національним оператором поштового зв'язку без одержання ліцензії Національного банку України та (або) з порушенням порядку й умов торгівлі валютними цінностями на міжбанківському валютному ринку України, встановлених Національним банком України (п. 2 ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»);

⁹⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення // Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів. – № 8376/1999.

⁹⁶ Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.

• невиконання уповноваженими банками зобов'язань купувати іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку України і за рахунок резидентів з метою виконання зобов'язань резидентів (п.2 ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»);

• невиконання уповноваженими банками, фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку функцій агента валютного контролю (п. 2 ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»);

• несвоєчасне подання, приховування або перекручування звітності про валютні операції (п. 2 ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»);

• невиконання резидентами вимог щодо декларування валютних цінностей та іншого майна (п. 2 ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»);

• порушення порядку розрахунків в іноземній валюті (п. 2 ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», ст. 4 Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті»⁹⁷);

• одержання резидентом кредиту в іноземній валюті без реєстрації кредитного договору (п. 2 Указу Президента України «Про врегулювання порядку одержання кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства»⁹⁸, п. 2.9. Положення про валютний контроль⁹⁹).

⁹⁷ Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті: Закон України від 23.09.1994 № 185/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 40. – Ст. 364.

⁹⁸ Про врегулювання порядку одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства: Указ Президента України від 27.06.1999 № 734/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 27. – Ст. 1310.

⁹⁹ Про затвердження Положення про валютний контроль: Постанова Правління Національного банку України від 08.02.2000 № 49 із змінами та доповненнями внесеними Постановами Правління Національного банку України від 14.03.2001 № 106, від 19.12.2001 № 530, від 29.01.2003 № 30, від 20.10.2004

Правова природа фінансових санкцій є досить дискусійною. На думку окремих фахівців, подібні санкції є окремим видом відповідальності – фінансовою.¹⁰⁰

В інших випадках ототожнення відносин у сфері валютного регулювання до адміністративно-правових відносин приводить до висновку про необхідність «розроблення інституту фінансової відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності» і твердження, що «на сьогодні у правовій науці серйозно постало і потребує негайного вирішення питання уніфікації та теоретичного осмислення відповідальності за порушення норм фінансового права взагалі та приписів валютного законодавства зокрема».¹⁰¹ За переконанням О. Северина, нагальною потребою є не теоретична розробка інституту «фінансової відповідальності», а чітке і однозначне законодавче закріплення адміністративно-правової природи «фінансових санкцій», зокрема тих, що передбачені у п. 2 ст. 16 Декрету.¹⁰² «Фінансові санкції», «економічні санкції» є нічим іншим, як адміністративною відповідальністю й інші її визначення – це некоректне використання конституційної термінології, що, за словами судді Верховного Суду України М. Гусака, свідчить про низький рівень правової культури нормотворця. Якщо погодитись із висновком, що фінансові санкції виступають не як різновид адміністративної відповідальності, а як самостійний вид, то слід також зробити й інший висновок, що така відповідальність застосовуватися не повинна, оскільки суперечить Конституції України.¹⁰³

№ 494, від 16.02.2005 № 51 // *Офіційний вісник України*. – 2000. – № 14. – Ст. 573.

¹⁰⁰ Кротюк В. *Актуальні проблеми валютного регулювання // Збірник рішень та арбітражної практики Вищого арбітражного суду України*. – 1997. – № 2. – С. 204.

¹⁰¹ Кравченко Л. *Проблеми відповідальності за порушення порядку здійснення валютних операцій в Україні // Вісник Вищого арбітражного суду України*. – 2000. – № 2. – С. 187.

¹⁰² Северин О. Є. *Правове регулювання валютних операцій суб'єктів господарської діяльності: Дис...канд. юр. наук. – Інститут економіко-правових досліджень НАН України*. – Донецьк, 2003. – С. 125.

¹⁰³ Гусак М., Боровик В. *Види відповідальності юридичних осіб. Адміністративна відповідальність // Вісник вищого арбітражного суду України*. – 1999. – № 4. – С. 162.

У п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України визначено, що виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них.¹⁰⁴

Таким чином, існування інших видів відповідальності, що не передбачені Конституцією України, неможливе. Крім того, відповідальність за дисциплінарні вчинки, адміністративні правопорушення, діяння, що є злочинами, та засади цивільно-правової відповідальності за них не можуть бути визначені будь-якими нормативними актами, крім законів.

Відповідно, юридичну відповідальність не може бути встановлено підзаконними нормативними актами, у т.ч. Указами Президента України. Зокрема неправомірним є застосування ст. 2 Указу Президента України № 734/99 «Про врегулювання порядку одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті та застосування санкцій за порушення валютного законодавства»¹⁰⁵ щодо встановлення відповідальності за одержання таких кредитів та позик без реєстрації договорів.¹⁰⁶ Відповідні санкції повинні бути внесені у ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю».

Суб'єкти валютних відносин у більшості випадків є суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності або іноземними суб'єктами господарської діяльності (далі – суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності), у зв'язку з чим до них можуть бути застосовані **спеціальні санкції**, передбачені ст. 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», а саме:

- накладення штрафів у випадках несвоєчасного виконання або невиконання своїх обов'язків;
- застосування індивідуального режиму ліцензування;

¹⁰⁴ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

¹⁰⁵ Про врегулювання порядку одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства: Указ Президента України від 27.06.1999 № 734/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 27. – Ст. 1310.

¹⁰⁶ Гусак Н. Большое видится на расстоянии? // Юридическая практика. – 2000. – № 13. – С.3.

- тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності.¹⁰⁷

Підставою для застосування спеціальних санкцій є порушення Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» або пов'язаних із ним законів, тобто застосування цих санкцій за порушення положень указів Президента, постанов Кабінету Міністрів та інших підзаконних актів, якщо ці положення не передбачені у вищезазначених законах, не відповідає Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» і отже є неправомірним.

Накладення штрафів здійснюється у випадках несвоєчасного виконання або невиконання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності своїх обов'язків згідно з Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» або пов'язаних з ним законів України. Розмір таких штрафів визначається відповідними положеннями законів України та/або рішеннями судових органів України.

Так ст. 1 Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» передбачено, що виручка резидентів у іноземній валюті підлягає зарахуванню на їх валютні рахунки в уповноважених банках у терміни виплати заборгованостей, зазначені в контрактах, але не пізніше 180 календарних днів з дати митного оформлення (виписки вивізної вантажної митної декларації) продукції, що експортується, а в разі експорту робіт (послуг), прав інтелектуальної власності – з моменту підписання акта або іншого документа, що засвідчує виконання робіт, надання послуг, експорт прав інтелектуальної власності. Перевищення зазначеного терміну потребує висновку центрального органу виконавчої влади з питань економічної політики.¹⁰⁸

Необхідність отримання висновку передбачена також при здійсненні імпорتنих операцій резидентів на умовах відстрочення поставки, що перевищує 180 календарних днів з моменту авансового платежу або виставлення векселя на користь постачальника, що здійснює імпорт продукції (робіт, послуг).

При застосуванні розрахунків щодо імпорتنих операцій резидентів у формі документарного акредитиву передбачений термін

¹⁰⁷ Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 29. – Ст. 377.

¹⁰⁸ Про внесення змін до Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті»: Закон України від 31.05.2007 № 1108-V // Офіційний вісник України. – 2007. – № 44. – Ст. 1784.

діє з моменту здійснення уповноваженим банком платежу на користь нерезидента.

Строк та умови завершення імпортової операції без увезення товару на територію України визначаються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України за погодженням із Національним банком України.

Національний банк України має право встановлювати строк, протягом якого куплена резидентом на міжбанківському валютному ринку України іноземна валюта для забезпечення виконання зобов'язань перед нерезидентом має бути використана за призначенням, і порядок її продажу в разі недотримання резидентом цього строку.

Порушення резидентами передбачених термінів розрахунків при здійсненні експортних та імпорتنих операцій тягне за собою стягнення пені за кожен день прострочення у розмірі 0,3 відсотка суми неодержаної виручки (вартості недопоставленої продукції) в іноземній валюті, перерахованої у грошову одиницю України за валютним курсом Національного банку України на день виникнення заборгованості. Загальний розмір нарахованої пені не може перевищувати суми неодержаної виручки (вартості недопоставленого товару).

У разі прийняття до розгляду судом, Міжнародним комерційним арбітражним судом чи Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України позовної заяви резидента про стягнення з нерезидента заборгованості, що виникла внаслідок недотримання нерезидентом термінів, передбачених експортно-імпортними контрактами, терміни, передбачені Законом, зупиняються і пеня за їх порушення в цей період не сплачується.

У разі прийняття судом рішення про відмову в позові повністю або частково, або припинення (закриття) провадження у справі чи залишення позову без розгляду терміни, передбачені Законом, поновлюються і пеня за їх порушення сплачується за кожен день прострочення, включаючи період, на який ці терміни було зупинено.

У разі прийняття судом рішення про задоволення позову пеня за порушення термінів не сплачується з дати прийняття позову до розгляду судом.

У разі порушення резидентами строків, установлених Національним банком України, придбана валюта продається уповноваженими банками протягом п'яти робочих днів на

міжбанківському валютному ринку України. При цьому позитивна курсова різниця, що може виникнути за такою операцією, щоквартально направляється до Державного бюджету України, а негативна курсова різниця відноситься до результатів господарської діяльності резидента.

Строки розрахунків можуть бути продовжені центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики у разі виконання резидентами операцій за договорами виробничої кооперації, консигнації, комплексного будівництва, тендерної поставки, гарантійного обслуговування, поставки складних технічних виробів і товарів спеціального призначення. Порядок віднесення операцій резидентів до зазначених та умови видачі висновків на перевищення строків встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Центральний орган виконавчої влади з питань економічної політики протягом п'яти робочих днів з дати видачі висновку інформує Національний банк України та Державну податкову адміністрацію України про видачу такого висновку.

Якщо перевищення термінів обумовлене виникненням форс-мажорних обставин, перебіг зазначених термінів зупиняється на весь період дії форс-мажорних обставин та поновлюється з дня, наступного за днем закінчення дії таких обставин.

Підтвердженням форс-мажорних обставин є відповідна довідка Торгово-промислової палати України або іншої уповноваженої організації (органу) країни розташування сторони договору (контракту) або третьої країни відповідно до умов договору.

Крім того, відповідно до ст. 16 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» здійснення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності зовнішньоекономічних операцій без відповідних ліцензій тягне за собою накладення штрафу у сумі 10 відсотків від вартості проведеної операції, перерахованої у валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют, установленим Національним банком України на день здійснення такої операції. Штрафи стягуються органами державної податкової служби на підставі відповідних рішень центрального органу виконавчої влади з питань економічної політики у порядку, визначеному Законом України «Про порядок погашення зобов'язань

платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами».¹⁰⁹

Наказом Міністерства економіки України від 17 квітня 2000 р. № 52 затверджене Положення про порядок застосування до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності спеціальних санкцій, передбачених статтею 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (далі – Положення).¹¹⁰

Відповідно до зазначеного Положення, спеціальні санкції у вигляді індивідуального режиму ліцензування або тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності застосовуються Міністерством економіки України до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за поданням органів державної податкової та контрольно-ревізійної служб, митних, правоохоронних органів, органів Антимонопольного комітету України, спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг та Національного банку України, або за рішенням суду.

Санкції застосовуються в разі порушення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності валютного, митного, податкового, іншого законодавства, що встановлює певні заборони, обмеження або порядок здійснення зовнішньоекономічних операцій, та в разі проведення ними дій, що можуть зашкодити інтересам національної економічної безпеки.

Пунктом 1.3 Положення передбачено, що спеціальні санкції можуть бути застосовані до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності протягом трьох років з дня виявлення порушення законодавства.

Індивідуальний режим ліцензування застосовується до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності у випадках порушення такими суб'єктами Закону України «Про зовнішньоекономічну

¹⁰⁹ Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетом і державними цільовими фондами: Закон України від 21.12.2000 № 2181-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №10. – Ст. 44.

¹¹⁰ Про затвердження Положення про порядок застосування до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності спеціальних санкцій, передбачених статтею 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»: Наказ Міністерства економіки України від 17.04.2000 № 52 у редакції Наказу Міністерства економіки України від 15.03.2006 № 95 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 19.

діяльність» та/або пов'язаних із ним законів України, що встановлюють певні заборони, обмеження або порядок здійснення зовнішньоекономічних операцій.

Індивідуальний режим ліцензування зовнішньоекономічної діяльності передбачає оформлення разової (індивідуальної) ліцензії суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності, що допустили порушення у цій сфері. Разова (індивідуальна) ліцензія видається Міністерством економіки України чи уповноваженими ним органами і є підставою для здійснення зовнішньоекономічних операцій суб'єктами, до яких застосовано санкції.

Індивідуальний режим ліцензування діє до моменту усунення порушень законодавства України або застосування практичних заходів, що гарантують виконання Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та/або пов'язаних з ним законів України, і скасовується Міністерством економіки України.

Тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності застосовується у випадках порушення Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» або пов'язаних із ним законів, проведення дій, які можуть зашкодити інтересам національної економічної безпеки. Ця санкція є більш жорсткою порівняно з індивідуальним режимом ліцензування і тому, з нашої точки зору, необхідно в законодавчому порядку конкретизувати дії, що можуть зашкодити інтересам національної економічної безпеки і до яких повинна застосовуватися відповідна санкція.

Тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності означає позбавлення права займатися всіма видами зовнішньоекономічної діяльності, за винятком:

- завершення розрахунків за зовнішньоекономічними операціями, за яких з боку українських суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності або іноземних суб'єктів господарської діяльності були перераховані кошти до застосування цієї санкції;

- завершення розрахунків за зовнішньоекономічними операціями за продукцію, що була відправлена за межі України українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності або відправлена в Україну іноземними суб'єктами господарської діяльності до застосування цієї санкції.

Для завершення таких операцій українському суб'єктові зовнішньоекономічної діяльності слід у встановленому порядку

отримати разову (індивідуальну) ліцензію Міністерства економіки України.

Тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності діє до моменту усунення порушень законодавства України або застосування практичних заходів, що гарантують виконання Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та/або пов'язаних із ним законів України, але не більше трьох місяців з дати винесення відповідного рішення Міністерством економіки України. Після тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності переводяться Міністерством економіки України на індивідуальний режим ліцензування. Подовження дії тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності здійснюється виключно за рішенням суду.

Виходячи з того, що спеціальні санкції застосовуються як до фізичних, так і до юридичних осіб за ініціативою органів державного управління, можна зробити висновок, що за своєю природою спеціальні санкції, так само як і фінансові, є санкціями адміністративно-правового характеру.

Чисельність нормативних документів, що регламентують юридичну відповідальність у сфері валютного регулювання, ускладнює їх застосування, призводить до неоднозначного тлумачення, що, вимагає їх узагальнення та уточнення в єдиному нормативному документі.

3.2. Порядок застосування фінансових санкцій за порушення валютного законодавства

Фінансові санкції за порушення валютного законодавства передбачені ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю». Посилаючі норми Декрету щодо міри відповідальності за порушення валютного законодавства уточнюються Положенням про валютний контроль (далі – Положенням), затвердженим постановою Правління Національного банку України від 8 лютого 2000 р.¹¹¹

¹¹¹ Про затвердження Положення про валютний контроль: Постанова Правління Національного банку України від 08.02.2000 № 49 із змінами та доповненнями внесеними Постановами Правління Національного банку України від 14.03.2001 № 106, від 19.12.2001 № 530, від 29.01.2003 № 30, від 20.10.2004

Норми Положення не мають зворотної дії в часі, крім випадків, якщо вони пом'якшують відповідальність.

Суми штрафів за порушення валютного законодавства зараховуються на відповідний рахунок Державного казначейства України й спрямовуються до Державного бюджету України.

Положенням передбачено, що штрафні санкції застосовуються в кожному випадку порушення (таблиця 3.1). Але у разі притягнення уповноваженого банку до відповідальності за порушення вимог п. 2 ст. 13 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», Національний банк України у Положенні про валютний контроль ввів таке обмеження: розмір одного штрафу не може перевищувати одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду. Встановлення такого граничного розміру відповідальності ґрунтується на положенні про головне завдання банківського регулювання і нагляду – забезпечення стабільності банківської системи України, захист інтересів вкладників і кредиторів та захист економічних інтересів держави в цілому.

Таблиця 3.1

Підстави та міри відповідальності за порушення валютного законодавства

Підстави відповідальності	Міри відповідальності
здійснення банками або іншими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку операцій з валютними цінностями без одержання генеральної ліцензії НБУ	штраф у сумі, еквівалентній сумі (вартості) зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів, установленим НБУ на день здійснення таких операцій, з виключенням або без виключення банку з Державного реєстру банків
здійснення резидентами і нерезидентами операцій з валютними цінностями, що потребують індивідуальних ліцензій НБУ, без їх одержання	штраф у сумі, еквівалентній сумі зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських

	<p>металів, установленим НБУ на день здійснення таких операцій, за винятком:</p> <ul style="list-style-type: none">- вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами - резидентами іноземної валюти на суму, що визначається НБУ;- вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами - резидентами і нерезидентами іноземної валюти, яка була раніше ввезена ними в Україну на законних підставах;- платежів в іноземній валюті, що здійснюються резидентами, за межі України на виконання зобов'язань у цій валюті перед нерезидентами щодо оплати продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших майнових прав, за винятком оплати валютних цінностей та за договорами (страховими полісами, свідоцтвами, сертифікатами) страхування життя;- платежів в іноземній валюті за межі України у вигляді процентів за кредити, доходу (прибутку) від іноземних інвестицій;- вивезення за межі України іноземної інвестиції в іноземній валюті, раніше здійсненої на території України, в разі припинення інвестиційної діяльності;- платежів в іноземній валюті за межі України у вигляді плати за послуги з аеронавігаційного обслуговування повітряних суден, що справляється
--	---

	<p>Європейською організацією з безпеки аеронавігації (Євроконтроль) відповідно до Багатосторонньої угоди про сплату маршрутних зборів, укладеної в м. Брюсселі 12 лютого 1981 року, та інших міжнародних договорів;</p> <ul style="list-style-type: none"> - відкриття фізичними особами - резидентами рахунків в іноземній валюті на час їх перебування за кордоном; - відкриття кореспондентських рахунків уповноваженими банками за межами України; - відкриття в закордонних банках рахунків в іноземній валюті дипломатичними, консульськими, торговельними та іншими офіційними представництвами України за кордоном, які мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також філіями та представництвами підприємств і організацій України за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності
<p>торгівля іноземною валютою банками, іншими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку без одержання ліцензії НБУ та /або з порушенням порядку й умов торгівлі валютними цінностями на міжбанківському валютному ринку України, встановлених НБУ</p>	<p>штраф у сумі, еквівалентній сумі (вартості) зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів, установленим НБУ на день здійснення таких операцій, з виключенням або без виключення банку з Державного реєстру банків</p>
<p>невиконання уповноваженими банками зобов'язань щодо купівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України за дорученням і за рахунок</p>	<p>позбавлення генеральної ліцензії НБУ на право здійснення валютних операцій або штраф у розмірі 25% від суми (вартості) іноземної валюти, що була зафіксована у</p>

резидентів з метою забезпечення виконання зобов'язань резидентів	дорученні резидента
нездійснення уповноваженими банками, іншими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку функцій агента валютного контролю в частині запобігання проведенню резидентами і нерезидентами через ці установи незаконних валютних операцій	позбавлення генеральної ліцензії НБУ на право здійснення валютних операцій або штраф у розмірі 25% від суми (вартості) валютних операцій, здійснених резидентами та нерезидентами через ці установи з порушенням законодавства. Якщо згідно з законодавчими та нормативно-правовими актами дозволено проводити окремі валютні операції у визначених сумах, то розрахунок розміру штрафу здійснюється із суми, що становить різницю між сумою здійсненої валютної операції та сумою, що є нормативно визначеною (дозволеною). Штраф сплачується у валюті України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів, установленим НБУ на день складання відповідного протоколу порушення валютного законодавства, у разі використання в розрахунках іноземної валюти
нездійснення уповноваженими банками, іншими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку функцій агента валютного контролю в частині інформування у випадках та в порядку, установлених законодавством, у тому числі нормативно-правовими актами НБУ, відповідних державних органів про порушення резидентами і нерезидентами законодавства, пов'язаного з проведенням ними валютних операцій	<ul style="list-style-type: none"> - порушення порядку інформування – штраф у розмірі 40 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; - порушення строків інформування, яке не перевищує 10 днів, – штраф у розмірі 1 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян за кожен день порушення; - порушення строків інформування, яке становить від 11 до 30 днів, – штраф у розмірі 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

	<ul style="list-style-type: none"> - порушення строків інформування, яке становить понад 30 днів, – штраф у розмірі 1% від суми (вартості) валютної операції, про яку уповноважений банк згідно зі встановленим порядком зобов’язаний був поінформувати відповідний державний орган, але не менше 20 і не більше 40 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян
<p>здійснення розрахунків між резидентами і нерезидентами у межах торговельного обороту без участі уповноваженого банку або здійснення розрахунків між резидентами і нерезидентами у межах торговельного обороту у валюті України без одержання індивідуальної ліцензії НБУ</p> <p><i>Примітка.</i> Якщо нерезиденти мають на території України представництва, яким відкрито рахунки типу «Н», або типу «П» у валюті України, то здійснення розрахунків у валюті України через ці рахунки між резидентами і нерезидентами у межах торговельного обороту не потребує індивідуальної ліцензії НБУ. Використання іноземної валюти у зазначених розрахунках за участю таких представництв є використанням іноземної валюти як засобу платежу на території України і потребує індивідуальної ліцензії НБУ</p>	<p>штраф на резидента в розмірі, еквівалентному сумі валютних цінностей, що використовувалися у розрахунках, перерахованій у валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів, установленим НБУ на день здійснення таких операцій (при розрахунках у валюті України – на суму таких розрахунків)</p>
<p>невиконання резидентами вимог щодо порядку та строків декларування валютних цінностей та іншого майна</p>	<ul style="list-style-type: none"> - порушення строків декларування – штраф у розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожен звітний період;

<p><i>Примітка.</i> Порухенням порядку декларування є подання недостовірної інформації або перекручування даних, що відображаються у відповідній декларації, якщо такі дії свідчать про приховування резидентами валютних цінностей та майна, що знаходяться за межами України.</p> <p>Неподання або несвоєчасне подання резидентами України декларації (за відсутності валютних цінностей та майна за межами України) не тягне за собою застосування санкцій</p>	<p>- порушення порядку декларування – штраф у розмірі 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян</p>
<p>несвоєчасне подання, приховування або перекручування встановленої НБУ звітності про валютні операції</p>	<p>штраф у розмірі 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян</p>
<p>одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів без реєстрації в НБУ договорів, які передбачають виконання резидентами боргових зобов'язань перед нерезидентами за запозиченими в них кредитами, позиками в іноземній валюті, за винятком тих випадків, за якими законодавство України дозволяє здійснення таких операцій без реєстрації договорів</p>	<p>штраф у сумі, еквівалентній 1% від суми одержаного кредиту чи позики в іноземній валюті, що перерахована в національну валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів, установленим НБУ на день одержання кредиту, позики, з подальшою обов'язковою реєстрацією зазначених договорів</p>

Слід зазначити, що застосування відповідальності за порушення валютного законодавства до уповноважених банків має ряд особливостей пов'язаних зі спеціальним статусом останніх у валютних правовідносинах. Відповідальність уповноважених банків можна розділити на відповідальність банків за порушення правил здійснення валютних операцій, оскільки, з одного боку, вони є учасниками валютних правовідносин, і на відповідальність за невиконання функцій агента валютного контролю, адже, з іншого

боку, вони зобов'язані здійснювати контроль за валютними операціями інших учасників валютних правовідносин.¹¹²

Аналіз нормативно-правових актів, в яких передбачене застосування відповідальності до уповноважених банків за порушення чинного валютного законодавства, дає підстави поділити всі види валютних правопорушень уповноважених банків на дві групи:

1) правопорушення, які здійснюються банком як учасником валютних операцій.

2) правопорушення, які здійснюються банком як агентом валютного контролю.

Серед валютних правопорушень, які здійснюються уповноваженим банком як учасником валютних операцій, тобто в процесі своєї господарської діяльності, можна виділити такі:

- недотримання банком правил купівлі-продажу іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України та міжнародних валютних ринках;

- недотримання вимог чинного законодавства України під час здійснення розрахунків у валюті України через кореспондентські рахунки банків-нерезидентів, що відкриті в уповноважених банках;

- недотримання встановлених вимог щодо використання готівкової іноземної валюти на території України;

- недотримання встановлених вимог щодо використання режимів рахунків резидентів і нерезидентів в іноземній валюті та рахунків нерезидентів (представництв нерезидентів) у валюті України;

- недотримання правил купівлі-продажу готівкової іноземної валюти через каси та пункти обміну іноземної валюти;

- недотримання достовірності та встановленого порядку формування та подання до Національного банку і його територіальних управлінь звітності про валютні операції;

- недотримання правил торгівлі банківськими металами та вимог щодо відкриття та використання рахунків у банківських металах, відкритих в уповноважених банках України, та металевих рахунків, відкритих у банках-нерезидентах;

- недотримання правил здійснення переказів іноземної валюти за межі України за дорученнями фізичних осіб і отримання останніми в Україні переказаної їм з-за кордону іноземної валюти;

¹¹² Кравченко Л. Особливості відповідальності уповноважених банків за порушення валютного законодавства // *Право України*. – 2003. – № 2. – С. 49.

- недотримання обмежень щодо використання на території України іноземної валюти як застави;

- недотримання встановлених вимог щодо декларування валютних цінностей, які належать банку та знаходяться за межами України.

До другої групи валютних правопорушень, які банк може здійснити при виконанні ним функцій агента валютного контролю, належать такі:

- невиконання встановлених вимог щодо обов'язкового продажу коштів в іноземній валюті, які надійшли на рахунки клієнтів уповноваженого банку;

- недотримання вимог чинного законодавства України під час проведення розрахунків за експортними, імпорнтними та лізинговими операціями клієнтів банку;

- недотримання вимог чинного законодавства України під час проведення розрахунків клієнтів у разі застосування до них або їх контрагентів-нерезидентів спеціальних санкцій згідно зі ст. 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»;

- невиконання контрольних функцій при обслуговуванні кредитів, позик в іноземній валюті, отриманих клієнтами від нерезидентів;

- недотримання вимог чинного законодавства України під час здійснення за дорученням клієнтів операцій з переказування валютних цінностей за межі України;

- невиконання функцій агента валютного контролю за експортно-імпорнтними операціями.

Пунктом 3.1 Положення про валютний контроль зазначається, що санкції, передбачені ст. 2 Указу Президента України від 27 червня 1999 року № 734/99 «Про врегулювання порядку одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства» та п. 2 ст. 16 Декрету «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», застосовуються НБУ до банків, інших фінансових установ та національного оператора поштового зв'язку, органами державної податкової служби – до інших резидентів і нерезидентів України.

У разі виявлення порушень валютного законодавства з боку банків, інших фінансових установ або національного оператора поштового зв'язку, уповноваженими працівниками НБУ складається

протокол (додаток Д), який вручається керівникові (посадовій особі, яка виконує його обов'язки) банку іншої фінансової установи або національного оператора поштового зв'язку чи їх відокремленого структурного підрозділу, де безпосередньо здійснювалася відповідна перевірка. За кожним випадком порушення, що виявлені під час однієї перевірки, складається окремий протокол, до якого обов'язково додаються інші документи, які свідчать про факти порушень. Якщо під час реалізації одного договору було здійснено кілька однотипних порушень валютного законодавства, то допускається складання одного протоколу за умови, що загальна сума штрафу від цього не зміниться. Після складання протоколу уповноважені працівники НБУ зобов'язані запропонувати особі, якій вручено цей протокол, надати пояснення за кожним фактом порушення.

Підставою для застосування НБУ і його територіальними управліннями зазначених санкцій можуть бути:

- матеріали перевірок, що здійснюються уповноваженими працівниками центрального апарату та територіальних управлінь НБУ;
- матеріали перевірок, що здійснюються уповноваженими працівниками державних органів валютного контролю;
- матеріали перевірок, що здійснюються уповноваженими працівниками державних контрольних і правоохоронних органів, які не належать до органів валютного контролю;
- інші матеріали, які свідчать про факти порушення банками, іншими фінансовими установами або національним оператором поштового зв'язку валютного законодавства і щодо яких здійснюється перевірка цих фактів.

У разі виявлення державними органами валютного контролю та державними контрольними і правоохоронними органами порушення банками, іншими фінансовими установами або національним оператором поштового зв'язку валютного законодавства складається акт чи довідка про перевірку, які разом з копіями документів, що підтверджують факт порушення, надсилаються до територіальних управлінь НБУ за місцем проведення зазначених перевірок. Уповноважені працівники територіальних управлінь НБУ здійснюють аналіз отриманих матеріалів та в разі наявності складу правопорушення здійснюють передбачені Положенням дії.

У разі відсутності в комплекті матеріалів, що надходять до НБУ, документів, які підтверджують факт порушення, уповноважені

працівники НБУ зобов'язані здійснити додаткову перевірку отриманої інформації.

Матеріали про порушення валютного законодавства залежно від суми штрафу, еквівалентній певній сумі в доларах США, перерахованій у валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів, установленим Національним банком на день складання відповідного протоколу порушення валютного законодавства, розглядають та приймають рішення про застосування санкцій:

- до 10,0 тис. доларів США – начальники територіальних управлінь НБУ;
- до 50 тис. доларів США – директор Департаменту валютного контролю та ліцензування НБУ;
- до 100 тис. доларів США – Голова НБУ та його заступники.

У разі ухвалення рішення про застосування санкцій вноситься постанова про притягнення до відповідальності за порушення валютного законодавства (додаток Ж).

Санкції у вигляді позбавлення ліцензії, виключення з Державного реєстру банків, застосування штрафу, що перевищує суму (вартість), еквівалентну 100 тис. доларів США, перераховану у валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів, установленим НБУ на день складання відповідного протоколу порушення валютного законодавства, застосовуються виключно на підставі постанови Правління НБУ (додаток З).

Постанова про притягнення до відповідальності за порушення правил валютного законодавства підписується уповноваженою службовою особою та надсилається поштою з повідомленням про вручення порушнику, який протягом п'яти днів після її отримання має перерахувати суму штрафу до Державного бюджету України.

Територіальне управління Національного банку надсилає порушнику постанову, якщо вона була підписана начальником цього територіального управління, а Департамент валютного контролю та ліцензування надсилає постанову або постанову Правління Національного банку порушнику в усіх інших випадках. Разом з постановою або постановою Правління Національного банку надсилається супровідний лист на адресу порушника.

Копія супровідного листа надсилається також територіальному управлінню Національного банку за місцезнаходженням юридичної

особи порушника для подальшого здійснення цим територіальним управлінням контролю за своєчасною сплатою штрафу до Державного бюджету України.

У разі несплати порушником штрафу у зазначений термін він підлягає стягненню в судовому порядку. Позовна заява про стягнення суми штрафу подається до місцевого господарського суду за місцезнаходженням порушника протягом 30 календарних днів після закінчення строку для добровільної сплати штрафу.

В окремих випадках, з метою захисту інтересів клієнтів та забезпечення фінансової надійності банків, постановою Правління Національного банку України для уповноважених банків може бути встановлений інший строк сплати штрафів, але такий строк сплати штрафів не може перевищувати двох років. Зменшення розмірів сум штрафних санкцій є неприпустимим.

Постанова про притягнення до відповідальності може бути оскаржена в судовому порядку. Відповідачем в цьому випадку виступає Національний банк України. Оскарження постанови не припиняє її виконання.

Контрольні питання

1. Що таке юридична відповідальність?
2. Чим відрізняється юридична відповідальність від інших форм державного примусу?
3. Що таке валютне правопорушення?
4. Які види юридичної відповідальності передбачені за порушення валютного законодавства?
5. За які порушення валютного законодавства може застосовуватися кримінальна відповідальність?
6. За які порушення валютного законодавства може застосовуватися адміністративна відповідальність?
7. За які правопорушення валютного законодавства передбачені фінансові санкції?
8. Які спеціальні санкції передбачені Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» до суб'єктів валютних відносин?
9. Які валютні правопорушення можуть здійснюватися банком як учасником валютних операцій?
10. Які валютні правопорушення можуть здійснюватися банком як агентом валютного контролю?

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ ВАЛЮТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Банківські метали – золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів (ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»).

Валюта України – грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках в банківських та інших фінансових установах на території України (ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»).

Валютні операції:

- операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України;

- операції, пов'язані з використанням валютних цінностей в міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності;

- операції, пов'язані з ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей (ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»).

Валютна операція на умовах «тод» – валютна операція за договором, умови якого передбачають виконання цієї операції в день укладення договору (п. 4. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: Постанова Правління Національного банку України від 10.08.2005 № 281).

Валютна операція на умовах «том» – валютна операція за договором, умови якого передбачають виконання цієї операції в

перший робочий день після дня укладення договору (п. 4. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: Постанова Правління Національного банку України від 10.08.2005 № 281).

Валютна операція на умовах «спот» – валютна операція за договором, умови якого передбачають виконання цієї операції на другий робочий день після дня укладення договору (п. 4. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: Постанова Правління Національного банку України від 10.08.2005 № 281).

Валютна операція на умовах «форвард» – валютна операція за договором, умови якого передбачають виконання цієї операції (з поставкою валюти за договором) пізніше ніж на другий робочий день після дня укладення договору (п. 4. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: Постанова Правління Національного банку України від 10.08.2005 № 281).

Валютний дериватив – це стандартний документ, що засвідчує право та/або зобов'язання купити, продати та/або обміняти іноземну валюту на визначених у цьому документі умовах у майбутньому (п. 4. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: Постанова Правління Національного банку України від 10.08.2005 № 281).

Валютні цінності – валюта України; платіжні документи, виражені у валюті України; іноземна валюта; платіжні документи, виражені в іноземній валюті або банківських металах, банківські метали (ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»).

Власні операції банку з купівлі (продажу, обміну) іноземної валюти – це операції, проведені на підставі банківської ліцензії та письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями з власної ініціативи банку в межах лімітів відкритої валютної позиції банку (п. 4. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: Постанова Правління Національного банку України від 10.08.2005 № 281).

Вивезення за межі України іноземної інвестиції – вивезення з України, переказування, пересилання за межі України іноземної валюти, яка отримана іноземними інвесторами в результаті

припинення ними інвестиційної діяльності в Україні (п. 1.7 Положення про валютний контроль: Постанова Правління Національного банку України від 08.02.2000 № 49).

Використання іноземної валюти як засобу платежу – це розрахунок за продукцію, роботи, послуги, об'єкти права інтелектуальної власності та інші майнові права (п. 1.3 Положення про валютний контроль: Постанова Правління Національного банку України від 08.02.2000 № 49).

Іноземна валюта – іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших фінансових установ за межами України (ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»).

Здійснення розрахунків через уповноважені банки – здійснення розрахунків у безготівковій формі, якщо інше прямо не встановлено законодавством (п. 1.6 Положення про валютний контроль: Постанови Правління Національного банку України від 08.02.2000 № 49).

Кошти клієнта – це гроші в національній або іноземній валюті чи їх еквіваленти, що обліковуються на поточних (у тому числі рахунках за спеціальним режимом їх використання) та вкладних (депозитних) рахунках (п. 4. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: Постанова Правління Національного банку України від 10.08.2005 № 281).

Купівля іноземної валюти – це операція з купівлі іноземної валюти за гривні (п. 4. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: Постанова Правління Національного банку України від 10.08.2005 № 281).

Майнові права – права вимоги особи за зобов'язаннями, за якими вона є кредитором (п. 1.5 Положення про валютний контроль:

Постанова Правління Національного банку України від 08.02.2000 № 49).

Міжбанківський валютний ринок України – це сукупність відносин у сфері торгівлі іноземною валютою в Україні між суб'єктами ринку, між суб'єктами ринку та їх клієнтами (у тому числі банками-нерезидентами), а також між суб'єктами ринку і Національним банком (*п. 4. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: Постанова Правління Національного банку України від 10.08.2005 № 281*).

Міжнародний валютний ринок – це сукупність відносин у сфері торгівлі іноземною валютою за межами України між суб'єктами ринку та іноземними контрагентами, які за дорученням і за рахунок суб'єктів ринку здійснюють торгівлю іноземною валютою за межами України (*п. 4. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: Постанова Правління Національного банку України від 10.08.2005 № 281*).

Нерезиденти:

- фізичні особи (іноземні громадяни, громадяни України, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання за межами України, в тому числі ті, що тимчасово перебувають на території України;

- юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням за межами України, які створені й діють відповідно до законодавства іноземної держави, у тому числі юридичні особи та інші суб'єкти підприємницької діяльності з участю юридичних осіб та інших суб'єктів підприємницької діяльності України;

- розташовані на території України іноземні дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва, міжнародні організації та їх філії, що мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також представництва інших організацій і фірм, які не здійснюють підприємницької діяльності на підставі законів України (*ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»*).

Обмін (конвертація) іноземної валюти – це операція з купівлі (продажу) однієї іноземної валюти за іншу іноземну валюту (*п. 4.*

Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: Постанова Правління Національного банку України від 10.08.2005 № 281).

Переказування грошових коштів за межі України – перерахування грошових коштів у банківсько-кредитну установу, що не є суб'єктом господарської діяльності України, незалежно від того, на користь якої особи перераховуються ці кошти (*п. 1.4 Положення про валютний контроль: Постанова Правління Національного банку України від 08.02.2000 № 49*).

Платіжні документи та інші цінні папери – акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України, в іноземній валюті або банківських металах (*ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»*).

Продаж іноземної валюти – це операція з продажу іноземної валюти за гривні (*п. 4. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: Постанова Правління Національного банку України від 10.08.2005 № 281*).

Прямий міжбанківський валютний ринок України – сукупність відносин суб'єктів ринку, а також суб'єктів ринку і Національного банку у сфері купівлі-продажу іноземної валюти в Україні за безготівкові гривні під час функціонування Системи підтвердження угод (*п. 4. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: Постанова Правління Національного банку України від 10.08.2005 № 281*).

Резиденти:

- фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання на території України, у тому числі ті, що тимчасово перебувають за кордоном;

- юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням на території України, які здійснюють свою діяльність на підставі законів України;

- дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають імунітет і

дипломатичні привілеї, а також філії та представництва підприємств і організацій України за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності (ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»).

Система підтвердження угод на міжбанківському валютному ринку України Національного банку України – це комплекс організаційно-технічних засобів, який забезпечує підтвердження договорів (угод) про купівлю-продаж іноземної валюти й банківських металів за безготівкові гривні протягом часу, що встановлюється і змінюється на підставі постанови Правління Національного банку України (п. 4. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: Постанова Правління Національного банку України від 10.08.2005 № 281).

Суб'єкти валютного ринку – уповноважені банки, уповноважені фінансові установи (п. 4. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: Постанова Правління Національного банку України від 10.08.2005 № 281).

Торгівля іноземною валютою – це купівля, продаж, обмін іноземної валюти, здійснення операцій з валютними деривативами (п. 4. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: Постанова Правління Національного банку України від 10.08.2005 № 281).

Уповноважений банк – будь-який комерційний банк, офіційно зареєстрований на території України, що має ліцензію Національного банку України на здійснення валютних операцій, а також здійснює валютний контроль за операціями своїх клієнтів (ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»).

Уповноважена фінансова установа – фінансова установа, яка одержала генеральну ліцензію на здійснення валютних операцій (письмовий дозвіл Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями), що дає право на торгівлю іноземною валютою (п. 4. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: Постанова Правління Національного банку України від 10.08.2005 № 281).

Фінансова установа – юридична особа, внесена до Реєстру банків, їх філій та представництв, валютних бірж і фінансових установ, яка проводить одну або кілька операцій, що можуть виконуватися банками, за винятком операцій з залучення вкладів від населення (*п. 1.1 Постанови Правління Національного банку України від 08.02.2000 № 49 «Про затвердження Положення про валютний контроль»*).

Функції агента валютного контролю – обов'язки уповноваженого банку щодо здійснення контролю за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами через ці банки. Змістом зазначеного контролю є запобігання уповноваженими банками проведенню резидентами і нерезидентами через ці банки незаконних валютних операцій та/або своєчасне інформування уповноваженими банками у випадках та в порядку, встановленому законодавством, у тому числі нормативно-правовими актами Національного банку України відповідних державних органів про порушення резидентами і нерезидентами законодавства, пов'язаного з проведенням ними валютних операцій.

Відсутність в уповноважених банках документів, що підтверджують правомірність проведення ними валютних операцій своїх клієнтів, за умови, що з дати здійснення цих операцій минуло не більше п'яти років, кваліфікується як нездійснення цими банками функцій агента валютного контролю (*п. 1.2 Положення про валютний контроль: Постанова Правління Національного банку України від 08.02.2000 № 49*).

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України від 05.07.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № № 25-26. – Ст. 131.
3. Митний кодекс України від 11.07.2002 р. № 92-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №38. – Ст. 288.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів. – № 8376/1999.
5. Про державну податкову службу в Україні: Закон України від 04.12.1990 р. № 509-XII у редакції Закону України від 24.12.1993 р. № 3813-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 15. – Ст. 84.
6. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 29. – Ст. 377.
7. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті: Закон України від 23.09.1994 р. № 185/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 40. – Ст. 364.
8. Про патентування деяких видів підприємницької діяльності: Закон України від 23.03.1996 р. № 98/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 20. – Ст. 82.
9. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.
10. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України від 06.07.1995 р. № 265/95-ВР у редакції Закону України від 01.06.2000 р. № 1776-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 38. – Ст. 315.
11. Про внесення змін до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за порушення правил про валютні операції: Закон України від 14.09.2000 р. № 1945-III // Вісник Верховної Ради України. – 2000. – № 43. – Ст. 368.
12. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5-6. – Ст. 30.
13. Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетом і державними цільовими фондами: Закон України від 21.12.2000 р. № 2181-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 10. – Ст. 44.
14. Про внесення змін до Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті»: Закон України від 31.05.2007 р. № 1108-V // Офіційний вісник України. – 2007. – № 44. – Ст. 1784
15. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 р. № 15-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.
16. Положення про Міністерство фінансів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 № 1837 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 1. – Ст. 26.

17. Положення про Державний комітет зв'язку і інформатизації України: Указ Президента України від 03.06.1999 р. № 601/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 22. – Ст. 999.
18. Про врегулювання порядку одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства: Указ Президента України від 27.06.1999 р. № 734/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 27.– Ст. 1310.
19. Про затвердження Всесвітньої поштової конвенції, Заключного протоколу Всесвітньої поштової конвенції, Угоди про служби поштових платежів, Загального регламенту Всесвітнього поштового союзу та Внутрішнього регламенту Конгресів: Указ Президента України від 21.06.2006 р. № 564/2006 // Офіційний вісник України. – 2006. – №. 44. – Ст. 2943.
20. Про затвердження Положення про валютний контроль: Постанова Правління Національного банку України від 08.02.2000 р. № 49 із змінами та доповненнями внесеними Постановами Правління Національного банку України від 14.03.2001 р. № 106, від 19.12.2001 р. № 530, від 29.01.2003 р. № 30, від 20.10.2004 р. № 494, від 16.02.2005 р. № 51, від 13.12.2006 р. № 456 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 14. – Ст. 573.
21. Про затвердження Інструкції про переміщення готівки і банківських металів через митний кордон України: Постанова Правління Національного банку України від 27.05.2008 № 148 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 43. – Ст. 1430.
22. Про затвердження Положення про порядок здійснення операцій з чеками в іноземній валюті на території України: Постанова Правління Національного банку України від 29.12.2000 р. № 520 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 8. – Ст. 329.
23. Про затвердження Правил проведення перевірок пунктів обміну іноземної валюти на території України: Постанова Правління Національного банку України від 04.07.2001 р. № 259 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 30. – Ст. 1364.
24. Положення про порядок проведення виїзних перевірок щодо дотримання банками та фінансовими установами вимог валютного законодавства України: Постанова Правління Національного банку України від 20.09.2002 р. № 352 із змінами і доповненнями, внесеними постановами Правління Національного банку України від 17.02.2004 р. № 49, від 20.10.2004 р. № 493, від 25.08.2005 р. № 313, від 1.09.2005 р. № 326 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 41. – Ст. 1910.
25. Про затвердження Інструкції про порядок організації та здійснення валютно–обмінних операцій на території України та змін до деяких нормативно–правових актів Національного банку України: Постанова Правління Національного банку України від 12.12.2002 р. № 502 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 4. – Ст. 150.
26. Правила вивезення з України і ввезення в Україну банками національної та іноземної валюти, банківських металів, бланків чеків: Постанова Правління

Національного банку України від 06.08.2003 р. № 327 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 36. – Ст. 1955.

27. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах: Постанова Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492 // Збірник систематизованого законодавства. – 2005. – № 11. – С. 30-45.

28. Про затвердження Положення про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам: Постанова Правління Національного банку України від 17.06.2004 р. № 270 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 29. – Ст. 1963.

29. Про скасування обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті на користь резидентів: Постанова Правління Національного банку України від 31.03.2005 р. № 101 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 14. – Ст. 727.

30. Положення про відкриття та функціонування кореспондентських рахунків банків-резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентських рахунків банків-нерезидентів у гривнях: Постанова Правління Національного банку України від 26.03.1998 р. № 118 у редакції Постанови Правління Національного банку України від 20.02.2006 р. № 57 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 11. – Ст. 766.

31. Про затвердження Інструкції про переміщення готівки і банківських металів через митний кордон України: Постанова Правління Національного банку України від 27.05.2008 р. № 148 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 43. – Ст. 1430.

32. Про затвердження Положення про порядок застосування до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності спеціальних санкцій, передбачених статтею 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»: Наказ Міністерства економіки України від 17.04.2000 р. № 52 у редакції Наказу Міністерства економіки України від 15.03.2006 р. № 95 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 19. – Ст. 801.

33. Про затвердження Порядку направлення органами державної податкової служби України податкових повідомлень платникам податків та рішень про застосування штрафних (фінансових) санкцій: Наказ Державної податкової адміністрації України від 21.06.2001 р. № 253 (в редакції наказу Державної податкової адміністрації України від 27.05.2003 р. № 247) // Офіційний вісник України. – 2001. – № 28. – Ст. 1276.

34. Щодо контролю за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України: Лист Державної митної служби України від 06.10.2000 р. № 09/3-3764-ЕП // Збірник систематизованого законодавства. – 2001. – № 13. – С. 135-136.

35. Щодо переміщення валюти України, цінних паперів і чекових книжок через митний кордон України: Лист Державної митної служби України від 25.06.2001 р. № 09/09-3182-ЕП // Вісник законодавства України. – 2001. – № 26.

36. Про митний контроль за переміщенням через митний кордон України валюти України: Лист Державної митної служби України від 19.09.2001 р. № 4/09-4470-ЕП // Вісник законодавства України. – 2001. – № 38.
37. Про кваліфікацію порушень митних правил, виявлених під час митного контролю поштових відправлень: Лист Державної митної служби України від 30.06.2004 р. № 10-20/023-ЕП // Митна газета – 2004. – № 13.
38. Авер'янов В.Б. Виконавча влада і державний контроль / В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Робоча група з реформування центральних органів виконавчої влади / [ред. М.С. Лопата] – К., Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 1999. – 47 с.
39. Административная ответственность: учебное пособие / [под ред. М.М. Славина]. – М.: Статут, 2001. – 292 с.
40. Азаров Л. Зарахування однорідних зустрічних вимог крізь призму валютного контролю / Л. Азаров // Юридичний журнал. – 2003. – № 9. – С. 67-69.
41. Андрійко О.Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Андрійко Ольга Федорівна; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1999. – 36 с.
42. Артемов Н.М. Валютный контроль: учебное пособие / Н.М. Артемов – М.: Профобразование, 2001. – 244 с.
43. Банківське право України: навч. посіб. для дистанційного навчання / [Берлач А.І., Тараненко Ю.О.]; за заг. ред. А.І. Берлача. – К.: Університет «Україна», 2006. – 306 с.
44. Бантышев А.Ф. Административная ответственность за нарушение правил о валютных операциях по действующему законодательству Украины: Учебное пособие / Александр Федорович Бантышев, Арзен Михайлович Ухаль; Ужгородский гос. ин-т информатики, экономики и права. Юридический факультет. – Ужгород: Хозрасчетный редакционно-издательский отдел управления по делам печати и информации, 2001. – 138 с.
45. Безпалый Ю. Особливості застосування органами податкової служби штрафних санкцій за порушення валютного законодавства / Ю. Безпалый // Вісник Податкової служби України. – 2000. – № 8. – С. 15–18.
46. Блащук Ю.О. Комерційний банк як агент валютного контролю / Ю.О. Блащук // Фінанси України. – 2004. – № 4. – С. 138-141.
47. Блащук Ю.О. Валютний контроль: міжнародний досвід і національні тенденції / Ю.О. Блащук // Вісник Національного банку України. – 2001. – № 4. – С. 28-30.
48. Большой юридический словарь / [Волосов М.Е., Додонов В.Н., Капинус Н.И. и др.]; под ред. проф. А.Я. Сухарева. – [3-е изд.] – М.: ИНФРА-М, 2007. – 858 с.
49. Блазнюк О. Проблеми правового регулювання відносин валютного управління в Україні / О. Блазнюк // Юридична Україна. – 2006. – № 1. – С. 33-38.
50. Булатов А.С. Экономика. Национальные и мировые валютные системы: учебное пособие / А.С. Булатов. – М.: БЕК, 1997. – 764 с.

51. Бутук О. Валютний контроль і конвертованість валют / О. Бутук // Банківська справа. – 2005. – № 1. – С. 45-53.
52. Голосніченко І. Перспективні положення кодифікації норм правового інституту адміністративної відповідальності / І. Голосніченко // Право України, 2006. – № 8. – С. 60-63.
53. Горбенко Г. Валютний контроль в Україні / Г. Горбенко // Юридичний журнал. – 2004. – № 2. – С. 46-48.
54. Грачева Е.Ю., Соколова Э.Д. Финансовое право: учебное пособие / Е.Ю. Грачева, Э.Д. Соколова. – [2-е изд.]. – М.: Юриспруденция, 2000. – 304 с.
55. Гусак М., Боровик В. Види відповідальності юридичних осіб. Адміністративна відповідальність / М. Гусак, В. Боровик // Вісник вищого арбітражного суду України. – 1999. – № 4. – С. 161-165.
56. Гусак Н. Большое видится на расстоянии? / Н. Гусак // Юридическая практика. – 2000. – № 13. – С. 3-6.
57. Дудоров О. Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті / О. Дудоров // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 1. – С. 107-112.
58. Журавская И. Валютные проверки: особый налоговый контроль / И. Журавская // Сборник систематизированного законодательства. – К.: Блиц-Информ. – 2006. – № 5. – С. 168-171.
59. Завальна Ж.В., Старинський М.В. Валютне право України: навчальний посібник / Ж.В. Завальна, М.В. Старинський. – [2-ге вид.]. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 384 с.
60. Иванов Ю.А. FOREX: учебное пособие / Ю.А. Иванов. – М.: ОМЕГА-Л, 2005. – 238 с.
61. Кабанець О. Відповідальність за порушення валютного законодавства / О. Кабанець // Вісник податкової служби України. – 2000. – № 25. – С. 25-27.
62. Качан О.О. Банківське право: навчальний посібник / О.О. Качан – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 246 с.
63. Кінаш Я. Трансформація юридичної відповідальності як один із інструментів побудови демократичного суспільства / Я. Кінаш // Право України, 2006. – № 8. – С. 106-110.
64. Клименко А.О. Організаційні та правові засади діяльності банків щодо протидії легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом: [монографія] / А.О. Клименко. – К.: Університет «Україна», 2006. – 168 с.
65. Ковальчук А. Грошово-кредитні відносини в правовому вимірі / А. Ковальчук // Банківська справа. – 2003. – № 3. – С. 29-42.
66. Ковалева Е. Форс-мажорные обстоятельства при расчетах в иностранной валюте / Е. Ковалева, А. Чабановская // Юридичний радник. – Харків, 2006. – № 1. – С. 23-26.
67. Корниук О. «Валютное» будущее / Ольга Корниук // Сборник систематизированного законодательства «Валютные операции: правила, налоговый и бухгалтерський учет» / [составители Игорь Сухомлин, Оксана Шаповал]. – К.: Блиц-Информ. – 2005. – № 11. – С. 273-274.

68. Кравченко Л.М. Правові засади валютного регулювання і контролю в Україні: [монографія] / Л.М. Кравченко. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 156 с.
69. Кравченко Л. Проблеми відповідальності за порушення порядку здійснення валютних операцій в Україні / Л.М. Кравченко // Вісник Вищого арбітражного суду України. – 2000. – № 2. – С.187-191.
70. Кравченко Л.М. Особливості відповідальності уповноважених банків за порушення валютного законодавства / Л.М. Кравченко // Право України. – 2003. – № 2. – С. 49-52.
71. Кравченко Л. Валютний контроль: правова природа та місце в системі державного контролю / Л.М. Кравченко // Вісник прокуратури. – 2003. – № 1. – С. 14-16.
72. Кротюк В. Актуальні проблеми валютного регулювання / В. Кротюк // Збірник рішень та арбітражної практики Вищого арбітражного суду України – 1997. – № 2. – С. 204 - 207.
73. Кротюк В., Іоффе А. Валютний контроль та його правова регламентація в Україні / В. Кротюк, А. Іоффе // Вісник Національного банку України. – 1999. – № 11. – С. 10–12.
74. Кротюк В.Л. Національний банк – центр банківської системи України. Організаційно-правовий аналіз / Володимир Кротюк – К.: Ін Юре, 2000. – 248 с.
75. Мамутов В. Огляди господарського законодавства, арбітражного процесу, організації діяльності арбітражного суду / Валентин Карлович Мамутов // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 1. – С. 128-132.
76. Мартемьянов В.С. Хозяйственное право. Т. 1. Общие положения: [курс лекцій] / В.С. Мартемьянов. – М.: БЕК, 1994. – 289 с. – ISBN 5–254–00441–Х.
77. Общая теория права и государства: [учебник] / [В.С. Афанасьев, А.Л. Герасимов, В.И. Гойман и др.]; под ред. В.В. Лазарева. – М.: Юристь, 1996. – 348 с.
78. Межейнікова В. Відповідальність за порушення валютного законодавства / Валентина Межейнікова // Вісник податкової служби України. – 2000. – № 34. – С. 41-45.
79. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: [учебник] / [С.А. Былиняк, Г.И. Алибегов, Л.Н. Красавина]; под ред. Л.Н. Красавиной. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 234 с.
80. Плетньова О., Кравченко Л. Проблеми адміністративної відповідальності юридичних осіб у сфері валютного законодавства / О. Плетньова, Л. Кравченко // Юридичний журнал. – 2004. – № 8. – С. 69-72.
81. Половко С.М. Правове регулювання банківських валютних операцій в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Сергій Миколайович Половко; Київський нац. університет ім. Т. Шевченко. – К., 2004. – 210 с.
82. Сапожников Н.В. Валютные операции коммерческих банков. Правовое регулирование: [учебное пособие] / Н.В. Сапожников. – М.: Юристь, 1999. – 214 с.

83. Северин О. Наріжні камені валютного регулювання і контролю (термінологія) / Олександр Євгенович Северин // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 6. – С. 70-73.
84. Северин О.Є. Правове регулювання валютних операцій суб'єктів господарської діяльності: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / Северин Олександр Євгенович; Інститут економіко-правових досліджень НАН України. – Донецьк, 2003. – 216 с.
85. Старинський М. Проблеми правового регулювання конвертованості валюти / Микола Володимирович Старинський // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 3. – С. 81-84.
86. Степанян М.Х. Правовые вопросы использования иностранной валюты во внешнеторговой деятельности / Марине Хачиковна Степанян // Черные дыры в российском законодательстве. – 2001. – № 21. – С. 16-21.
87. Тихомиров Ю.Л. Административное право и процесс: [учебник] / Ю.Л. Тихомиров. – М.: Юринформцентр, 2007. – 697 с.
88. Фінансове право: [підручник] / [Є.О. Алісов, Л.К. Воронова, С.Т. Кадькаленко та ін.]; відп. ред. Л.К. Воронова. – Х.: Консум, 1998. – 496 с.
89. Финансовое право: [учебник] / [Л.К. Воронова, М.В. Карасев, В.И. Новоселов и др.]; отв. ред. Н.И. Химичева. – М.: БЕК, 1996. – 524 с.
90. Хаменушко И.В. Валютный контроль в Российской Федерации: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Финансовое право; бюджетное право; налоговое право; банковское право; валютно-правовое регулирование; правовое регулирование выпуска и обращения ценных бумаг» / Хаменушко Иван Владимирович; МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 1999. – 26 с.
91. Хаменушко И.В. Валютный контроль в Российской Федерации: [учеб. пособие] / И.В. Хаменушко; юр. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова. – учеб.-практ. изд. – М.: ИДФБК-Пресс, 2001. – 480 с.
92. Царьова Л.К. Організаційно-правові основи фінансового контролю в Україні: [навч. посібник] / Л.К. Царьова; Одеська національна юридична академія. – О.: Юрид. літ., 1999. – 211 с.
93. Шнирков О.І., Європейський валютний союз: [навч. посібник] / Олександр Іванович Шнирков; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 198 с.
94. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.] – К.: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. – Т.1: А–Г. – 672 с.

КВАЛІФІКАЦІЙНІ ВИМОГИ ДО ПРАЦІВНИКІВ БАНКІВ¹¹³

1. До голови правління банку:

- наявність вищої економічної, юридичної освіти чи освіти в галузі управління;
- стаж роботи в банківській системі за відповідним фахом не менше ніж три роки;
- досвід керівної роботи в банках не менше ніж один рік;
- бездоганна ділова репутація;
- відсутність під час керівної роботи в банках фактів порушень вимог банківського законодавства та/або нормативно-правових актів Національного банку.

2. До заступника голови правління та членів правління:

- наявність вищої економічної, юридичної освіти чи освіти в галузі управління;
- стаж роботи в банківській системі за відповідним фахом не менше ніж три роки;
- бездоганна ділова репутація;
- відсутність під час керівної роботи в банках фактів порушень вимог банківського законодавства та/або нормативно-правових актів Національного банку.

3. До головного бухгалтера банку та його заступника:

- наявність вищої економічної або бухгалтерської освіти;
- стаж роботи в банківській системі за відповідним фахом не менше ніж три роки;
- досвід керівної роботи в банках не менше ніж один рік (для головного бухгалтера);
- бездоганна ділова репутація;
- відсутність під час керівної роботи в банках фактів порушень вимог банківського законодавства та/або нормативно-правових актів Національного банку.

4. До керівників філій банку:

- наявність вищої економічної, юридичної освіти чи освіти в галузі управління;

¹¹³ Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій: Постанова Правління НБУ від 17.07.2001 № 275 зі змінами внесеними Постановою НБУ від 25.09.2006 № 374 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 34. – Ст. 1601.

- стаж роботи в банківській системі за відповідним фахом не менше ніж три роки;
- бездоганна ділова репутація;
- відсутність під час роботи в банках фактів порушень вимог банківського законодавства та/або нормативно-правових актів Національного банку.

5. До керівників підрозділів, які відповідатимуть за здійснення операцій, на які банк отримав банківську ліцензію, письмовий дозвіл, ліцензії на виконання окремих операцій у тому числі до керівника служби внутрішнього аудиту:

- наявність вищої фінансово-економічної освіти;
- стаж роботи в банківській системі за відповідним фахом не менше ніж три роки;
- бездоганна ділова репутація;
- відсутність під час роботи в банках фактів порушень вимог банківського законодавства та/або нормативно-правових актів Національного банку.

6. Кваліфікаційні вимоги до спеціалістів:

до касирів валютних кас:

- стаж роботи касиром банку не менше ніж один рік;

до експертів з приймання та оцінки банківських металів:

- стаж роботи експертом дорогоцінних металів не менше ніж один рік;
- уміння застосовувати в роботі норми глави VI Інструкції № 1 з організації емісійно-касової роботи в установах банків України, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 07.07.94 № 129 (зі змінами);
- обізнаність з міжнародними стандартами якості дорогоцінних металів та технічними умовами Держстандартів, прийнятих Міждержавною радою із стандартизації, метрології та сертифікації.

Перелік питань щодо дотримання валютного законодавства, які підлягають перевірці в банку (фінансовій установі)

1. Дотримання правил купівлі-продажу іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України та міжнародних валютних ринках.
2. Дотримання вимог чинного законодавства України під час проведення розрахунків за експортними, імпорнтними та лізинговими операціями клієнтів (лише для банків).
3. Дотримання вимог чинного законодавства України під час здійснення розрахунків у валюті України через кореспондентські рахунки банків-нерезидентів, що відкриті в уповноважених банках.
4. Дотримання вимог чинного законодавства України під час проведення розрахунків клієнтів у разі застосування до них або їх контрагентів-нерезидентів спеціальних санкцій згідно зі статтею 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (лише для банків).
5. Виконання контрольних функцій при обслуговуванні кредитів, позик в іноземній валюті, що отримані клієнтами від нерезидентів (лише для банків).
6. Дотримання правил здійснення переказів іноземної валюти за межі України за дорученнями фізичних осіб і отримання фізичними особами в Україні переказаної їм з-за кордону іноземної валюти (лише для банків).
7. Дотримання вимог чинного законодавства України під час здійснення за дорученням клієнтів операцій з переказування валютних цінностей за межі України (лише для банків).
8. Дотримання встановлених вимог щодо використання готівкової іноземної валюти на території України.
9. Дотримання порядку видачі банками довідок (дозволів) на вивезення за межі України іноземної валюти та чеків, виражених в іноземній валюті.
10. Дотримання встановлених вимог щодо використання режимів рахунків резидентів і нерезидентів в іноземній валюті та рахунків нерезидентів (представництв нерезидентів) у валюті України.
11. Дотримання встановлених вимог щодо функціонування кореспондентських рахунків банків-резидентів і нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентських рахунків банків-нерезидентів у валюті України (лише для банків).
12. Виконання функцій агента валютного контролю (лише для банків).
13. Дотримання правил купівлі-продажу готівкової іноземної валюти через каси та пункти обміну іноземної валюти.
14. Дотримання порядку ввезення (вивезення) на територію (з території) України банкнот іноземних держав, банківських металів і бланків чеків.
15. Дотримання достовірності та встановленого порядку формування та подання до Національного банку та його територіальних управлінь звітності про валютні операції.

16. Дотримання правил торгівлі банківськими металами та вимог щодо відкриття та використання рахунків у банківських металах, що відкриті в уповноважених банках України та банках-нерезидентах.
17. Дотримання обмежень щодо використання на території України іноземної валюти як застави.
18. Дотримання встановлених вимог щодо декларування валютних цінностей, які належать банку (фінансовій установі) та знаходяться за межами України.
19. Дотримання вимог валютного законодавства під час проведення власних валютних операцій, пов'язаних із господарською діяльністю банку (фінансової установи).
20. Дотримання інших, що були чинними в період, що підлягає перевірці, законодавчих актів, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, з питань валютного регулювання, контролю та ліцензування.

Дотримання правил здійснення юридичною особою валютних операцій відповідно до генеральної ліцензії на проведення валютних операцій, наданої Національним банком, а її структурними підрозділами – відповідно до дозволу, наданого юридичною особою та погодженого територіальним управлінням Національного банку.

**Довідка
про реєстрацію пункту обміну іноземної валюти в територіальному
управлінні Національного банку України**

_____ (назва управління)

Назва уповноваженого банку/уповноваженої фінансової установи _____

Назва агента (юридичної особи) _____

Місцезнаходження пункту обміну валюти _____

Реєстраційний номер _____ в територіальному управлінні Національного банку України _____

Начальник управління

_____ (ініціали, прізвище)
(підпис)

(назва управління)

М. П.

Дата видачі довідки

Кваліфікаційні вимоги до працівників, які здійснюють валютно-обмінні операції з готівковою іноземною валютою і дорожніми чеками

1. До касирів пункту обміну іноземної валюти:

- наявність відповідного документа встановленого зразка, виданого вищим закладом освіти першого - четвертого рівнів акредитації про здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня не нижче молодшого спеціаліста за спеціальностями економіст, фінансист або бухгалтер;
- за наявності базової загальної середньої освіти - документа про навчання у вищому закладі освіти першого - четвертого рівнів акредитації за спеціальностями економіст, фінансист або бухгалтер;
- стаж роботи касиром або бухгалтером не менше одного року.

2. До касирів-експертів уповноваженого банку/фінансової установи:

- наявність відповідного документа встановленого зразка, виданого вищим закладом освіти першого - четвертого рівнів акредитації про здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня не нижче молодшого спеціаліста за спеціальностями економіст, фінансист, бухгалтер або юрист;
- стаж роботи з валютними цінностями не менше одного року;
- наявність свідоцтва (сертифіката) про проходження навчання для роботи з готівковою іноземною валютою та визначення ознак платіжності банкнот іноземних держав і дорожніх чеків на курсах, які проводять міжнародні навчальні заклади, зарубіжні банківські установи, українські уповноважені навчальні заклади за програмою, узгодженою з Національним банком України.

Ознаки платіжності та зношення банкнот іноземної валюти, які приймаються банками (фінансовими установами) і пунктами обміну валюти на території України

Банкноти іноземної валюти визнаються платіжними в разі повної відповідності встановленим банком-емітентом зразкам, якщо вони зберегли ознаки платіжності, а саме: найменування банку-емітента, номер і серію, номінал цифрами та літерами, основні зображення лицьового та зворотного боків, елементи захисту - водяний знак, магнітні мітки, захисні стрічка і волокна, мікро- та макротексти, голограму, у тому числі банкноти з незначними ознаками зношення:

а) з потертостями та із загальними забрудненнями (включаючи забруднення, що спричиняють локальну люмінесценцію паперу в ультрафіолетових променях);

б) з невеликими масляними та іншими плямами, написами, відбитками штампів (за винятком штампів, які свідчать про те, що банкнота є неплатіжною), що перекривають одну з ознак платіжності не більше ніж на 20 %;

в) надірвані і заклеєні в будь-який спосіб, якщо кожен із надривів не перевищує однієї четвертої частини ширини банкноти та місце склеювання не заважає визначити ознаки платіжності;

г) з проколами та отворами діаметром до 0,5 мм.

**ПРОТОКОЛ
ПОРУШЕННЯ ВАЛЮТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

_____ (прізвище, ім'я, по батькові та посада особи, яка склала протокол)

склав цей протокол про те, що під час перевірки виконання вимог Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» в (на)

_____ (повна назва установи, де проводиться перевірка)

_____ (прізвище, ім'я, по батькові керівника – службової особи установи, де проводиться перевірка)

виявлено таке порушення (вказати факт порушення з посиланням на нормативні документи, вимоги яких порушено):

_____, що тягне за собою наслідки, передбачені п. ____ розділу ____ Положення про валютний контроль

_____ (прізвище, ім'я, по батькові особи, якій надано копію протоколу)

ПОЯСНЕННЯ

_____ (підпис особи, яка дає пояснення)

_____ (підпис перевіряючого)

Копію протоколу одержав _____

_____ (підпис і дата)

**ПОСТАНОВА ПРО ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА
ПОРУШЕННЯ ВАЛЮТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

« ____ » _____ № ____

Я, _____,
(назва посади, прізвище, ім'я, по батькові)

розглянувши матеріали перевірки _____,
(повна назва установи, де проводиться перевірка)

підготовлені _____
(повна назва органу, яким проведено перевірку)

з питань виконання вимог Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.93 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», а також отримавши пояснення _____
(посада, прізвище, ім'я та по батькові)

_____,
(службової особи, яка дає пояснення)

про що складено протокол порушення валютного законодавства від _____,
установив таке порушення вимог Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.93 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»: _____

На підставі вищезазначеного та згідно зі статтею 16 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.93 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» і пункту ____ розділу ____ Положення про валютний контроль, постановляю:

притягнути _____
(повна назва та адреса установи, що притягається до відповідальності)

до відповідальності у вигляді штрафу

_____ (розрахунок суми штрафу)

Сума штрафу має бути перерахована до Державного бюджету України в 5-денний строк з дня отримання цієї постанови.

Постанова набирає чинності з дня підписання

Підпис _____
(постанова підписується однією із службових осіб, зазначених у пункті 3.4 розділу III Положення про валютний контроль).

Постанова може бути оскаржена в судовому порядку. Відповідачем у цьому випадку є Національний банк України. Оскарження постанови не припиняє її виконання.

_____ (назва посади)

_____ (підпис)
М. П.

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

ПОСТАНОВА

від _____ 200_ р. № _____
 м. Київ

**Про притягнення до відповідальності за порушення валютного
 законодавства**

Розглянувши матеріали перевірки _____,
 (повна назва установи, де проводиться перевірка)

підготовлені _____,
 (повна назва органу, яким проведено перевірку)

з питань виконання вимог Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.93 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», а також отримавши пояснення _____

(посада, прізвище, ім'я та по батькові службової особи, яка дає пояснення) про що складено протокол порушення валютного законодавства від _____, встановлено таке порушення вимог Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.93 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»: _____

На підставі вищезазначеного та згідно зі статтею 16 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.93 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» і пункту ___ розділу _____ Положення про валютний контроль, Правління Національного банку України постановляє:

притягнути _____

(повна назва та адреса установи, що притягається до відповідальності) до відповідальності у вигляді штрафу _____

(розрахунок суми штрафу)

Сума штрафу має бути перерахована до Державного бюджету України в 5-денний строк з дня отримання цієї постанови.

Постанова забирає чинності з дня підписання.

Підпис _____

(постанова підписується Головою Національного банку України або особою, яка тимчасово виконує обов'язки Голови).

Постанова може бути оскаржена в судовому порядку. Відповідачем у цьому випадку є Національний банк України. Оскарження постанови не припиняє її виконання.

 (назва посади)

 (підпис)
 М. П.

 (прізвище, ім'я, по батькові)